

MS2
012785
168
1

MILITAIRE SPECTATOR

Offensieve inzet van speciale eenheden

(zie blz. 6)

UITGAVE

Koninklijke Vereniging ter
Beoefening van de Krijgswetenschap
E-mailadres: m.haas@kma.nl

Secretaris: I.M. de Jong
majoor der intendance
p/a Ledenadministratie
Telefoon (070) 318 72 79

Ledenadministratie:
Instituut Defensie Leergangen
mw. E.M. de Haas-De Ruijter
Postbus 20701, 2500 ES Den Haag

HOOFDREDACTEUR

prof. J.M.J. Bosch
brigade-generaal der cavalerie
p/a Inst. Defensie Leergangen MPC 58B
Postbus 20701, 2500 ES Den Haag
Telefoon (015) 215 27 00

ADJ. HOOFDREDACTEUR

D. Starink
commodore Koninklijke Luchtmacht

REDACTEUREN

drs. P.J.E.J. van den Aker
luitenant-kolonel der cavalerie
ir. J.W. van Bemmel
kolonel van de technische staf
drs. P.H. Kamphuis
hoofd Sectie Militaire Geschiedenis KL
F.H. Meulman
kolonel Koninklijke Luchtmacht
drs. J. Terpstra
kolonel van de militair psychologische
en sociologische dienst

BUREAU-REDACTIE/PRODUCTIE

mw. drs. A. Kool
p/a Ledenadministratie
Telefoon (015) 215 27 20

ABONNEMENTEN

f 40,- (studenten f 25,-) buitenland
f 50,- per jaar. Losse nummers f 4,-

ADVERTENTIES

CET Reclame & Publiciteit
Telefoon (0497) 53 15 31

DRUK

Drukkerij Giethoorn Ten Brink
Vormgeving: Trend-Set Snelzet bv
ISSN 0026-3869

NADruk VERBODEN

Bron: Korps Commando Troepen

MILITAIRE SPECTATOR

2 Editoriaal:
Kort door de bocht

4 Mededelingen

5 H. Hulshof:
Welkom nieuwe lezers!

6 O.P. van Wiggen:
Offensieve inzet van speciale eenheden

15 F. Heisbourg:
Oil and international tension in the 21-st century

22 B.J. Baars:
De Landmachtstaf: oude wijn in nieuwe zakken?

31 G.W. Koster:
De Benelux en het 'Open Skies'-verdrag

40 E. de Roodt:
Britse en Duitse krijgsgevangenen in Nederland
Uitwisseling en internering tijdens de Tweede
Wereldoorlog

54 Boeken

58 Samenvattingen / Summaries

Kort door de bocht...

De kop was niet over het hoofd te zien: 'Oud-minister bepleit samenvoeging KMA, KIM en IDL'.¹ Het artikel in de *Defensiekrant* geeft een samenvatting van hetgeen Bram Stemerding hierover stelt in zijn boek *Jonkers, 170 jaar Koninklijke Militaire Academie*.² Als oud-cadet (1955-1958), oud-staatssecretaris en oud-minister van Defensie mag betrokkene geacht worden een stem te hebben die het verdient gehoord te worden.

Laat er geen twijfel over bestaan dat Jonkers prettig leesbaar verhaalt over de geschiedenis van de Academie, de tradities en de achtergronden. Stemerding doet de geschiedenis leven. Zijn bewoordingen schetsen vele mensen die het gezicht van de KMA bepaalden. Soms gebruikt hij daarvoor lichte tinten. Soms – en de tekst volgende, niet ten onrechte – gebruikt hij grof, zwart houtskool. Zijn eigen cadetten-periode laat diepe sporen na. Toch weet hij knap onderscheid te maken tussen uitwas en symptoom. Dat hij het instituut een warm hart toedraagt, is zonneklaar. Als insider geeft hij interessante informatie over de Indonesische cadetten, de benoeming van gouverneurs, de eindeloze discussie rond wetenschappelijke erkenning van KMA en KIM, de botsing tussen wetenschap en het militaire, en het old boys-netwerk. Over samenwerking en samenvoeging van de drie genoemde instituten heeft hij ook zijn gedachten. Na wat inleidende beschietingen op bladzijde 207 stelt hij op bladzijde 208 het volgende:

„In de jaren daarop [na 1992] kwam er formeel overleg tot stand tussen de KMA, het I(nstituut) D(efensie) L(eergangen) en het KIM. Op zichzelf functioneert dit overleg goed. Bij personeelsvacatures wordt bekeken of er op een van de instituten kandidaten beschikbaar zijn en ook op onderwijsgebied wordt zoveel mogelijk samengewerkt. Maar onderhuids is ook de strijd om het zelfstandig voortbestaan aan de orde. Dat bete-

¹ *Defensiekrant* 36, 15 oktober 1998.

² B. Stemerding, *Jonkers 170 jaar Koninklijke Militaire Academie*. Uitgeverij Balans, Amsterdam 1998.

kent dat de grenzen van wat op het gebied van samenwerking bereikt kan worden langzamerhand in zicht komen of misschien al bereikt zijn. Wanneer samenwerking de vraag zou kunnen oproepen 'waarom dan geen samenvoeging op één locatie', gaat de samenwerking niet door. Dan wordt het specifieke karakter van elk instituut benadrukt, de noodzaak van een eigen locatie nog eens onderstreept. Dit laatste geldt voor de drie genoemde instituten, maar wordt het meest uitgesproken uitgedragen door het KIM en het IDL. En dan blijkt ook steeds weer dat de fundamenteel andere benadering van KMA en KIM over hoe het onderwijs voor beroepsofficieren eruit moet zien sinds in 1963 het 'Ontwerp van wet voor het wetenschappelijk onderwijs voor de krijgsmacht' werd ingediend, nog steeds bestaat.

De KMA is een instituut geworden met grote aandacht voor bedrijfskunde en bestuurskunde op wetenschappelijk niveau; het KIM is in grote lijnen een instituut gebleven met een 'technisch' opleidingspakket. Het IDL als betrekkelijke nieuwkomer, het instituut vierde recentelijk zijn 5-jarig jubileum, is eigenlijk nog steeds bezig zijn positie te bevechten binnen het geheel van scholing en opleiding.

Dit verschil in benadering tussen KMA en KIM speelt te pas en te onpas weer een rol als samenwerking dreigt te 'ontaarden' in zelfs maar een discussie over samenvoeging op één locatie."

Vervolgens trekt hij zijn conclusies.

„Toch lijkt al op vrij korte termijn samenvoeging van KMA, KIM en IDL de enig begaanbare weg. De Nederlandse krijgsmacht zal in de toekomst een zodanige omvang krijgen dat het niet meer de moeite loont een aparte officiersopleiding voor land- en luchtmacht aan de ene kant en de marine aan de andere kant in stand te houden. Om nog een stap verder te gaan: alle opleidingen voor officieren binnen het 4-stappen opleidingstraject moeten verzorgd worden door de KMA in Breda. Dan gaat het dus om de initiële opleidingen, de primaire vorming, de secundaire vorming en de tertiaire vorming. Bovenstaande laat uiteraard onverlet dat als het enigszins mogelijk is het onderwijs uitbesteed dient te worden aan daarvoor geschikte civiele instituten. De noodzaak om tot een aanpak als boven omschreven te komen zal nog meer gaan klemmen als niet alleen de omvang van de krijgsmacht afneemt met als gevolg minder officieren

maar ook wordt gekozen voor een systeem waarin nagenoeg geen plaats meer is voor officieren met een dienstverband voor onbepaalde tijd."

Stemerdink eindigt (blz. 209) met de volgende verzuchting:

„In 1850 werden Adelborsten en Cadetten gezamenlijk in Breda op het Kasteel opgeleid. Dat duurde niet lang, in 1857 was het alweer gebeurd en werd de opleiding gesplitst. De tijd is rijp om na bijna 150 jaar een nieuwe poging te wagen. Samen overleven lijkt beter dan afzonderlijk een kwijnend bestaan te leiden”.

Stemerdinks betoog over samenvoeging is interessant. Dit betoog omvat overigens niet meer dan hiervoor is weergegeven. Weliswaar wordt er eerder in het boek nog iets gezegd over het eerdere experiment om cadetten en adelborsten gezamenlijk op te leiden, maar verder dan constateringen gaat die tekst niet. Duidelijk wordt dat de marine binnen de kortste keren besloot belangrijke delen van de opleiding liever aan boord van schepen te laten plaatsvinden. De achterliggende argumenten worden niet besproken. Misschien waren ze wel heel valide. Eerder is in een editoriaal betoogd dat het op zichzelf niet vreemd lijkt – zeker als het gaat om de maritieme vorming – zeeofficieren in de buurt van water, een haven en schepen op te leiden.

Met deze twee bladzijden moet de lezer het doen. Met name verbaast dan het gestelde met betrekking tot het IDL. Als instituut is het inderdaad jong; het werd geopend op 30 september 1992. Het ontstond door de samenvoeging van vier zelfstandige opleidingsinstituten: de Marine Stafschool (opgericht in 1921), de Hogere Krijgsschool (opgericht in 1868), de Luchtmachtstafschool (opgericht in 1949) en het Instituut Hogere Defensie Leergangen. Dit laatste instituut kwam voort uit wat eerder als Leergang Tertiaire Vorming binnen de Koninklijke Landmacht was opgezet, een leergang bedoeld als tertiaire vorming op kolonelniveau. Als Hogere Defensie Leergangen groeide deze uit tot een interservice-opleiding op dat niveau. Op dit moment wordt deze leergang aangeduid als 'Leergang Topmanagement Defensie' (LTD). Vooral als het gaat om de stafscholen is het niet duidelijk waar de suggestie vandaan komt dat het IDL nog steeds bezig zou zijn z'n positie te bevechten. Zij bleven immers – zij het als afde-

lingen van het IDL – de vertrouwde stafcursussen en hogere vormingen verzorgen.

Hun betekenis is goed gedocumenteerd. Men leze slechts *De Gouden Zon, de hogere vorming van officieren der Koninklijke Landmacht (1868-1992)* van W. Bevaart; *De Marinestafschool 1921-1992*, onder redactie van C. Homan en *Ab Origine Flexibilis, Luchtmachtstafschool 1949-1991* van W.H. Lutgert. Deze opleidingsgangen waren en zijn dus ingebed in het opleidingsbeleid van de krijgsmacht delen. Nieuw is dat een deel van de hogere vormingen werd geïntegreerd. Ook de (veel) jongere LTD heeft daarin een plaats gekregen.

Het IDL kreeg daarnaast in de laatste jaren nieuwe elementen als cursussen voor stafofficieren uit Midden- en Oost-Europese landen. Als facilitair instituut huisvest het IDL onder meer het jaarlijkse Planningsseminar van SHAPE. Als instituut is het – via de jaarlijkse *Commanders Conference* – gekoppeld aan vergelijkbare instituten binnen de NAVO. Binnen het kader van *Euro-Atlantic Partnership Council* wordt gesproken over een 'Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes'. Kortom, over het IDL valt iets meer te melden dan in de genoemde zin is gesteld.

Over KIM en KMA valt nog iets op te merken. De schets die wordt gegeven, lijkt juist. De vraag is niet of er vanuit het eigene van de krijgsmacht delen verschillen bestaan. Het antwoord kan slechts bevestigend zijn. De vraag is wel in hoeverre vanuit specifieke eisen wordt omgegaan met overeenkomsten én verschillen. Overeenkomsten hebben er overigens toe geleid dat een deel van de cursisten van beide instituten elkaar al tijdens de primaire vorming in de collegebanken ontmoet. Ook hierbij treedt het IDL faciliterend op. Het gesuggereerde 'kwijnend bestaan' lijkt dan ook geen recht te doen aan hetgeen er nu in Den Helder, Breda of Rijswijk gebeurt.

Het bovenstaande doet niets af aan de kern van Stemerdinks betoog. Herbezinning is steeds nodig en niet in de laatste plaats als het gaat om de opleiding van officieren. De kwaliteit daarvan is immers in belangrijke mate bepalend voor het niveau en het vakmanschap, kortom: de professionaliteit. Het bovenstaande nuanceert wel het gestelde rond het IDL. Wat daarover in één zin werd gesteld was – zoals in de titel verwoord – kort door de bocht.

Mededelingen

KVBK

De Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap nodigt leden en belangstellenden uit voor een bijeenkomst over:

'Geïntegreerd veiligheidsbeleid?'

Een verkenning van de relatie tussen interne en externe veiligheid

De inleiders zijn:

S.J. van Hulst
Hoofd Binnenlandse Veiligheidsdienst
en

J.D. Berghuys
Commandant Brandweer Rotterdam

Donderdag 14 januari 1999

Defensievoorlichtingscentrum
Korte Houtstraat 21, Den Haag

Vanaf 19.30 uur is de zaal open. De bijeenkomst vangt aan om 20.00 uur.
Gaarne aanmelden voor de lezing tijdens kantooruren: 076 - 527 32 08.

KVBK

De Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap en de Atlantische Commissie nodigen leden en belangstellenden uit voor een bijeenkomst over:

'Ervaringen bij UNSCOM' **Chemische wapeninspecties in Irak**

De inleider is:

dr. Koos Ooms
Lid United Nations Special Commission

Maandag 25 januari 1999

Defensievoorlichtingscentrum
Korte Houtstraat 21
Den Haag

Vanaf 19.30 uur is de zaal open.
De bijeenkomst begint om 20.00 uur.
Gaarne aanmelden voor de lezing tijdens kantooruren: 076 - 527 32 08.

Welkom nieuwe lezers...

Uitbreiden in een periode van constant afslanken. Is dat nog mogelijk binnen Defensie? Voor deze specifieke situatie geldt een volmondig 'ja'! Waar bestaat de uitbreiding uit? De uitbreiding betreft het lezerspotentieel van de Militaire Spectator. Op dit moment dat dit exemplaar door uw brievenbus gleed, kregen een kleine duizend burgerfunctionarissen hun exemplaar van de Militaire Spectator op de deurmat. Een eerste exemplaar als voorbode van een duurzaam abonnement.

Laat mij de nieuwe abonneerders aan de oorspronkelijke lezerskring voorstellen. Het betreft hier alle burgerfunctionarissen vanaf schaal 12 die vanaf heden de beschikking krijgen over hun eigen exemplaar van de Militaire Spectator. Waar tot dit moment de beleidsmedewerker, het sectie- of afdelingshoofd, de universitaire (hoofd-)docent of de wetenschappelijk onderzoeker genoeg moest nemen met een exemplaar uit de roulatiemap, de leestafel of een bevriende militaire relatie, kan men nu per direct, bij wijze van spreken 'als de inkt nog nat is', in eigen omgeving kennisnemen van interessante artikelen omtrent Defensie in de ruimste zin van het woord.

De nieuwe abonneerders wens ik veel leesplezier toe met de Militaire Spectator, waarin niet alleen uitermate interessante artikelen verschijnen over historische militaire aangelegenheden maar steeds vaker ruimschoots aandacht wordt besteed aan de actualiteit. Een actualiteit die verder gaat dan uitsluitend militaire thema's. Zaken als management, leiderschap, bestuurlijke aangelegenheden en dergelijke komen steeds frequenter in de Militaire Spectator aan bod.

In een tijd dat paars de modekleur is, termen als integreren, flexibiliseren, mobiliseren en optimaliseren daadwerkelijk operationeel zijn geworden, en employability de schroom van zich af tracht te gooien, doelmatigheid, doeltreffendheid en samenwerken inmiddels diepgewortelde begrippen zijn, is het belangrijk dat gedachten, theorieën, (historische) achtergronden, feiten en meningen worden gedeeld. In dit spectrum is dan ook de legitimatie gevonden het abonnementenbestand van de Militaire Spectator uit te breiden met een gedeelte van de burgerfunctionarissen.

Het nieuwe lezersbestand nodig ik gaarne uit om in de geest van dit blad ook bijdragen te leveren in de vorm van artikelen, achtergrondinformatie enzovoort. De Militaire Spectator is immers vanaf dit moment ook van u en voor u. Anderzijds ben ervan overtuigd dat de burgerpopulatie van Defensie een belangrijke toegevoegde waarde kan zijn voor verdere inhoudelijke verdieping en verbreding van de Militaire Spectator.

Ik wens u vele aangename en nuttige uren leesplezier toe. En uiteraard een voorspoedig en gezond 1999 voor u en allen die u dierbaar zijn.

*Dr. H.H. Hulshof,
plaatsvervangend Secretaris-Generaal
van het ministerie van Defensie*

Offensieve inzet van speciale eenheden

O.P. van Wiggen –
luitenant-kolonel der infanterie*

Toen hielp hij David in zijn wapenrusting; hij zette hem een bronzen helm op en deed hem een borstpantser aan. Ten slotte gordde David zijn zwaard over zijn uitrusting en probeerde te lopen, want hij was er niet in ge oefend. 'Ik kan er niet in lopen', zei David tegen Saul, 'ik ben er niet in ge oefend'. Hij trok alles uit, pakte zijn stok, zocht in de beek vijf gladde stenen en stopte ze in zijn herderstas. Toen ging hij met zijn slinger op de Filistijn af.

1 Samuel; 17:38-40

Inleiding

In een golf van anti-westerse gevoelens bestormen Iraanse revolutionairen in 1979 de Amerikaanse ambassade in Teheran. Het Amerikaanse personeel wordt vervolgens maandenlang in gijzeling gehouden. Als diplomatieke middelen vruchteloos blijken, geeft president Carter in maart 1980 opdracht om de 53 Amerikaanse gijzelaars met militaire middelen te bevrijden. Een aparte Task Force is al vanaf oktober 1979 bezig om de mogelijkheden van een dergelijke bevrijding te onderzoeken en voor te bereiden. Het gecompliceerde reddingsplan is gebaseerd op de inzet van zes C-130 vliegtuigen die de commando's van de Delta Force, hun uitrusting en helikopterbrandstof naar een geïmproviseerde landingsstrip in de woestijn moeten vervoeren:

* Luitenant-kolonel Van Wiggen is commandant van het Korps Commandotroepen (KCT).

Afb. 1 Overzichtskaart Midden-Oosten

ren: 'Desert One'. Deze landingsplaats ligt circa 450 kilometer ten zuidoosten van Teheran. Daar zouden ze volgens plan acht CH-53 helikopters treffen die drie uur eerder van het vliegdekschip Nimitz in de Indische Oceaan zijn opgestegen. De comman-

do-eenheid moet vervolgens met de helikopters naar een schuilplaats in het bergachtige terrein zeventig kilometer ten zuidoosten van Teheran worden gevlogen, waar de commando's met trucks, voorzien van Iraanse chauffeurs en tolken, in de daaropvol-

gende nacht naar Teheran zouden rijden.

In de daaropvolgende aanval wordt het terrein van de ambassade bestormd, de Iraanse bewakers uitgeschakeld en de gijzelaars bevrijd. Een half uur na de aanval pikken de helikopters de commando's en de gijzelaars op het terrein van de ambassade op of, als dat niet mogelijk is, in het voetbalstadion van Teheran. Het draaiboek voorzag vervolgens in een verplaatsing van de gijzelaars en bevrijders naar een verlaten vliegstrip bij Manzariyeh, vijftig kilometer ten zuiden van Teheran. Vanuit Egypte ingevlogen Rangers zouden deze vliegstrip beveiligen tot de komst van C-141 Starlifter-transportvliegtuigen. Daar zouden de gijzelaars en de commando's uit de helikopters overstappen en terugvliegen naar Egypte. De achtergelaten helikopters zouden worden vernietigd.

Gezichtsverlies

Voordat de reddingsactie echter goed en wel op gang is gekomen, wordt deze in de nacht van 24 april 1980 midden in de woestijn afgebroken. De commandant van de commando-eenheid Delta Force neemt die beslissing als blijkt dat op Desert One door technische mankementen nog maar vijf van de acht helikopters CH-53 inzetbaar zijn. Het hele plan was namelijk gebaseerd op de beschikbaarheid van zes helikopters. Als de Task Force zich begint terug te trekken, vliegt een opstijgende CH-53, gehinderd door de duisternis en het opstuwende zand, tegen een met brandstof en munitie geladen C-130. Beiden vliegen onmiddellijk in brand, waarbij acht man om het leven komen. De rest van de reddingsmacht trekt zich met de overige C-130's terug, onder achterlating van de vijf resterende helikopters, wapens, verbindingssparatuur en geheime documenten. De mislukte poging leidt tot hoongelach in de Islamitische wereld, zet in andere delen van de wereld vraagtekens bij de legitimiteit van een dergelijk optreden en betekent gezichtsverlies voor de Amerikaanse strijdkrachten.

Afb. 2 Een door de Amerikanen gebruikte helikopter van het type CH-53. Hier is afgebeeld een zogenaamde Pave Low versie, speciaal geschikt gemaakt voor inzet van speciale eenheden (Foto: Jane's)

De Amerikaanse bevrijdingsoperatie laat zien wat de gevolgen van een mislukte Speciale Operatie op politiek-strategisch niveau kunnen zijn. Speciale Operaties spreken tot de verbeelding als zij succes hebben, maar worden genadeloos bekritiseerd als het fout gaat. Zij kunnen dus verstrekkende politieke gevolgen hebben. U kunt zich vast wel voorstellen wat in Nederland de reactie zou zijn geweest als het arresteren van twee van oorlogsmisdaden verdachte personen in voormalig Joegoslavië in december van 1997 zou zijn mislukt. Stel dat de verkeerde 'oorlogsmisdadiger' zou zijn aangehouden. Of erger; als er doden en gewonden zouden zijn gevallen. Weinig euforie, maar verwijten en kritiek, denk ik zo.

Toegenomen belang van speciale eenheden

Ervaringen tijdens crisisbeheersingsoperaties hebben uitgewezen dat speciale eenheden door hun mogelijkheden en eigenschappen een ideaal instrument zijn om in de veranderde veiligheidssituatie tegemoet te komen aan wensen als snel inzetbaar, bruikbaar in het totale geweldsspectrum, flexibel en multi-functioneel. Steeds meer landen binnen de NAVO zien een belangrijke rol weggelegd voor speciale eenheden.

In tegenstelling tot de periode van de Koude Oorlog, waar de rol van dergelijke eenheden in de westerse wereld hoofdzakelijk werd beperkt tot het uitvoeren van lange-afstandsverkenningen, komen deze eenheden thans in aanmerking voor een breder scala van taken. Ook binnen de Nederlandse krijgsmacht wordt deze ontwikkeling onderschreven. Reden waarom de Chef Defensiestaf (CDS) in zijn *Strategisch Plan* de richtlijn heeft verstrekt om de capaciteit voor de uitvoering van Speciale Operaties te verbeteren.

In dit licht heeft de Bevelhebber der Landstrijdmachten (BLS) besloten de capaciteit van het Korps Commandotroepen (KCT) uit te breiden. In de *Beleidsstudie KCT* geeft de BLS aan dat het KCT in staat moet zijn operaties uit te voeren in het complete spectrum van Speciale Operaties. De *Allied Joint Publication 1A* (AJP-1A) onderscheidt binnen het gebied Speciale Operaties drie zogenaamde *Principal Missions*, te weten: *Special Reconnaissance*, *Direct Action* en *Military Assistance*.

• *Special Reconnaissance* is gericht op het verkrijgen van informatie van strategisch of operationeel belang door menselijke waarneming in een vijandige en/of politiek gevoelige omgeving. →

- *Direct Action* is het uitvoeren van aanvallen op geselecteerde, hoogwaardige doelen door middel van hinderlagen, overvallen, sabotage, het ontzetten van gegijzelde personen en/of militairen, en de eindgeleiding van lasergestuurde munitie, maar bestaat ook uit terreurbestrijding en het uitvoeren van evacuaties.
- *Military Assistance* is bijzondere militaire steunverlening aan bondgenoten of groeperingen, zowel in vredes- als oorlogstijd (bijvoorbeeld het opleiden en uitrusten van verzetseenheden).

Daarnaast kunnen *collateral activities* worden uitgevoerd, zoals de ondersteuning van humanitaire operaties, rampenbestrijding en het uitvoeren van reddingsoperaties. Het KCT wordt inmiddels op basis van de Beleidsstudie gereorganiseerd tot, zoals de BLS dat omschrijft, „de Speciale Operaties-eenheid bij uitstek”. Dit betekent dat het KCT ook de offensieve taken uit dit spectrum voor zijn rekening moet kunnen nemen. In Bosnië uitgevoerde Speciale Operaties, bijvoorbeeld het leiden van FAC-missies, het uitschakelen van lokale dreigingen zoals sluipschutters en het oppakken van

oorlogsmisdadigers, zijn dan ook een teken aan de wand. Speciale Operaties vereisen echter niet alleen andere middelen en een andere organisatie, maar ook en vooral een andere mentaliteit en een gedegen besef, op alle niveaus binnen de krijgsmacht, van de specifieke grondbeginselen.

In dit artikel wil ik stilstaan bij de specifieke grondbeginselen voor Speciale Operaties. Ik maak daarbij gebruik van enkele historische voorbeelden. Ik beperk me vervolgens tot de offensieve Speciale Operaties (Direct Action) omdat de grondbeginselen daar het meest herkenbaar zijn. Ten slotte geef ik in grote lijnen aan welke relatie er met het KCT valt vast te stellen.

Grondbeginselen Speciale Operaties

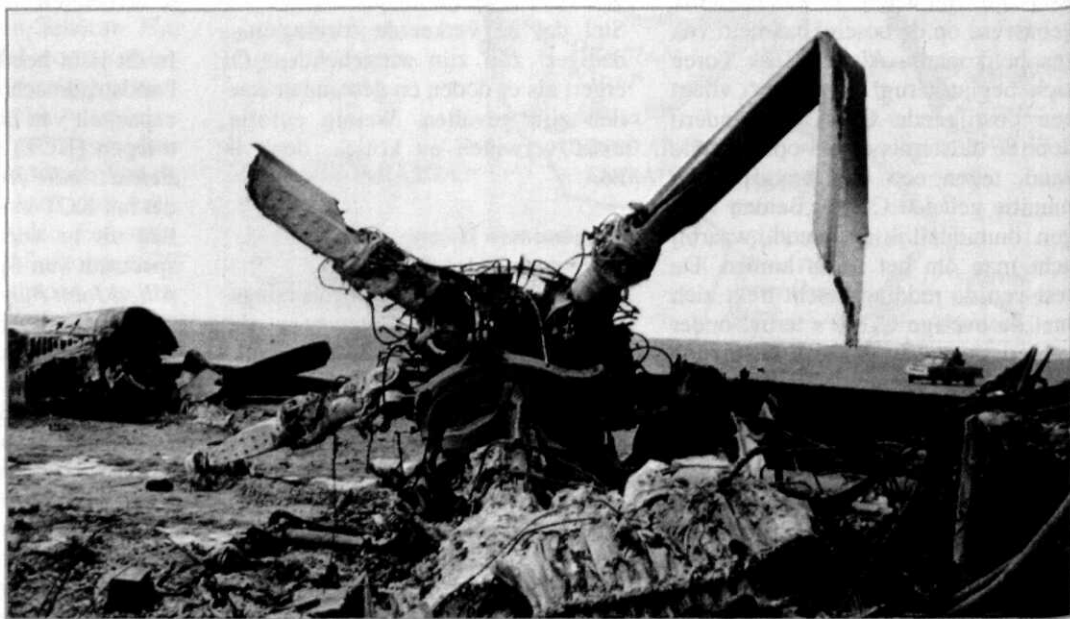
Speciale Operaties zijn van strategisch dan wel operationeel belang en worden daarom in principe geïnitieerd door de hoogste bevelsniveaus. Het zijn operaties die worden uitgevoerd door eenheden die als regel kleiner zijn dan een peloton en bestaan uit speciaal daartoe opgeleid personeel, ingezet in een gebied dat

veelal niet onder controle is van eigen of bondgenootschappelijke eenheden. Door hun karakter ontbreekt het speciale eenheden aan vuurkracht, incasseringsvermogen, tactische mobiliteit en voortzettingsvermogen. De grondbeginselen van het gevecht gelden ook voor Speciale Operaties, al zal het accent veel minder op manoeuvre en vuurkracht liggen.

Daarnaast zijn er enkele grondbeginselen te identificeren die alleen voor Speciale Operaties gelden, zoals verrassingen en doelgerichtheid. De recent verschenen *Landmacht Doctrine Publikatie II* deel B kent een apart hoofdstuk waarin de beginselen van Speciale Operaties staan beschreven.

Door het ontbreken van vuurkracht, incasseringsvermogen en beweeglijkheid is een succesvolle uitvoering van een Speciale Operatie principieel gebaseerd op *verrassing, snelheid en doelgerichtheid*. Hierbij is het essentieel dat de gevechtskracht van deze eenheden tegen het kritieke en meest kwetsbare deel van de opponent is gericht. Er is nu eenmaal onvoldoende gevechtskracht om een doelwit compleet uit te schakelen. De doelen moeten daarom zorgvuldig worden gekozen.

Afb. 3
De mislukte bevrijdingsoperatie leidde tot een aanzienlijk gezichtsverlies voor de Amerikaanse strijdkrachten
(Bron: The Iranian Rescue Mission, Paul B. Ryan)

Om te voorkomen dat het verrassings-effect tijdens de uitvoering verloren gaat, geldt *geheimhouding* als een cruciaal grondbeginsel. Om de vijandelijke achillespees op de juiste plaats beslissend te kunnen raken en uit te schakelen, is toegang tot alle beschikbare *inlichtingenbronnen op de hoogste niveaus* een voorwaarde. Het welslagen van de actie vereist bovendien een *gedetailleerde voorbereiding*, waarbij de actie zo mogelijk in al zijn facetten wordt voorgeoefend. Zo wordt de kans dat dingen fout gaan, beperkt. Voor de planning geldt het grondbeginsel *eenvoud* als het meest belangrijke. Hoe complexer het plan, hoe groter de noodzakelijke sterkte van de eenheid, waardoor nog meer nadruk komt te liggen op het vooroefenen en voorbereiden. Dit tast het vermogen om verrassing en snelheid te garanderen aan.

Wederzijdse beïnvloeding

Om die grondbeginselen op een juiste wijze toe te passen bij de totstandkoming van het plan en de uitvoering daarvan, is een daarop afgestemde mentale instelling nodig. Als geen andere eenheid kan een commando-eenheid de meest zuivere vorm van manoeuvre-oorlogsvoering toepassen. De vijand daar treffen waar zijn kritieke kwetsbaarheid ligt en zodanig treffen dat hij zelfs niet in staat is om te reageren. Dit vereist het vermogen om onorthodox te denken en risico's te durven nemen.

Daar waar een dergelijke attitude bij andere militaire eenheden wordt aangeduid als 'initiatief' moet dit voor speciale eenheden verder worden vertaald in de overtreffende trap: *stoutmoedigheid*. Als één van bovengenoemde grondbeginselen geweld wordt aangedaan, kan de succesvolle uitvoering van de opdracht in gevaar komen. Externe invloeden (onvoorziene omstandigheden, pech en onvoorspelbaarheid van de vijand) krijgen dan ruimte om die uitvoering te frustreren. Daarom zal de samenhang van de diverse grondbeginselen zowel in de planning, de voorbereiding als de uitvoering voortdurend moeten worden bewaakt.

Friction, as we choose to call it, is the force that makes the apparently easy so difficult. Friction refers to uncertainties, errors, accidents, technical difficulties, the unforeseen, and to their effects on decisions, morale and actions.

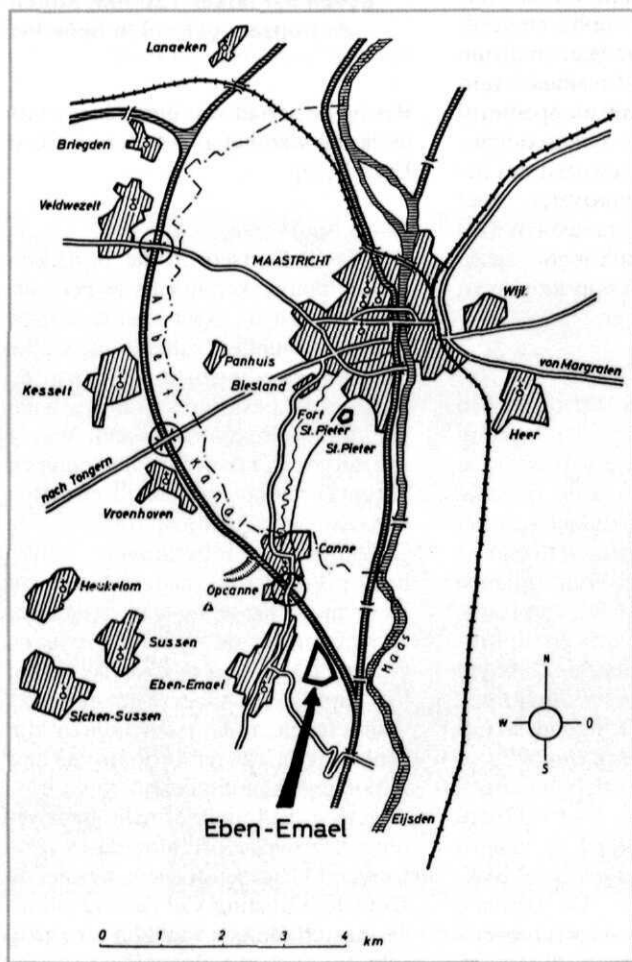
Von Clausewitz, *On War* 1:7

Deze enigszins abstracte begrippen kunnen een levende werkelijkheid worden door ze toe te lichten met krijgshistorische voorbeelden. Bij de analyse van historische gebeurtenissen kunnen de doorslaggevende factoren worden vastgesteld zonder dat zij tot wetmatigheid worden verheven. Eén van de meest tot de verbeelding sprekende voorbeelden waar de grondbeginselen van Speciale Operaties nadrukkelijk zichtbaar zijn, is de aanval door een Duitse commando-eenheid op het fort Eben Emael,

op 10 mei 1940. Een korte beschrijving, gevolgd door een analyse op basis van de geschetste grondbeginselen, kan dit verduidelijken.

De aanval op het fort Eben Emael

In de vroege morgen van 10 mei 1940 stijgen rond 03.30 uur, vanaf vliegvelden in de buurt van Keulen, veertig sleep- en zweefvliegtuigen op. Zij moeten het detachement stormtroepen Koch naar hun doel brengen. Het detachement is verdeeld in vier groepen en heeft opdracht de bruggen over het Albertkanaal bij Veldwezelt, Vroenhoven en Kanne en het fort Eben Emael te veroveren. Om een snelle aanval van het Zesde Leger tussen Roermond en Luik naar België mogelijk te maken, was het bezit van

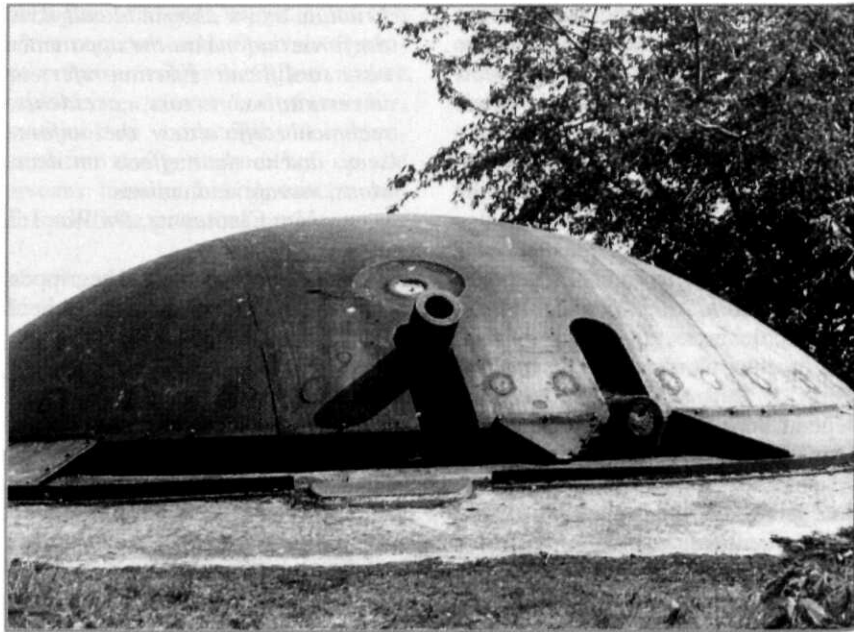
Afb. 4
Overzichtskartaal gebied Maastricht

de bruggen over het Albertkanaal een absolute voorwaarde. Het veroveren van de bruggen werd door de Duitsers niet als een probleem gezien; er waren voldoende landingszones dicht bij de objecten, zodat de Belgische verdediging snel zou kunnen worden uitgeschakeld. Het echte probleem was het fort Eben Emael. De kanonnen van het fort waren in staat, ook als de bruggen in Duitse handen waren, effectief vuur uit te brengen op de bruggen en deze zo nodig te vernietigen.

Het fort is in feite een enorme betonnen kazemat van 700 bij 900 meter en is aan alle kanten beschermd door steile wanden, het Albertkanaal en diepe tankgrachten. De kanonnen bevinden zich boven op het fort, in draaibare gepantserde geschutopstellingen omringd door kazematten, concertina's en enkele luchtdoelmitrailleurs. De bovenkant van het fort is vlak en relatief onbeschermd. Omdat de inzet van parachutisten door de Duitsers niet haalbaar werd geacht, besluit het Duitse opperbevel gebruik te maken van zweefvliegtuigen. De eenheid, aangewezen om het fort Eben Emael te veroveren, staat onder leiding van de luitenant Witzig en bestaat uit 11 zweefvliegtuigen en 85 man, met inbegrip van de piloten van de zweefvliegtuigen

Strikte geheimhouding

Het detachement van Witzig was in november 1939 in Hildesheim gevormd. Om de totale verrassing te kunnen realiseren, werd de operatie onder strikte geheimhouding voorbereid. Er werd geen verlof verleend en het detachement werd verschillende malen onder andere namen verplaatst. Alle parachutisteninsignes en -uniformen werden achtergelaten. Zelfs het oefenen met de zweefvliegtuigen werd op zo klein mogelijke schaal uitgevoerd. Voor de verplaatsing naar Keulen werden de zweefvliegtuigen gedemonteerd, over de weg vervoerd en wederom gemonteerd in geblindeerde hangars, omgeven door prikkeldraadversperringen. De mannen wisten dat ze een aanval op een uiterst moeilijk doelwit gingen uitvoeren.

Afb. 5 Een geschutopstelling van het fort Eben Emael. Boven het linker 120-mm kanon bevindt zich een inslag van de door de Duitsers gebruikte holle lading (Bron: Fort Eben Emael, René Vliegen)

Pas op de avond van 9 mei kregen ze te horen dat het om het fort Eben Emael ging.

Een simpel plan

Omdat de Duitsers in het bezit zijn van de bouwtekeningen van het fort, zijn zij in staat exact vast te stellen waar de bunkers staan en welke geschutopstellingen in staat zijn de bruggen te bestrijken. Aan de hand van die informatie ontwikkelt Witzig een uiterst simpel plan, dat puur en alleen is gericht op het uitschakelen van die geschutopstellingen. De gedetailleerde inlichtingen stellen hem in staat zijn aanvalsmacht zo klein mogelijk te houden, waardoor zijn kansen om de vijand te verrassen toenemen. Hij kan in de beschikbare tijd zijn aanvalsplan keer op keer vooroefenen, zodat ieder lid van zijn eenheid zijn rol na verloop van tijd blindelings kan uitvoeren.

Afgezien van de normale bewapening, zoals (pistool) mitrailleurs, granaten en vlammenwerpers, bestaat de speciale uitrusting van de eenheid uit springstofladingen van 12,5 en vijftig kilo die werken volgens het principe

van de holle lading. Deze ladingen zullen voor het eerst gebruikt worden. Zij moeten de gepantserde geschutopstellingen en kazematten uitschakelen.

Na een vlucht van vijftig minuten worden de zweefvliegtuigen losgekoppeld. In de morgenschemering bereiken negen zweefvliegtuigen het fort. Het vliegtuig van Witzig moet terugkeren vanwege een kabelbreuk. Tijdens het aanvliegen worden de toestellen door de Belgen opgemerkt en beschoten. Hoewel de meeste toestellen worden getroffen, slagen de piloten erin de vliegtuigen aan de grond te zetten; soms tot binnen dertig meter van hun doelwit. De Belgische verdedigers zijn totaal verrast en geven slechts sporadisch weerstand vanuit de kazematten. Binnen een kwartier zijn de kanonnen die de bruggen kunnen bestrijken, uitgeschakeld. De eenheid van Witzig rest niets anders dan te wachten tot zij door de grondtroepen van het Zesde Leger worden ontzet. Rond 06.30 uur, twee uur na de eerste landingen, arriveert Witzig alsnog. Hij heeft een ander sleep-

vliegtuig kunnen regelen. Hoewel de Belgen vanuit het fort en daarbuiten met enkele verspreide infanterie-aanvallen de Duitsers van het fort proberen te verdrijven, is de dreiging van het fort voor het Zesde Leger verdwenen. Met steun van Stuka's slaan de commando's van Witzig deze tegenaanvallen af. Als op 11 mei de voorste eenheden van het Zesde Leger het fort bereiken, geeft de Belgische commandant zijn eenheid van 650 man en het fort over.

Analyse

De aanval op het fort Eben Emael is misschien wel het perfecte voorbeeld om het optimaal toepassen van de grondbeginselen te illustreren. De Duitsers beschikten in de voorbereiding over uiterst gedetailleerde inlichtingen en konden aan de hand daarvan een eenvoudig plan ontwikkelen. Dit plan was alleen gericht op de specifieke dreiging van het fort: de kanonnen die de bruggen over het Albertkanaal konden bestrijken. De sterkte van de eenheid kon daardoor beperkt blijven tot circa tachtig man.

Tijdens de voorbereiding werd door een strikte geheimhouding, zonder dat dit het vooroefenen al te zeer belemmerde, voorkomen dat het verrassingseffect verloren zou gaan.

De Belgische verdedigers werden technisch (vanwege het gebruik van zweefvliegtuigen en holle ladingen) en tactisch volledig verrast. De snelheid van de uitvoering was door de grondige training zo groot dat de Belgen niet meer in staat waren adequaat te reageren. In 15 minuten tijd werd een onneembaar geachte versterkte vesting met een bezetting van meer dan zeshonderd man door een kleine, licht bewapende eenheid verslagen. Tijdens de actie sneuvelden zes Duitse commando's en raakten er twaalf gewond.

Generally, in a conflict, the straightforward will lead to engagement and the surprising will lead to triumph.

Sun Tzu, *The Art of Strategy*

De veranderde veiligheidssituatie heeft anno 1998 uitgewezen dat het

niet altijd mogelijk is om de optimale voorwaarden te realiseren voor een speciale operatie. Er kan bijvoorbeeld niet altijd over alle noodzakelijke inlichtingen worden beschikt en niet in alle gevallen heeft een speciale eenheid maanden voorbereidingstijd om de uitvoering voor te oefenen.

Kan een speciale operatie ook succesvol zijn als de beschikbare voorbereidingstijd ontbreekt? Of als de benodigde inlichtingen niet zo gedetailleerd zijn als gewenst? Een ander voorbeeld kan wellicht inzicht bieden.

De raid op Entebbe

Op zondag 27 juni 1976 wordt een vliegtuig van Air France van Tel Aviv op weg naar Parijs gekaapt door vier terroristen. Na een tussenlanding in Benghazi vertrekt het vliegtuig naar Entebbe in Oeganda, waar het op maandag aankomt. Daar voegen zich nog drie terroristen bij de kapers. De gijzelaars worden ondergebracht in het hoofdgebouw van het vliegveld

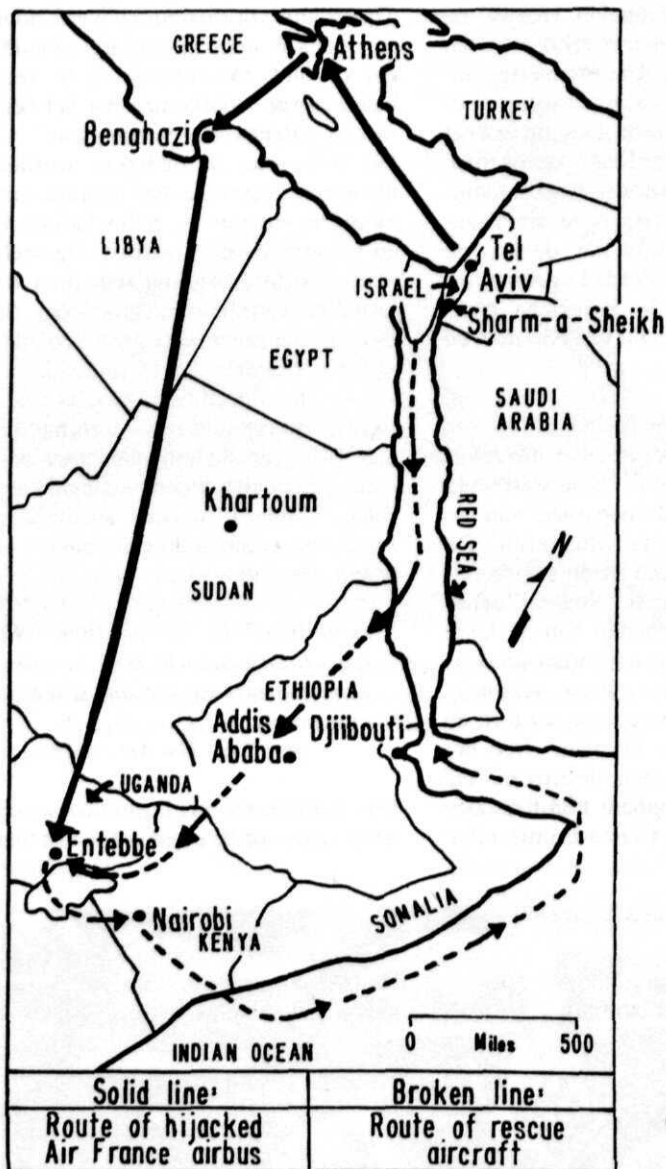
Afb. 6 Duitse commando's, afkomstig van de eenheid van Witzig, op 11 mei, nadat de bezetting van het fort zich heeft overgegeven (Bron: Die Bilderchronik der Fallschirmtruppe 1935-1945, A. von Roon)

van Entebbe. Al snel blijkt dat de troepen van Amin de terroristen steunen. Hun sterkte wordt geschat op zo'n honderd man op het vliegveld en nog eens een bataljon in de stad Entebbe. Voorzichtig beginnen de Israëli's opties te ontwikkelen om de gijzelaars te bevrijden. Het is duidelijk dat er gezien de afstand (ongeveer 3300 km) C-130 vliegtuigen nodig zijn die parachutisten moeten vervoeren of zelfs rechtstreeks moeten landen op het vliegveld. De benodigde sterkte van de commando-eenheid als gevolg van de te verwachten tegenstand vormt het grootste probleem. Uiteindelijk wordt niet voor kwantiteit maar voor verrassing, misleiding en snelheid gekozen.

De voorbereiding

Op donderdagmiddag maken de terroristen bekend dat als er voor zondag 4 juli niet aan hun eisen is voldaan, zij zullen beginnen met het executeren van gijzelaars. Door enkele vrijgelaten gijzelaars te ondervragen weten de Israëli's inmiddels ongeveer hoe het gebouw eruit ziet en waar de terroristen en de Oegandese soldaten zich bevinden. Het plan krijgt meer vorm en op vrijdag wordt gericht met de training begonnen om een inzet op zaterdagavond mogelijk te maken. Het plan is gebaseerd op het gefaseerd invliegen van een ontzettingseenheid met vier C-130 vliegtuigen. Deze vliegtuigen zullen onder dekking van de nacht direct op het vliegveld van Entebbe landen.

In de eerste C-130 bevindt zich een kleine commando-eenheid die het hoofgebouw van het vliegveld direct zal bestormen om de gijzelaars meteen te ontzetten. In de volgende vliegtuigen, die enkele minuten later zullen landen, bevindt zich een kleine parachutisten-eenheid en enkele gepantserde wielvoertuigen om de andere gebouwen af te kunnen scherm en om een eventuele dreiging van het Oegandese leger uit de stad Entebbe op te kunnen vangen. Het derde en vierde toestel vervoert een reserve-eenheid en biedt plaats om de gijzelaars mee terug te vervoeren.

Afb. 7
Overzichtskaart
Afrika

Op de basis van de commando-eenheid is van houten palen, jute en ander materiaal het hoofgebouw van de vliegbasis geïmproviseerd nabgebouwd. De commando-eenheid heeft het ontzetten van gijzelaars veelvuldig beoefend en bezit een hoog niveau van training. De piloten van de C-130 vliegtuigen zijn eveneens goed getraind en hebben het landen en opstijgen vanaf korte en onverharde landingsbanen, ook bij duisternis, veelvuldig beoefend. De commando-eenheid heeft echter niet eerder samen met de C-130 vliegtuigen geoefend. Het trainingsniveau van

zowel de vliegtuigbemanningen als de commando-eenheid wordt voldoende hoog ingeschat om met de beschikbare tijd de operatie te kunnen voorbereiden.

De sterkte en de potentiële weerstand van de Oegandese strijdkrachten, maar ook de voor Israëli's begrip korte voorbereidingstijd, blijven een bron van twijfel. Naar aanleiding van de laatste ondervragingen van vrijgelaten gijzelaars kunnen de Israëli's op vrijdag redelijk nauwkeurig vaststellen hoe het gebouw waar de gijzelaars zich bevinden, eruit ziet.

Ook weten zij inmiddels waar de terroristen zich ophouden en waar de zestig tot tachtig Oegandese militairen zich in en rond het hoofdgebouw bevinden. Uit de laatste meldingen blijkt dat de terroristen geen springstof in het gebouw hebben aangebracht.

De reddingsactie

De reddingsactie wordt op zaterdagmiddag ingezet. Om de kans op ontdekking door Russische schepen en Egyptische radars te voorkomen, vertrekken de C-130 vliegtuigen en een Boeing 707 voor de gevechtsleiding gefaseerd in verschillende richtingen en wordt tot Ethiopië extreem laag gevlogen. Na een vlucht van 7,5 uur bereikt het eerste vliegtuig Entebbe. De piloot zet het vliegtuig in de duisternis aan de grond. Onmiddellijk verlaat de commando-eenheid van 35 man met twee jeeps en een Mercedes, voorzien van de Oegandese vlag, het vliegtuig. Om de Oegandese militairen en de terroristen te misleiden, zijn de commando's gekleed in Oegandese uniformen. Op de Mercedes is een Oegandese vlag geplaatst om het een officieel voertuig te laten lijken. De eenheid rijdt met normale verlichting vanaf het eind van de landingsbaan naar het hoofdgebouw. Bij het bereiken van het gebouw richten de

aanvalsgroepen zich onmiddellijk op de plaats waar men de gijzelaars verwacht aan te treffen.

Door de verwarring, veroorzaakt door hun uitmonstering, kunnen de commando's de terroristen verrassen. Binnen dertig seconden zijn vier van de zeven terroristen gedood en zijn de gijzelaars veilig. Tijdens het vuurgevecht sneuvelt de commandant van de commando-eenheid. Hij is uiteindelijk het enige Israëliische slachtoffer tijdens de actie.

Terwijl de commando's de resterende terroristen en de Oegandese militairen uitschakelen die niet op de vlucht zijn geslagen, landt de tweede C-130, een minuut later gevolgd door de derde. De bemanning van de eerste heeft inmiddels een geïmproviseerde verlichting op de startbaan ontstoken. De gepantserde wielvoertuigen worden razendsnel ontladen en rijden zo snel als mogelijk naar het hoofdgebouw. Met de vuurkracht van deze voertuigen wordt de laatste weerstand opgeruimd en kan de evacuatie van gijzelaars beginnen. Vijftig minuten na de eerste landing vertrekt de eerste C-130 al van het vliegveld, met aan boord alle gijzelaars gevolgd door de rest van de commando-eenheid. Op zondagmorgen landt de eenheid met de gijzelaars veilig in Israël.

Analyse

De raid op Entebbe laat zien dat er ook met een minimum aan voorbereidingstijd een uiterst simpel en doelgericht plan kan worden ontwikkeld. Die mogelijkheid werd geboden door het hoge trainingspeil van de commando's en de vliegtuigbemanningen. Ondanks de beschikbare voorbereidingstijd van slechts 18 uur kon de hele operatie in al haar facetten worden voorbereid en voorgeoefend. De routine van de piloten en de commando-eenheid bood voldoende garantie, zonder dat ze ooit eerder met elkaar hadden opgetreden. De snelheid waarmee de eenheid in staat was te reageren op de ontstane situatie bewijst het belang van het voortdurend beschikken over een hoog basisniveau en van realistisch oefenen. De verrassing en de misleiding veroorzaakte de totale verwarring bij de terroristen en Oegandezers omdat, zoals een C-130-piloot dat uitdrukte:

*„the raid was a total surprise, because nobody thought we were crazy enough to fly there”.*¹

Een combinatie van stoutmoedigheid, verrassing, eenvoud en een hoog trai-

¹ Spec Ops Case Studies in Special Operations Warfare, blz. 336.

Afb. 8 De Hercules van het type C-130 is een tactisch transportvliegtuig met een grote actieradius, dat geschikt is voor landingen op korte en onverharde vliegstrips. Hier is een afgeleide versie afgebeeld: AC-130H Spectre gunship (Foto: Jane's)

ningsniveau waren voldoende om in de beperkt beschikbare voorbereidingsstijd succesvol te kunnen zijn.

In tegenstelling tot de raid op Entebbe, waarbij de Israëli's slechts negentig minuten daadwerkelijk op Oegandees grondgebied actief zijn geweest, ging de Amerikaanse reddingspoging van de gijzelaars in de ambassade van Teheran uit van een scenario van maar liefst twee volledige dagen!

Omdat de Amerikanen met aanmerkelijk grotere problemen werden geconfronteerd om Teheran te bereiken en ongeschonden weer te kunnen verlaten, was een gecompliceerd plan nodig. Alle vier de krijgsmachtdelen waren zowel in de Task Force als in de commandostructuur van de Task Force vertegenwoordigd. Deze Task Force had een ad hoc-karakter en was geen bestaande eenheid. De complexe structuur noodzaakte tot een zodanig stringente geheimhouding, dat de elementen van de Task Force geen enkele maal geïntegreerd met elkaar hebben kunnen oefenen (*full dress rehearsal*). Deze omstandigheden boden voldoende ruimte voor frictie. Een combinatie van pech en onvoorziene omstandigheden werd de Amerikanen uiteindelijk fataal.

Afsluiting

Offensieve inzet van speciale eenheden vereist een andere invulling van de grondbeginselen dan 'normale' militaire operaties. Een grondig besef van de leidende beginselen voor Speciale Operaties, in het bijzonder voor offensieve Speciale Operaties, is noodzakelijk voor een optimale kans van slagen. Immers, Speciale Operaties zijn gericht tegen hoogwaardige doelen en kunnen een hoog rendement opleveren als zij succesvol zijn, maar ook grote politieke consequenties hebben als zij mislukken. De basis voor dit succes dient te worden gezocht bij de organisatie, het materieel en het personeel dat is betrokken bij de Speciale Operatie.

Risico's

Offensieve Speciale Operaties worden daarnaast gekenmerkt door een onvoordelige gevechtskrachtverhouding en een beperkte tactische mobiliteit, waarbij de eenheid in vijandelijk gebied (*hostile environment*) volledig op zichzelf is aangewezen. Dit betekent een voortdurend groot fysiek risico voor de leden van de speciale eenheden.

Deze omstandigheden vereisen een hecht teamverband en van ieder lid een uitzonderlijke motivatie, discipline en doorzettingsvermogen. Het politieke risico dat gepaard gaat met Speciale Operaties en de specifieke omstandigheden waaronder die moeten worden uitgevoerd, vereisen een aparte, speciaal daarvoor uitgeruste en georganiseerde eenheid. Deze eenheid heeft het vakgebied Speciale Operaties als kerntaak en is gevuld met speciaal daarvoor opgeleid en getraind personeel. Kortom: Speciale Operaties kunnen 'er niet even worden bijgedaan' door reguliere eenheden.

Een hoge inzetgereedheid

Binnen de krijgsmacht is het KCT de enige eenheid die deze taak als primaire taak heeft. Het KCT is niet alleen voor wat betreft organisatie en uitrusting voor het gehele spectrum van Speciale Operaties berekend. Sinds de oprichting van het KCT is de selectie- en opleidingssystematiek gebaseerd op het operationele optreden van kleine, zelfstandige ploegen in door de vijand bezet terrein. De kernwoorden in de commando-opleiding zijn doorzettingsvermogen, teamgeest en discipline.

Maar de commando-opleiding is meer dan alleen het afleggen van grote afstanden te voet en bestand zijn tegen extreme druk. Uiteindelijk bepalen eigenschappen als betrouwbaarheid, initiatief, zelfstandigheid en intelligentie de bruikbaarheid van een

kandidaat 'commando Speciale Operaties'. Iedere zichzelf respecterende krijgsmacht hanteert deze uitgangspunten in de training van haar speciale eenheden. „*Brave men without good planning and leadership are cannon fodder in the face of defensive warfare*”.²

Deze wijze van selecteren, opleiden en trainen, zoals die binnen het KCT wordt uitgevoerd, garandeert continu een hoge inzetgereedheid.

In 1999 is de reorganisatie van het KCT voltooid. Er wordt dan beschikt over 24 commandoploegen, ieder bestaand uit acht man. Tevens zal het resterende nieuwe en moderne materieel worden uitgeleverd. De organisatie en uitrusting enerzijds en de hoge inzetgereedheid van het personeel anderzijds, maakt het KCT dan niet alleen in theorie maar ook in praktijk tot een eenheid die in staat is de mogelijkheden van Speciale Operaties optimaal uit te buiten en de risico's tot een minimum te beperken.

Literatuur

- Col J.E. Mrazek, *The Fall of Eben Emael*.
Paul B. Ryan, *The Iranian Rescue Attempt: why it failed*.
William H. McRaven, *Specops Case Studies in Special Operations Warfare*.

² Spec Ops Case Studies in Special Operations Warfare, blz. 391.

Oil and international tension in the 21-st century

F. Heisbourg*

Op 8 oktober vond in Parijs een symposium plaats ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de Central Europe Pipeline Management Agency (CEMPA). Deze tekst omvat één van de vier aldaar gehouden lezingen. De redactie dankt de defensie-attaché te Parijs, kolonel KLu A.C. Tjepkema, voor zijn bemiddeling.

'Location, location, location'

In the restaurant and hotel trade, it is often said that there are three secrets for success: 'location, location and location'. If you don't have the three in spades, whatever other qualities you have may count for little. If such were the case in the world of energy, hardly anybody would be using oil nowadays. Oil has a discouraging tendency to hide in places which are politically or strategically unsavoury, hostile or unstable (and quite often all three adjectives apply). Where human conflict doesn't make oil difficult or risky to get at, nature seems to find all sorts of ways

to make extraction or transportation particularly unpleasant, from the wastes of Arabia or Siberia to the stormy waters of the North Sea.

I will obviously not deal here with the natural difficulties, but in considering the future of the relationship between oil and international security, it is essential never to lose sight of the hiatus which usually separates the oil-fields and the consumers of refined products. This is indeed one of the reasons why there is little debate about the need to reflect on oil and international security.

Another, even more obvious reason, flows from the fact that oil remains the widest used source of energy: 50 percent of world primary energy consumption in 1973, still 40 percent a quarter of a century later. And even when this is not the case (after all, oil only superseded coal in the European countries during the Sixties), oil has no readily available substitute for the provision of power to motor vehicles on the ground and in the air – including those used for war. Daniel Yergin's book,¹ *The Prize*, provides a useful reminder of the importance of oil, in shaping grand strategy – at the time a quantitatively modest source of energy.²

The challenges of prediction

If there is therefore little reason to doubt the usefulness of analysing the geopolitics of oil and its strategic impact, the exercise, on the face of it,

is also extraordinarily hazardous. In considering oil and international tension one is compelled to stack one awesome sets of uncertainties on top of the other – those of oil on the one hand, those of international relations on the other. Who can honestly pretend to have come close to forecasting the major gyrations in the price of oil over the last 25 years?

And who can swear to have, for instance, foreseen the peaceful disappearance of the Soviet Empire? And if such remarkable souls exist (I can actually come up with two or three names in the latter case), who could have afforded to run the risks inherent in acting upon their advice at the time?

There are few instances where the (not inappropriately) Arab proverb applies so aptly: 'beware of making predictions, especially when they deal with the future'. If I run the risk today, it is not because I am exceedingly brave, nor (at least, I hope) inordinately foolish. There are several reasons why some sort of forecasting is both necessary and possible; and I spell out these reasons not only to support my endeavour, but also because they are in several instances part and parcel of the forecasting process itself.

- First of all, the time lags involved in finding, extracting and delivering oil are usually considerable. Nor will these time lags readily diminish, as oil has to be eked out of ever more hostile environments in remote locations. And we also have a fair idea of how long it would take

* Mr. Heisbourg is Chairman Designate of the Geneva Security Policy Center. From 1992 until today, he has fulfilled the function of the Senior Vice President (Strategic Development) of Matra Défense/Espace.

¹ *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money & Power*, Daniel Yergin, Simon & Schuster, New York 1991.

² The 3rd Reich consumed less than 8 million tons of crude and synthetic oil in 1943, versus more than 340 million tons of coal.

and how much it would cost to build the infrastructure necessary to move the crude from the area, assuming political problems are resolved.

These are factors which provide some heft to prediction, whereas other factors (such as price) tend to be much more volatile (with geopolitical effects of their own, as in 1973).

- Second, the geopolitics of oil will continue to be characterised by the imbalance between the places where oil is (and will continue to be) produced and the places where it is consumed. New areas of supply may emerge – the North Sea yesterday or the Caspian tomorrow – and new poles of demand gradually appear (e.g. China becoming a net importer from 1993/94 onwards), but the overall polarisation will continue to exist: on one side the US, Northeast Asia and the European Union will remain highly dependent on oil which lies outside of their respective territories; on the other side the Persian Gulf's absolute importance in terms of both extraction and transportation is not likely to disappear.
- Last, whatever the potential weaknesses of forecasts or scenarios, policymakers and their advisers need to prepare contingency plans, whether they deal with the apparently probable or simply with the merely possible. 'Thinking about the unthinkable' is useful because major discontinuities from the prevailing trend (let's say the Fall of the Berlin Wall) do occur: history, including that of oil (remember 1973!) is replete with non-linear events.

Questions

In looking into the future of oil and international security, there are four partially overlapping sets of questions which I will use as prisms when analysing specific areas of oil-related tension.

Market versus non-market forces

First, we have the relative importance of market versus non-market forces. In examining a given situation, this translates as: can market forces alone cope with a given contingency, if given a chance to do so; or are the pressures (of time, of geography, of national survival et cetera) such that non-market solutions – such as war – will necessarily be a major part of the equation?

For example, in examining the future prospects of war and peace in East Asia it is well worth posing this set of questions. It is all too easy to assume that East and South Asia's long term need for oil will eventually lead to conflict, a temptation reinforced by the very real tension for possession of assorted parts in the South China Sea.³ Yet the timeframes in which this appetite for energy develops are such – even setting aside the current economic depression in parts of East Asia – that market forces may well be sufficient to cope gracefully with the new requirements. This indeed is Daniel Yergin's analysis, an author who is not shy in acknowledging the role of oil in, for instance, the Japanese attacks against the Western states in December 1941.

If such a market-driven analysis is correct – and if (a big if) it is shared by the East Asian nations themselves – the risks of conflict in the region will be rather different than what would otherwise be the case. Conversely, the geography and the politics of Central Asia are such that the transportation of oil from the Caspian Basin is not going to be principally moulded by market forces: pipelines can only be built where local conflict and external intervention will allow them to be laid.

Fixed versus volatile factors

The second set of questions has to do with the important but delicate dis-

³ In my own book on the future of Warfare (*Warfare*, Weidenfeld & Nicholson, 1997) I use Chinese-Indonesian competition for the control of Natuna as a trigger of conflict in the region.

inction between relatively fixed factors and those which are more volatile. Prices have been spectacularly in the latter category for the last quarter of a century. They may, or may not be similarly volatile during the next quarter of a century (this is one forecast which I will gladly leave to braver people than myself): whatever the answer may be, this is an area where contrasted scenarios are in order, even if one cannot pin a reliable degree of probability on them. Whether prices remain low, whether they climb high (and stay high) or whether they oscillate wildly: all these variations have a potential bearing on international tension (or the absence thereof). Conversely, some items are fixed in time, some of which I mentioned earlier on.

Extraction and transportation

Another set of questions relates to the functional aspects of oil and international tension. Extraction and transportation are two broad categories which respond to their respective logics and within each category, contrasting rules may prevail whether, in the case of transportation for instance, one is dealing with pipelines or with sea-lanes. The pipeline politics of Central Asia make for a very different type of game than the politics of moving oil through the Persian Gulf – even if the tension can be very high in both instances.

Interests

The last set concerns the balance of interests of both suppliers and consumers (and in the suppliers I include the 'transit' countries: Georgia or Chechnya for instance, in the case of the Caspian basin). What are the stakes involved? Who stands to gain or lose the most in a given contingency? Gain or loss, of course, need to be considered in toto – i.e. the political and strategic dimensions, not simply the energy and economic aspects. Posing this type of question is also useful in dealing with issues relating to the Caspian basin. Maybe the US and Saudi Arabia would have been less tolerant (or, in the case of the

Saudis, less supportive) of the Taleban thugs in Afghanistan if the narrow oil interest of American and Saudi companies had not been allowed to cloud the overall analysis of the complete set of interests involved.

It is impossible to attempt to provide a catalogue of forecasts. What I would wish to do is zoom in on four interconnected geographical areas of the foremost importance in which oil and international tension appear to be walking hand in hand (taking into account the foregoing analytical aspects).

- The Gulf (as important and explosive as ever).
- The Great Game revisited (the Caspian basin).
- Russian roulette (the future role of the world's number one producer).
- Asian appetites.

This does not imply that other areas are unimportant – such as oil in Angola or Nigeria – but they tend either to be of regional rather than of global significance, in terms of their impact on the international system, or an element among other minerals resources.

At the end of each case, I will formulate some conclusions to be drawn by the West in general and the United States in particular.

The Gulf: as important and explosive as ever

In the Gulf region, there is a greater likelihood of more rather than less international tension.

Before stating the reasons for this, let us reflect for a moment on what 'positive' could mean in this region.

- Countries with open and diversified economies capable of sustaining enough growth to cope with the consequences of the demographic explosion of the last thirty years;
- states with institutions sufficiently representative and robust to accommodate the rising expectations of

younger people, including women, who have no direct experience of pre-1973 circumstances but who have had the opportunity to acquaint themselves with other standards than those of their current regimes (which mostly range from the benightedly medieval to the brutally dictatorial);

- international relations which would not be dominated by the happy-go-lucky (or, more often than not, unlucky) use of force to resolve issues of prestige or regional dominance.

All this would indeed be progress – but by simply stating what this could be, we realise how remote this sort of vision is. Furthermore, the amount of disruption required to get from here to there would be immense. Even the best-case evolution would entail massive intra and inter-state disruption. Although such a process *can* happen peacefully – as was the case for the end of communism in Central Europe and the former USSR – , it is much more likely that a shift away from the status quo would be extremely violent, for the same reasons which have made the end of the Cold War so traumatic in the Balkans and the Caucasus: backward countries with inordinately weak civil societies do not change easily.

I hasten to add that a shift away from the status quo is also much more likely to move towards non-liberal, anti-western solutions than towards the sort of democratisation process we have witnessed in much of East Asia or in Central Europe.

This brings me to the reasons for negative evolution: first and fore-

most, it is difficult to conceive how the larger countries of the Gulf will cope with the combination of runaway demography and fairly low oil prices.

Saudi Arabia and Iran have population growth rates in excess of 3 percent a year. We also know that oil prices are today, in purchasing power, just about where they were before the oil shock of 1973, whereas populations have more than doubled – and oil production has remained on average at around 20 Mbd.

The children of this baby-boom are now arriving massively on the job market. Countries without a high degree of popular mobilisation (democratic or otherwise) or without an exceptionally ruthless dictatorship (such as Iraq) will find it increasingly difficult to cope with this. States which combine a medieval Islam with little public participation and an utter dependency on foreign powers for their external security will not be a well place to deal with the combination of population growth and stagnating revenues. Saudi Arabia fits this description all too well.

Unstable regimes

We are relying on regimes which are simultaneously retrograde (supporting the Taleban brand of Wahhabism which makes Iran look like a force of progress), utterly non-democratic, economically incompetent, militarily third rate (remember the role of the Gulf states in the war of 1991) and yet increasingly vulnerable to attack from Islamic radicals with an anti-Western agenda. The best that can be said about such regimes is what used to be said by conservative US politicians

Countries	1970-1973 (millions)	1995-1997 (millions)
Saudi Arabia	7.0	17.5
Iran	30.0	66.0
Iraq	10.0	20.0

Afb. 1 The growth of the population of the major Gulf oil states during the last quarter of a century

about certain rightwing Latin American dictators during the fifties: 'he's a bastard, but he's *our* bastard'. Such regimes eventually became liabilities.

Weapons of mass destruction

The second reason for despondency is that the Middle East may well witness the collapse of the various attempts to stem the spread of weapons of mass destruction. Without the Gulf war, Saddam Hussein would today be in possession of a diversified nuclear, biological and chemical arsenal, with a full set of ballistic missiles and combat aircraft to deliver them. India and Pakistan have overtly acquired nuclear weapons. It would be surprising if within the next two decades, one or the other of the Middle Eastern states didn't succeed where Iraq failed.

Unstable or militant regimes and weapons of mass destruction are not an appealing combination. None of this necessarily means that the flow of oil from the Gulf will be cut. After all, militant regimes also need to sell oil: radical Iran or baathist Iraq have tended to sell what the market could bear. Furthermore, the oil-market has been sufficiently resilient to cope with reduced oil flows from the Gulf on several occasions – although sometimes at a high price (the chaos of the Iranian revolution caused a doubling of the price of oil).

However, the risks of disruption being repeated and aggravated will tend to be greater, not lesser, and its intensity may be also be greater. Furthermore, the advent of weapons of mass destruction will make direct intervention by outside powers less easy to contemplate than it was, for instance, against Iraq after the invasion of Kuwait.

Conclusions

What conclusions are we to draw? In broad terms:

- We should avoid solutions which enhance rather than reduce depen-

dence on the Gulf (e.g. pipelines from the Caspian basin should not primarily end at or around the Gulf or the strait of Hormuz). Out of 40.1 Mbd of world oil exports 18.2 Mbd came from the Gulf states in 1997. There is no reason to put more eggs in that particular basket.

- Since external intervention may become more difficult, outside powers may have to play a much more deliberate balance of power game. Rather than the former US policy of 'dual containment' (which played against both of the strongest regimes in the area), this could mean: support Iran when Iraq is strongest, shore up Iraq when Iran is in the ascendant. The United States has not been particularly adept at this kind of Realpolitik. It is in the interest of the oil importing countries that no single power exercise hegemony over the Gulf.
- In the long term, allies will be reliable only if they are economically sound, politically stable and militarily serious. Promoting economic and political liberalism should be no more taboo in the Middle East than in East Asia or Latin America. This kind of Wilsonian approach is the opposite of a cynical Realpolitik: surprisingly, the US has also been very poor at playing Wilsonianism in the region.

In effect, the West – which in this part of the world means essentially the US – has got its priorities upside down: Washington has been Wilsonian, indeed exceedingly moralistic, in dealing with inter-state relations (e.g. the failure of dual containment) when a bismarckian approach could have been more appropriate. And where Wilsonian principles should have prevailed (at the intra-state level), a crude bismarckianism has prevailed: Osama bin Laden and the Taleban have long been helped by Saudis, with the US apparently turning a blind eye (to put it mildly) until very recently.

The Caspian basin: the Great Game revisited

I don't know (and I don't know if anybody really knows) how much recoverable oil lies in the area stretching from Azerbaidjan to Kazakstan. But even assuming that the more conservative estimates are correct, the amounts in oil are considerable, akin to the resources of the North Sea: well worth going after in comparison to the current production in the area (close to 1 Mbd). But in a sense the oil may not be as significant in itself as the games surrounding it: geography and politics ensure that oil (and especially its evacuation) provides multiple opportunities for coalition-making (or unmaking) which are more important than the addition of a new Libya or a new UK, to the oil market. Iran, Russia, China, Turkey, the US (but hardly the still weak European Union) all seek to use oil as an instrument for influence vis à vis the countries of Central Asia, and vis à vis each other. And naturally the oil producers or the countries of 'first transit' (Georgia or Chechnya for instance) seek to exploit the same leverage, but in the other direction. The cocktail is spiced by the extraordinarily adverse constraints of distance and environment: the oil-fields of Kazakstan lie just about halfway from Western Europe and the Chinese seaboard, and are close to neither. Pipelines can end up in already over-exposed areas such as the Gulf. Most have to cross geologically difficult terrain, with awkward ethnic conflicts on the way: Kurds, Chechens, Afghan tribes or the 135 ethnic groups of Daghestan. Ecological issues also crop up – watching the tanker traffic on the Bosphorus is an impressive but somewhat daunting sight.

All of this will offer plenty of work for a very long time to every possible type of area specialists, oil consultant or international lawyer under the sun. The flow of oil will gradually increase; and in order to spread multiple risks, pipelines will be built far and wide. But none of this will happen as

quickly as one would have hoped, if only because the capital expense of spreading risks in this increases already high costs.

Regional tension

Hopefully, the game in terms of barrels lifted will be worth the candle. Conversely, I would be very surprised if the magnitude of regional tension were to be very different tomorrow from what it is today: there has been an enormous amount of anticipation of future flows, and by the time they will occur, their political effects will have been largely discounted. The wars of the Caucasus, of Kurdistan, of Afghanistan are happening now, and may well continue tomorrow. The number of players already involved makes it difficult for a hegemon to emerge, and there is a general need for spreading risks which affect all, even if all are affected in different ways. These considerations will have the effect of either:

- allowing, in the fulness of time, the flow of growing quantities of Caspian oil, in the framework of regional compromises (of the sort we already have concerning the Caspian sea-bed). This implies a moderation rather than an increase in regional tensions;

or

- preventing the useful exploitation of oil much beyond current quantities, which would be a result of conflicts multiplying and returning to the levels they were at in the years 1992-1997 (wars in Afghanistan; between Armenia and Azerbaidjan; between Georgia and Abkhaz separatists; between Chechnya and Russia). This would be unfortunate but hardly more so than has already been the case.

For the West, the combination of current competition and necessary compromise has a corollary: although it is natural for the US and others to favour solutions which benefit friends rather than rivals (e.g. helping Turkey

rather than Iran), it is also in our interest not to put all our pipeline eggs in the same geopolitical basket. Balance of power and compromise should be sought - which in turn implies the existence of a modicum of relations with all players, not least Iran.

The parallel between the Caspian rivalries and Rudyard Kipling's Great Game is thus actually quite apt: the late 19-th century Russian-British friction on the confines of Central Asia, Tibet and Northern India, did not lead to war but to eventual compromise (and in retrospect, it was not nearly as important as contemporary observers believed: but that is a remark which it would be premature to make about the Caspian).

Russian Roulette

After the disappearance of the Soviet Union (whose oil production peaked in 1987 at 12.5 Mbd of which 11.2 Mbd in Russia) and despite the decrease of Russian oil production (8 Mbd in 1992; 6 Mbd in 1997), Russia is the world's third largest oil producer, after Saudi Arabia (8,9 Mbd) and the United States (7,8 Mbd). With 9 percent of the world's production and 5 percent of global proven reserves - and one third of the world's proven reserves of gas (50 trillion m³) - Russia is a force to reckon with. Its role as an exporter is prominent - with 3,4 Mbd of oil exports in 1997, Russia comes only after Saudi Arabia (close to 8 Mbd) - and its performance has proven remarkably strong despite the fall in production: a shrinking GDP combined with somewhat greater efficiency in energy use have allowed Russia to secure its position as exporter. Moreover, it is number 1 in natural gas exports of which it produced 479 Mtoe (i.e. the equivalent of 9,6 Mbd) in 1997.

Indeed oil and gas exports represent by far the largest source of Russian hard currency earnings. In addition, Russia's location and size make it a non-circumventible player in the Central Asian game and put it in a

strong position vis à vis its immediate Western neighbours, who depend on Russia as an energy supplier (Ukraine) or who benefit from the transit of Russian oil (Latvia especially). Given the existence of untapped reserves as well as the possibility of improving extraction efficiency from existing fields, Russia's position as on oil (and gas) exporter is hardly in doubt in the long run.

Future geopolitics

The future geopolitics of Russian oil are less straightforward. On the one hand, Russia's weight vis à vis its western neighbours will gradually diminish, as the former communist countries seek alternate sources of energy: by 1997, Central Europe's oil dependency on the former Soviet Union had dropped below 50 percent.⁴ On the other hand, Russia's relative weight vis à vis Caspian oil remains in doubt: alternate routes (Georgia, Turkey, Iran, Afghanistan) plus the instabilities of Chechnya, Daghestan and other parts of the Caucasus may limit Russia's role as a gateway of Caspian oil. Even oil from Northern Kazakstan has trouble moving via Russia to the West, with Rosneft's pipeline network close to saturation and the railroads not being a viable alternative for large quantities of crude.

Conversely, if somehow Russia were to attract substantial investment rapidly, and if deals were struck in the Caucasus, Russian pipelines routes may become comparatively more important than the alternatives.

Three scenarios

This uncertainty is one example of the much larger and momentous uncertainty, created by the murky prospects relating to the political and economic governance of Russia. Here we have in effect three generic scenarios.

- A best case, in which Russia evolves within the next five to ten years

⁴ In 1997 Central Europe's oil imports were of 65,3 Mt of which 31,8 Mt from the former Soviet Union.

into a politically stable entity, with relatively reliable rules of the game in the economic area (with the rule of law being the preferred outcome, but even the sort of reliability prevalent in the Gulf monarchies would be preferable to the current mix of corruption and administrative instability). This in turn would presumably contribute directly (through investment in oil production and transportation) and indirectly (through energy efficiencies comparable to those of industrialised countries with similar cold climates)⁵ to greatly enhanced Russian energy exports. That scenario remains daringly remote.

- A steady-state scenario, in which we have more of the same as during the last five years. Russia's role would be comparable to what it is today, with a similar capability to contribute to instability or stability in the Caucasus: a player which will operate in the Caspian game with an unpredictable level of skill, but without first order consequences in terms of global oil supply or major international tension. In view of its current economic collapse, Russia is not currently engaged in such a state scenario.
- A worst case scenario, which as been haunting analysts ever since the Soviet Union broke up, in which civil war or major unrest unfolds with a partial loss of central control of weapons of mass destruction which remain dispersed fairly widely over the length and breadth of Russia. It is not clear whether this scenario is becoming more probable than it was in 1991-92 when the USSR broke up. On the one hand,

the number of weapons and storage sites has diminished; on the other political instability is currently increasing and the living conditions of the military custodians of weapons of mass destruction are likely to deteriorate. I leave to your imagination what the unfolding of such a scenario would entail in terms of Russia's position as a supplier of energy (not to mention the other consequences).

The West has long been sensitive to this risk, and significant financial and technical assistance has been provided by the United States (the Nunn-Lugar initiative) but also by France (the so-called Aïda programme) and the United Kingdom to mitigate the nuclear aspects of such a scenario. Such efforts have to be kept up, and extended to the chemical arena – a prospect which has been facilitated by the entry into force of the Chemical Weapon Convention⁶ – and even more so in the field of biological weapons.

Asian appetites

In 1973, Asia east of Iran was consuming 8 Mbd of oil, versus a production figure of around 4 Mbd. By 1996 these figures were respectively of 18,5 Mbd and 7,8 Mbd: net imports thus increased from some 4 Mbd to close to 11 Mbd. Indeed, additional Asian consumption (+ 10,5 Mbd) during that period represented more than four-fifths of the global increase in the demand for oil. Before the recent economic crisis, it was forecasted that Indonesia, a founding member of OPEC, would become a net oil importer before 2005 and that China would import as much oil as the US by 2015-2020.

These forecasts will probably be put off by a number of years, for even if Asia pulls out the current crisis within two or three years, it is far from obvious that post-crisis annual growth rates will be of the previous + 7 percent / + 10 percent variety.

This delay, along with the prospect of more mature growth rates in the region greatly enhances the chances that this increased demand will be accommodated by the normal play of market forces: in 2010 or 2020 Chinese warships are unlikely to confront Western navies for physical control of the indispensable Persian Gulf.

Competition for control

However, there are at least two causes for worry in terms of the relationship between oil and international tension in the region. The first, is the well-known competition for control of the South China Sea. China (Beijing but also Taïpeh), Viet Nam, the Philippines, Brunei and Malaysia all have claims on overlapping parts of the sea and its islands; more recently, China appears to have expressed a claim vis à vis part of Natuna area, which is under Indonesian control. If part of the South China Sea is not a proven oil province (the Spratley archipelago has generated greater flows of ink and saliva than of oil or gas), there are some oil and gas producing areas (between the Paracel islands and Tonkin and, of course, Natuna). To the extent that national egos and territorial possession are involved, market forces are not at the forefront here. Indeed, the risk of conflict would rise sharply if significant amounts of oil were reliably discovered in the Spratleys, which is the area with the largest number of conflicting claims and claimants.

The arms race

The other, less obvious sore point, is a consequence of the arms race in the Indian subcontinent. India's growing economy is highly dependent on imported oil (0,92 Mbd of oil imports in 1997, versus 0,74 Mbd of domestic production). Furthermore, India is spending some \$ 10 bn a year on defence, much of it on a blue water navy. By virtue of geography, such a navy is within easy reach of the approaches of the Straits of Hormuz. In normal times, all of these developments should preclude the normal functioning of the oil market. How-

⁵ With a GDP of around 400 \$ bn, Russia consumes 580,5 Mtoe of energy, whereas Finland, with a GDP of \$ some 100 bn consumes 23,2 Mtoe of energy. If Russia had the energy efficiency of Finland, it would have in theory, 480 Mtoe more energy to export.

⁶ The Chemical Weapon Convention bans the production and possession of chemical weapons. Russia has ratified the Treaty, which entered into force in 1997.

ever, India and Pakistan are locked in a bellicose relationship, with both countries equipping themselves with fully fledged nuclear arsenals. If conflict broke out, embargos or other forms of pressure could be used by foreign states against either or both of the belligerents. The Indian navy's capability to threaten the Hormuz approaches could be used as a deterrent (or in retaliation) against such sanctions.

This scenario is not necessarily far-fetched: the Indians themselves point out that they first developed their naval forces during the Seventies in order to avoid a repetition of what happened during the Indo-Pakistani war of 1970, when the US deployed a carrier group in the Bay of Bengal in order to put pressure on India.

Sea-lanes

This is an appropriate point at which to focus briefly on the sea-lane aspect of oil and international tension. Defence of the sea-lanes (SLOCs, in the jargon) was all the rage in the Seventies and the Eighties, with the combination of the Soviet threat (as the primary factor) and of regional menaces against the free flow of oil from the Middle East to areas of consumption, via choke points such as Hormuz, the Malacca Straits, Lombok, or the Mozambique chan-

nel, to mention only a few. This concern has lost in prominence, with the disappearance of the Soviet navy – then the world's second largest – from the high seas. Mine warfare and naval guerrillas in the Gulf or the Red Sea, piracy in the Malacca Straits have been real dangers but these have proven fairly amenable to counter-measures.

However, we should not lose sight of the future prospects of warfare against SLOCs: new blue water navies are growing (India, China); modern, quiet diesel-electric submarines have been sold to a broad array of countries; proficient ship-to-ship (or air-to-ship) missiles have improved qualitatively and are in the possession of a large number of countries. In regional conflicts – such as the Indian-Pakistani scenario, or in the South China Sea – the risks of disruption of tanker traffic are significant, even if such disruption were not a central objective of the belligerents. In other words, continued investment in the naval arena for SLOC control is justified (without requiring Cold War levels).

⁷ I use deliberately an expression lifted from the realm of nuclear energy – the 'nuclear fuel cycle' – because the forces at play are not dissimilar.

Similarly, restraint should be exercised by the industrialised countries when it comes to transferring cutting-edge weaponry to countries which may use them against our own shipping interests.

In conclusion

Oil is an essential commodity extracted, transported, refined and distributed by a relatively small number of major players carrying a significant weight in their relationship with the nation-states with which they interact. Oil is also a physical, territorially-based resource ultimately under the control of nation-states. This is well known, but in a world where economic activity is increasingly knowledge-based – not relying on physical, territorially based resources –, oil is even more 'special' than it was in the past. It is possible to talk about the geopolitics of oil, or about oil international tension, on a scale way which does not apply to other commodities. Even when and where market forces operate smoothly, nation-states will continue to be directly involved with all aspects of the oil cycle,⁷ up to and including even the most downstream aspects (such as oils contribution to global warming). Oil and politics will not cease to mix, more or less explosively.

De landmachtstaf: oude wijn in nieuwe zakken?

B.J. Baars – luitenant-kolonel der cavalerie

Inleiding

Dit artikel belicht de topstructuur en de sturing van de Koninklijke Landmacht (KL): de Landmachtstaf (LAS). De LAS, gehuisvest op de Prinses Juliakazerne in Den Haag, is de beleidsstaf van de KL. Er werken ongeveer 575 militairen en burgers. Op een personeelsbestand van zo'n 35.000 medewerkers is het een relatief kleine en flexibele staf waar de begrippen 'integraal beleid', 'sturen op hoofdlijnen' en 'resultaatgericht' centraal staan.

Deze begrippen deden hun intrede in de KL, in de tijd dat luitenant-generaal Couzy Bevelhebber der Landstrijdkrachten (BLS) was. Toen nam de KL definitief afscheid van de matrix-organisatie en ging over op een lijn-staforganisatie. De Centrale Organisatie (CO) en de andere krijgsmachtdelen hebben deze stap tot op heden nog niet durven zetten.

De invoering van de lijn-stafstructuur verliep voor de KL niet vlekkeloos. Het nieuwe model is in potentie waardevol, omdat er opnieuw eenhoofdige leiding mogelijk is en de transparantie van de organisatie toeneemt. De nieuwe LAS diende haar toegevoegde waarde te bewijzen. In de nieuwe situatie treedt de BLS op als eenhoofdige leider van de KL en is hij tevens adviseur van de minister van Defensie.

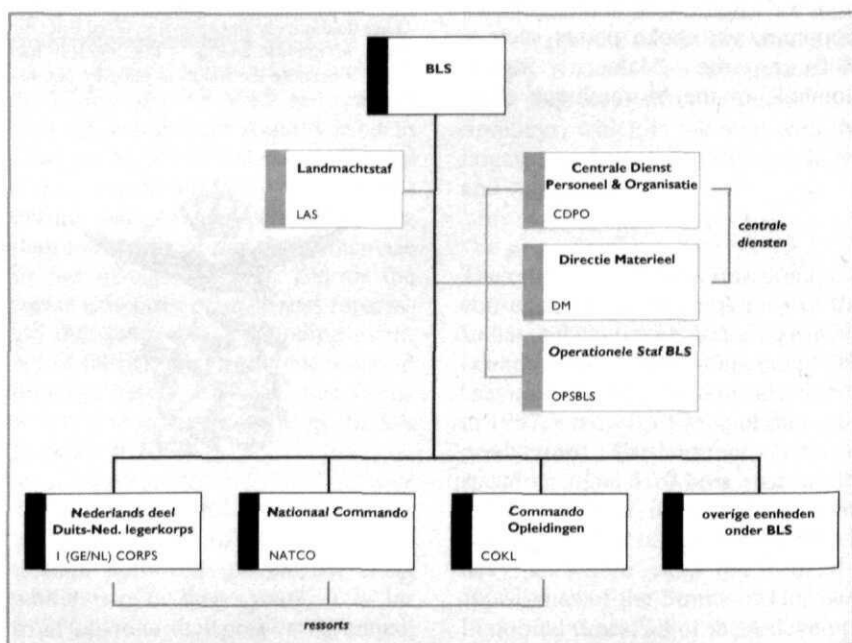
Dat het veranderingsproces niet zonder slag of stoot ging, bleek uit het feit dat het functionarissen niet altijd duidelijk was met wie er zaken

gedaan moest worden in het Haagse deel van de KL. Deze situatie vormde mede een aanleiding om de LAS te evalueren.

De LAS bestaat inmiddels bijna drie jaar en is volop in beweging. Doel is en blijft tegemoet te komen aan de eisen die aan de (be)sturing van de KL worden gesteld. Het vernieuwde sturingsconcept van de KL beoogt een betere verdeling van taken en verantwoordelijkheden te bewerkstelligen met inbegrip van verbeteringen op het terrein van intergratie en afstemming. De scheiding tussen beleid en uitvoering is hierbij van belang. Daarom zal een overzicht volgen van

de geïmplementeerde aanpassingen op het sturingsconcept KL en de hiermee samenhangende organisatorische wijzigingen en overlegstructuren. Het accent in deze bijdrage ligt op de beleids- en planvorming binnen de LAS.

Vanuit mijn functie als directiesecretaris Directeur Beleid en Planning (DB&P) en secretaris Comité Beleidsintegratie en Planning (COBIP) wil ik u informeren over de huidige taak en werkwijze van een aantal organen binnen de LAS. Eerst sta ik stil bij het ontstaan en de organisatie van de LAS. Vervolgens zal ik de belangrijkste aspecten van de evalua-

Afb. 1 De organisatie van de Koninklijke Landmacht

tie LAS aan de orde stellen. Hierbij zal ik kort aandacht schenken aan de (beleidsmatige) omgeving waarin de KL functioneert. Mijn doel is de lezer inzicht te bieden in de sturing van de KL en de functie van de LAS daarin en in de werkwijze van de LAS.

Aanleiding voor de veranderingen

De politieke en militaire machtsverschuivingen van het afgelopen decennium hebben voor de KL grote gevolgen gehad. In de dynamische en snel veranderende omgeving van na de Koude Oorlog leken de bestaande sturingsprincipes niet meer te voldoen. In ieder geval diende de bruikbaarheid opnieuw te worden getoetst. In een reeks van brainstormsessies van de Legerraad (LR), commissies en werkgroepen kreeg halverwege de jaren negentig een nieuw sturingsconcept langzaam maar zeker vorm.

Gebaseerd op deze bijeenkomsten ontstond een blauwdruk voor de KL-staf, waarin tevens de grondslagen voor het nieuwe sturingsconcept van de KL waren vervat. Dit nieuwe concept betekende een totale omslag voor de sinds 1992 bestaande KL-staf met een functionele indeling in de Directie Operatiën (DOKL), Directie Personeel (DPKL), Directie Materieel (DMKL) en Directie Economisch Beheer (DEBKL).

Grondslag van het nieuwe model

Het nieuwe model is gebaseerd op een aantal grondslagen. De scheiding van beleid en uitvoering, met onder meer als uitvloeisel de invoering van de LAS, waar hoofdzakelijk het beleid wordt opgesteld. Daarbij springt de vorming van de Centrale Dienst Personeel en Organisatie (CDPO) en de Directie Materieel (DM) als centrale ondersteunende diensten in het oog. De onderbrenging van alle (oude) planafdelingen van de directies in de LAS, zoals de

Op weg naar structuur... (Illustratie: G. Bosman)

KL-Staf weer gaat heten, is een tweede grondslag.

Voorts is het 'ad hoc' beginsel toegepast. Dit betekent, vrij vertaald, dat hooggekwalificeerd personeel naar behoefte wordt ingezet in werkverbanden op grond van brede expertise en algemene kennis, en niet op functionalisatie of specialistische kennis. Een dergelijke samenvoeging van capaciteit is uitermate geschikt om geheel nieuwe uitdagingen in kaart te brengen en te adviseren over beleid. Het project 'Herschikking Gevechtskracht' is op deze wijze aangepakt.

De laatste grondslag die ik hier wil noemen, is de implementatie en toepassing van nieuwe sturingsconcepten, waar de bedrijfsvoering met haar bedrijfsplannen en managementcontracten deel van uitmaakt.

De toepassing van deze principes hebben ertoe bijgedragen dat de LAS 'klein maar fijn' zou kunnen zijn. De nieuwe LAS kenmerkt zich door de aanwezigheid van twee directeuren,

de DB&P en de Directeur Control (DCntrl). De functie van Directeur Personeel (DP) is voornamelijk van tijdelijke aard en is gekoppeld aan de functie van Directeur CDPO. Deze herstructurering van de LAS in 1996 en de toepassing van de nieuwe sturingsconcepten betekenden een breuk met een lange traditie van een primair functioneel georganiseerde werkwijze. Deze overgang van het matrixmodel op een lijn-staforganisatie vraagt om een andere wijze van denken en werken.

Evaluatie

De nieuw samengestelde LAS werd, zoals gebruikelijk, na één jaar geëvalueerd. Het evaluatierapport werd in juli 1997 aangeboden aan de BLS. Dit rapport was tot stand gekomen op grond van uitgebreide interviews met het personeel, dat op dat moment dus een jaar ervaring had kunnen opdoen in de nieuwe omgeving. Uit het rapport bleek dat men nog zoekend was.

Nieuwe procedures en begrippen werden niet altijd op de bedoelde wijze in de praktijk gebracht. Dit leidde ook tot onduidelijkheid over de sturing van de KL. De evaluatie verschaft echter niet in alle gevallen voldoende informatie om verbeteringen aan te kunnen brengen of, al dan niet vermeende, tekortkomingen te kunnen verklaren.

De overgang naar het nieuwe sturingsconcept laat ook zien dat er cultuurproblemen bestonden. De evaluatie leidde de tot enkele aanpassingen van de organisatie. Zo bleek in praktijk dat de scheiding tussen beleid en uitvoering binnen het functiegebied Infrastructuur, Ruimtelijke Ordening en Milieu (IROM) weerbarstig is. Daarom is inmiddels de IROM-functie weer binnen de LAS gegroepeerd.

Resultaten: de KL in haar omgeving

Tijdens veranderingsprocessen ('anders denken, anders doen') in een nieuwe en onbekende omgeving spelen gevoelens die kunnen leiden tot een minder positieve beoordeling, vaak een belangrijke rol. Er kan sprake zijn van onvoldoende ervaring in een nieuwe structuur, de nieuwe procedures kunnen niet afdoende zijn, maar ook mag niet worden uitgesloten dat de nieuwe omgeving onvoldoende vertrouwen inboezemt. Daarbij komt dat de nieuwe structuur en werkwijze van de KL uniek is ten opzichte van de andere krijgsmacht-delen en de Centrale Organisatie (CO). De keuze van de KL scheidt daarmee tevens in zekere zin verplichtingen om aan te tonen dat de gekozen nieuwe structuur ook wezenlijk een verbetering is.

De BLS constateerde dat, ondanks alle goede bedoelingen, de adviezen voor zijn besluiten nog onvoldoende integraal waren afgestemd. Daarom gaf hij eind 1997 opdracht te onderzoeken welke organisatorische en procedurele aanpassingen noodzake-

lijk waren om binnen het sturingsconcept de kwaliteit van integraal afgestemde adviezen zeker te stellen of beter inzichtelijk te maken. Daarbij moest ook de omgeving van de KL aandacht krijgen.

Het onderzoek, uitgevoerd op persoonlijke titel, werd gebaseerd op een grondige bestudering van documenten, persoonlijke waarnemingen en interviews. De interviews beperkten zich overigens niet alleen tot directeuren, sous-chefs en sleutelfunctionarissen binnen de LAS en de directies. Ook de grondleggers van de nieuwe LAS-structuur werden opnieuw diepgaand ondervraagd over de door hen geproduceerde 'brondocumenten'. De evaluatie-commissie was daardoor in staat te onderscheiden welke problemen ingebakken zouden kunnen zijn, en welke bij de uitvoering werden veroorzaakt.

Beperkte beleidsruimte

Zoals eerder opgemerkt, wijkt de KL-organisatie structureel af van de functioneel georganiseerde CO en de andere krijgsmacht-delen. Dit blijkt onder andere uit het feit dat er binnen de huidige LAS integraal beleid wordt ontwikkeld en afgestemd. De LAS wordt daarbij ondersteund door de centrale directies CDPO en DM en door de kenniscentra die organisatorisch bij de opleidingscentra van het COKL zijn ondergebracht. Tegelijkertijd blijkt de beleidsruimte voor de krijgsmacht-delen, en dus ook de KL, beperkt. Een succesvolle basis voor integrale beleidsontwikkeling vereist duidelijkheid omtrent wie de KL vertegenwoordigt in overlegorganen op centraal niveau en welke mandaten deze vertegenwoordigers hebben.

Goede communicatie

Goede communicatie heeft uiteraard

Integraal staat centraal... (Illustratie: G. Bosman)

prioriteit. De informatie-uitwisseling tussen de LAS en de CO vindt plaats binnen vele overlegstructuren en tussen individuele staffunctionarissen. De LAS tracht onder meer via het Periodiek Overleg CO Functionarissen (POCOF), dat per kwartaal wordt georganiseerd, het tweerichtingsverkeer in de informatie-uitwisseling inhoud te geven.

De KL-vertegenwoordigers bij de CO moeten immers goed zicht hebben op het actuele beleid en de strategische richting van de KL, terwijl de LAS-medewerkers op hun beurt goed geïnformeerd moeten zijn over relevante ontwikkelingen binnen het ministerie van Defensie.

Beleidsmedewerkers die in de nieuwe LAS gingen werken, waren niet altijd toegerust om adequaat met alle voorkomende politiek ambtelijke processen om te gaan. Dit is de reden waarom de KL en de LAS investeren in de kwaliteit van het personeel dat werkzaam is op beleidsfuncties. Zo zal de individuele beleidsmedewerker idealiter eerst een functie binnen de LAS vervullen voordat hij of zij een functie binnen de CO gaat vervullen. Een ander aspect is dat beleidsmedewerkers van de LAS de *incompany* opleiding Bestuurskunde kunnen volgen. Deze cursus wordt sinds een aantal jaren volgens het maatwerk-principe door de Rijksuniversiteit Leiden verzorgd.

Resultaten van de interviews

De interviews leverden op het punt van sturing een aantal belangrijke constatering op. Vanuit diverse organen in de topstructuur van de KL werden soms verschillende afdelingen met gelijksoortige opdrachten belast. Hierdoor bleek in de praktijk dat de onderlinge afstemming van de beleids- en planontwikkeling voor verbetering vatbaar was. Er was een vaag onderscheid tussen gemandateerde en integrale besluitvorming. Schijnbaar werd er op meer dan één plaats, in de LR én in het BLS-

Beraad, het 'BLS-besluit' genomen. Beide aspecten gaven voeding aan een gevoel van onzekerheid over de waarde van uitspraken. Sommige geïnterviewden gaven duidelijk aan dat het hen niet duidelijk meer was wanneer een besluit genomen was en hoe 'hard' zo'n besluit dan was.

In het Subtaakbesluit KL zijn de taken per directie of afdeling van de LAS vastgelegd. Het is geen automatisme dat daarmee ook mandaten zijn gegeven om namens de BLS, of wellicht namens de minister, bepaalde bindende uitspraken te doen. Deze bevoegdheden zijn vastgelegd in de Submandaatregeling. Het zal duidelijk zijn dat er een oorzakelijk verband moet bestaan tussen het Subtaakbesluit en de Submandaatregeling. Geconstateerd werd dat het Subtaakbesluit aangepast diende te worden, en de afstemming tussen de Submandaatregeling en het Subtaakbesluit voor verbetering vatbaar was.

Ook duidelijkheid en samenhang in stelselmatige voorbereiding, uitvoering en bewaking van de besluitvorming vroegen extra aandacht. Het leek er soms op dat besluiten slechts in welwillende overweging werden genomen. Dat is op zich iets wat niet in de lijn van een professionele organisatie ligt. De bewaking van de uitvoering van de besluitvorming vertoonde tekortkomingen, waardoor ongewenste vertraging of uitstel niet of laat werd opgemerkt.

Eerder is reeds aangegeven dat een duidelijke scheiding tussen beleid en uitvoering een van de grondbeginselen van de nieuwe LAS is. Het beleid werd binnen de LAS vastgesteld en de uitvoering werd aan anderen overgelaten. Dit beginsel bleek niet in alle gevallen hanteerbaar.

Naast externe factoren zijn er ook interne oorzaken aan te geven die bewust of onbewust een rol spelen. Een van de grondslagen voor de nieuwe LAS is het gegeven dat kenniscentra binnen het COKL ook de kwaliteit in huis zouden hebben om de uitvoerende taken (in opdracht van de

LAS) aan te kunnen. In de blauwdruk was voorzien dat er ook gebrevetteerde officieren geplaatst zouden zijn in de kenniscentra. Om verschillende redenen is hier tot op heden niet of nauwelijks inhoud aan gegeven.

Belangrijkste wijzigingen

Het vervolgonderzoek was vooral gericht op concrete maatregelen op het gebied van taken, organisatie en werkwijze. Om tot een betere sturing te kunnen komen, zijn de belangrijkste processen in kaart gebracht. De hoofdprocessen zijn Beleid en Planning en Control, dat zich weerspiegelt in de bestaande directies. Nieuw is het hoofdproces Beleids- en Planintegratie. Dit proces, waarvan de hoofddoelstelling integratie is, heeft bijzondere aandacht gekregen. Voor de afbakening en uitvoering van de sturing zijn er nu feitelijk vier belangrijke processen:

- (a) de besluitvorming;
- (b) het (functioneel) overleg;
- (c) de beleids- en planintegratie en
- (d) control.

N.B. Omdat vanuit de control-functie in alle processen wordt geparticipeerd, wordt hierop niet nader ingegaan.

De vraag is nu op welke wijze de processen zijn vertaald naar organen en structuren. Het antwoord hierop wordt duidelijk door achtereenvolgens nader in te gaan op de processen beleidsvorming, functioneel overleg en besluitvorming.

Beleidsvorming

Het Comité voor Conceptuele Beleidsvorming (CCB) is een nieuw orgaan. Dit orgaan is vooral bedoeld om strategische beleidsalternatieven en conceptuele beleidsontwikkeling beter op elkaar af te stemmen en daardoor een beter en meer integraal advies voor te leggen aan de BLS. De BLS maakt immers de beleidskeuzes. Zijn keuzes moeten worden vertaald naar raam-

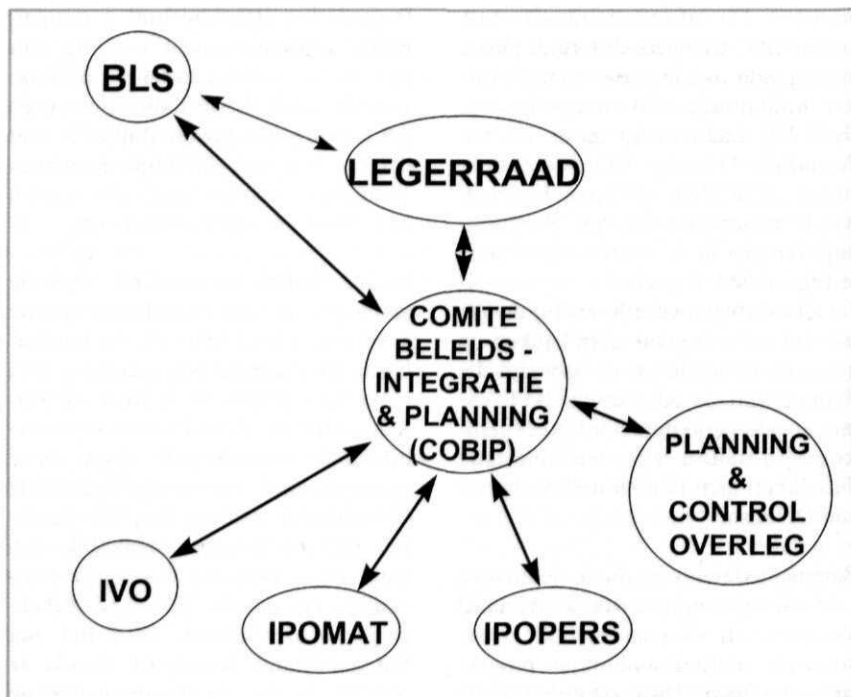
werkbeleid in de vorm van zogenaamde referentiekaders, die tevens de randvoorwaarden bevatten voor beleidsontwikkeling. De beleidsalternatieven worden voorbereid door zorg van de afdeling Algemeen Beleid (AB), die deel uitmaakt van de stafgroep BLS (zie afbeelding 7). Dit maakt de aanwezigheid van AB in het CCB vanzelfsprekend.

De nu gegeven schets legt zich vooral toe op de top-down benadering. Maar beleidsinitiatieven kunnen ook bottom-up of op een andere manier van buitenaf geïnitieerd zijn. In deze situaties zal het CCB worden gebruikt als orgaan om deze initiatieven te toetsen aan het conceptuele KL-beleid. Er is dus tweerichtingsverkeer.

In dit orgaan zullen cyclische processen niet veelvuldig voorkomen. Het CCB komt naar behoefte bijeen. Indien de KL een bijdrage levert aan een nieuwe Defensienota, zal dit geïnitieerd en begeleid worden vanuit het CCB.

Het functioneel overleg

Het functioneel overleg krijgt gestalte in het Stafberaad. Het Stafberaad dient primair voor afstemming en voor informatie-uitwisseling en heeft geen besluitvormende bevoegdheden. Met dit orgaan is de PBL als voorzitter in staat aanwijzingen en richtlijnen te geven voor stafwerk. Om de *linking pin*-functie en de integrale

Afb. 2 Legerraad en het Comité Beleidsintegratie en Planning

stafverantwoordelijkheid te versterken, is de DB&P plaatsvervangend voorzitter. In het Stafberaad bestaat een goede gelegenheid om op generaal-majoor niveau van gedachten te wisselen en terug te koppelen. Het Stafberaad komt doorgaans wekelijks bijeen.

Besluitvorming

In afbeelding 2 is de besluitvormingsstructuur nader uitgewerkt. Tevens is

de integrale beleids- en planningsfunctie in het schema opgenomen. De BLS is de eenhoofdige leider van de KL en hij is degene die besluit. Er is ook maar één besluitvormend comité, de LR. Dit betekende automatisch het einde van het BLS-beraad waar ook door de BLS besluiten genomen konden worden, die overigens in principe alleen van belang waren voor de Haagse Staven.

Het uitbrengen van één integraal stafadvies aan de BLS en de leden van de LR is sinds maart 1998 de kerntaak van het Comité Beleidsintegratie en Planning (COBIP). Daarnaast is de vertaling van de besluiten naar uitgangspunten en randvoorwaarden voor beleidsontwikkeling de omgekeerde weg. Het COBIP vervult dus een zandloper-functie. Qua structuur wijkt het COBIP nauwelijks af van de LR. En dat betekent dat er naast 'Haagse' vertegenwoordigers ook vertegenwoordigers van de ressorts lid zijn van het COBIP. De mandaten van de vaste leden van het COBIP zijn zodanig dat bindende standpunten kunnen worden ingebracht.

Plaatsvervangend Bevelhebber der Landstrijdkrachten (Voorzitter)
 Directeur Beleid & Planning (integraal adviseur)
 Directeur Control
 Directeur Centrale Dienst Personeel & Organisatie
 Directeur Materieel
 Directeur Operationele Staf
 Hoofd Algemeen Beleid
 Chef-Kabinet (secretaris)

Afb. 3 De leden van het Stafberaad

Bevelhebber der Landstrijdkrachten (Voorzitter)

Plaatsvervangend BLS

"lijn leden"

Senior National Officer 1 German/Netherlands Corps

Commandant Commando Opleidingen Koninklijke Landmacht

Commandant Nationaal Commando

"staf leden"

Directeur Beleid & Planning (integraal adviseur)

Directeur Control

Directeur Personeel / Directeur

Centrale Dienst Personeel & Organisatie

Directeur Materieel

Directeur Operationele Staf (adviseur)

Adviseurs op uitnodiging

"Toehoorders"

Secretaris

Afb. 4 De leden van de Legerraad

Voor de duidelijkheid: het COBIP heeft geen beslissingsbevoegdheid maar adviseert de LR, doorgaans via een kort fiche. De relatie tussen beleidsintegratie, voorbereiding op en uitvoering van de besluitvorming wordt benadrukt door de plaats en de rol van de PBLs en de DB&P. Zij zijn de spil in integratie en besluitvormingsvoorbereiding.

In de LR is ook de Directeur Operationele Staf (DOPS) opgenomen. In lijn met het Subtaakbesluit en om het belang van de functionaris die is belast met de operationele zaken van de KL te benadrukken, is de naam veranderd van Souchef Operatiën in Directeur Operatiën, overigens in de rang van brigade-generaal.

Samenhang in besluitvorming, stafoverleg en beleidsvorming

De samenhang tussen de organen voor beleidsvorming, overleg en besluitvorming is weergegeven in afbeelding 6. Dit model kent een belangrijke verantwoordelijkheid toe aan de DB&P. Dat wordt tot uiting gebracht door zijn functies als DB&P, het voorzitterschap van het COBIP en het plaatsvervangend voorzitterschap van het

CCB en van het Stafberaad. Om al deze taken naar behoren te kunnen uitvoeren, beschikt de DB&P over een directie-secretariaat. Dit secretariaat wordt door de snelle openvolging van vergaderingen van COBIP en LR in een strak tijdschema gedwongen.

Inmiddels is ook de bezem gehaald door de overdaad aan, vooral informele, overlegorganen. Overlegstructuren die door de CO zijn vastgelegd,

kunnen uiteraard niet door de KL worden gewijzigd. Overlegorganen van deze soort zijn het Comité Chef Defensiestaf en Bevelhebbers (COCB), het Comité Personeel (COP), het Comité Materieel (COM) en het Comité Economie en Financiën (COEF).

Voor de LAS noodzakelijk geachte overlegorganen, zoals het Integraal Planningsoverleg Materieel (IPO-MAT), Integraal Planningsoverleg Personeel (IOPERS), en het Informatievoorzienings Overleg (IVO) zijn in het model ondergebracht, maar zij functioneren vanuit een vastgestelde orgaanbeschrijving. En dat geldt natuurlijk ook voor de overige organen in het overzicht. De bekende projectgroep Planning en Control (PGPC) zal voortbestaan als het Planning en Control Overleg (PCO). Deze naamsverandering is geen cosmetische operatie: op Planning en Control-gebied zullen taken worden herverdeeld tussen het COBIP en het PCO. Ondanks alle mogelijke bevoegdheden en verantwoordelijkheden van de DB&P, blijft de verantwoordelijkheid in het kader van het taakbesluit Financieel Economische Zaken (FEZ) onvervreemdbaar bij de DCntrl. →

Directeur Beleid & Planning (Voorzitter)

Chef-Staf Commando Opleidingen Koninklijke Landmacht

Chef-Staf 1 German/Netherlands Corps

Chef-Staf Nationaal Commando

Plaatsvervangend Directeur

Centrale Dienst Personeel & Organisatie

Project Officier Herstructurering Koninklijke Landmacht

Sous-Chef Beleidsontwikkeling

Sous-Chef Financieel Economische Zaken

Sous-Chef Management Control

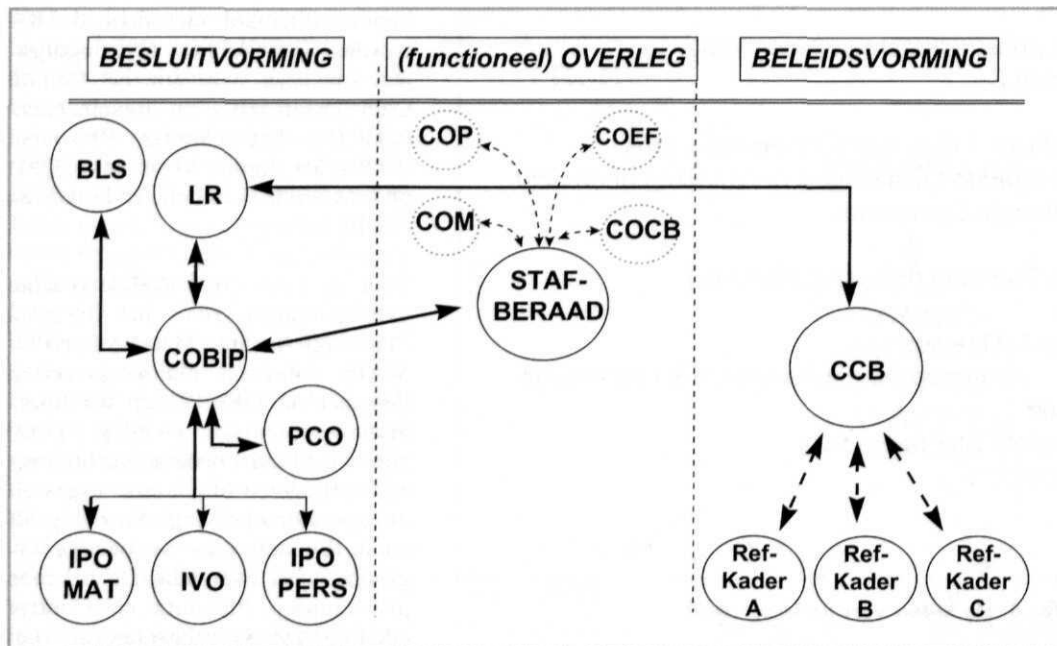
Sous-Chef Planning

Sous-Chef Wapen- en Transportsystemen (DM)

Ad hoc leden

Vaste secretaris

Afb. 5 De leden van het COBIP

Afb. 6
Overzicht van de
sturing KL

Het IVO

Het Informatievoorzienings Overleg staat in de figuren 2 en 6 aangegeven naast het IMAT, IPERS en PCO. Deze organen vormen geen 'onderafdelingen' van het COBIP, maar worden min of meer centraal aangestuurd door de DB&P. Hij heeft namelijk de bevoegdheid om producten van deze organen voor het COBIP te laten agenderen.

In nauw overleg tussen de DCntrl en de DB&P is het IVO tot stand gekomen. Het IVO is het hoogste orgaan binnen de KL dat ten doel heeft integraal beleid op het gebied van informatievoorziening te bewerkstelligen. De noodzaak voor het IVO ontstond doordat informatievoorziening een essentiële factor is voor de besturing van de KL en daarom kan worden gezien als een kernactiviteit ter ondersteuning van de primaire processen. In de uiterst dynamische wereld van informatietechnologie heeft de KL behoefte aan duidelijk en eenduidig beleid.

Het IVO levert momenteel beleidsadviezen voor de inrichting van systemen, de productie van informatie en de controle op de integriteit van de aangeleverde informatie.

Vervolgacties

De acties die voortvloeien uit de vervolgevaluatie zijn grotendeels al gerealiseerd, omdat de BLS begin 1998 reeds op hoofdlijnen heeft ingestemd met de rapportages van de evaluatie en het vervolgonderzoek. De LR, het COBIP, het CCB en het Stafberaad functioneren sinds maart 1998 volgens het nieuwe model. Aanbevolen studies zijn van start gegaan of lopende studies hebben nieuwe impulsen gekregen, zoals de studie over de indeling van hoger geschoold personeel binnen de KL.

Een aantal afgeleide activiteiten is momenteel in uitvoering, bijvoorbeeld de invulling van nieuw gedefinieerde functies en de wijzigingen van het Subtaakbesluit en de Submandaatregeling. Alle voorstellen worden zo veel mogelijk personeelsneutraal uitgevoerd. De organisatie van het Projectbureau Herstructurering KL (PBHKL) zal op korte termijn organisatorisch worden ondergebracht bij DB&P/SCP als de afdeling reorganisatie.

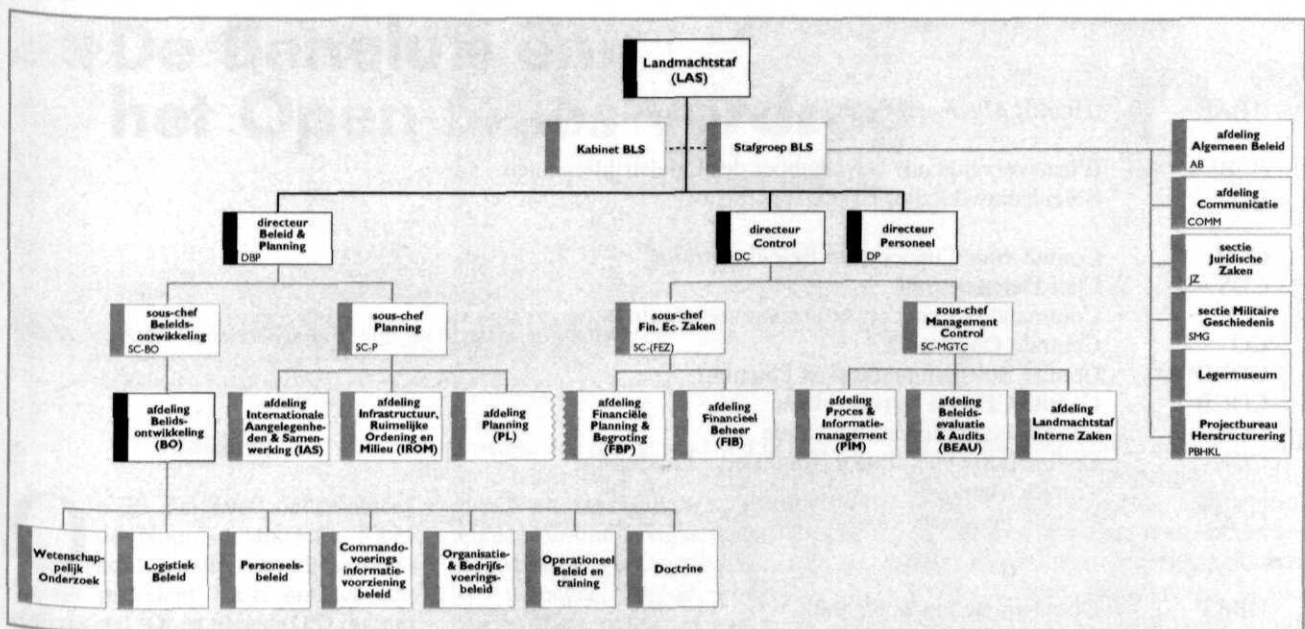
Ten slotte

De ontwikkelingen binnen de KL richten zich op verdergaande profes-

sionalisatie. Toch zijn in de praktijk niet alle grondslagen voor de nieuwe inrichting en sturing altijd even eenduidig door te voeren. Zo is de scheiding tussen beleid en uitvoering bij de decentralisatie van de personeelsfunctie en de IROM functie gedeeltelijk teruggedraaid. Op basis van de *lessons learned* tijdens uitzendingen heeft de KL de DOPS opgericht en van een nieuw takenpakket voorzien.

De evaluatie van de LAS heeft vooral betrekking gehad op aanpassingen van de sturing van de KL en het beschrijven van de organen die nodig worden geacht om de interne sturing de LAS te verbeteren. De eerste ervaringen zijn positief, hoewel ons dat niet ontslaat van een kritische alertheid. Er bestaat een duidelijke verdeling van taken en verantwoordelijkheden. Daarnaast zijn er verbeteringen doorgevoerd in de integratie van beleid en afstemming van de planning. Door het instellen van het COBIP zijn de ressorts nadrukkelijker betrokken bij de beleidsvoorbereiding en krijgt de LR minder detailinformatie te verwerken.

Ik ben van mening dat het blikveld van beleidsmedewerkers binnen de KL het afgelopen decennium is ver-

Afb. 7 Organisatieschema Landmachtstaf

anderd. Zij zien de KL niet langer als een vrij gesloten bastion, maar als een transparant krijgsmachtdeel, dat midden in de maatschappij moet staan. De KL heeft haar gedaantewisseling met een nieuw organisatie- en sturingsmodel zodanig inhoud gegeven dat dit revolutionair genoemd kan worden. Zeker binnen de Nederlandse defensieorganisatie. Uiteraard is onze professionele zoektocht naar verbeteringen nog niet ten einde. De vraag is

ook of dat einde er ooit zal zijn. Wellicht is het belangrijkste winstpunt dat de besluitvorming binnen de KL aan inzichtelijkheid en efficiëntie heeft gewonnen en dat de LR beter in staat is om zich te concentreren op datgene waarvoor zij bestaat: op basis van integraal afgestemde (staf)adviezen meer aandacht schenken aan strategische aspecten en effecten van beleidskeuzes op de langere termijn.

Literatuur:

- Evaluatierapport Landmachtstaf en Operationele Staf BLS, (vervolgonderzoek) dd 30 maart 1998.
- Submandaatregeling KL, dd 16 december 1996.
- Subtaakbesluit KL, dd 24 januari 1997.
- Colofon Licht op de Landmachtstaf, dd oktober 1998.

(H)AB	(Hoofd) Algemeen Beleid
(P)BLS BO	(Plaatsvervangend) Bevelhebber der Landstrijdkrachten Beleidsontwikkeling
CCB	Comité voor Conceptuele Beleidsvorming
CDS	Chef Defensie Staf
CIV	Commandovoering en Informatievoorziening
CO	Centrale Organisatie
COBIP	Comité Beleidsintegratie en Planning
COCB	Comité CDS en Bevelhebbers
COEF	Comité Economie en Financiën
COKL	Commando Opleidingen Koninklijke Landmacht
COM	Comité Materieel
COP	Comité Personeel
DB&P	Directeur Beleid & Planning
(D)CDPO	(Directeur) Centrale Dienst Personeel & Organisatie
DCntrl	Directeur Control
DEBKL	Directie Economisch Beheer Koninklijke Landmacht
DM(KL)	Directie Materieel (Koninklijke Landmacht)
DOC	Doctrine
DOKL	Directie Operatiën Koninklijke Landmacht
DOPS	Directeur Operationele Staf
DP(KL)	Directie Personeel (Koninklijke Landmacht)
IPOMAT	Integraal Plannings Overleg Materieel
IPOPERS	Integraal Plannings Overleg Personeel
IVO	Informatie Voorzienings Overleg
LAS	Landmachtstaf
LR	Legerraad
LOG	Logistiek
OB&T	Operationeel Beleid & Training
O&BV	Organisatie & Bedrijfsvoering
PCO	Planning en Control Overleg
PERS	Personeel
PGPC	Projectgroep Planning en Control
POCOF	Periodiek Overleg Centrale Organisatie Functionarissen
PBHKL	Project Bureau Herstructurering Koninklijke Landmacht
SC MGTC	Souschef Management Control
SC WTS	Souschef Wapen- en Transportsystemen
WO	Wetenschappelijke Ondersteuning

Afb. 8 Gebruikte afkortingen

De Benelux en het Open Skies-verdrag

G.W. Koster - luitenant-kolonel van de Koninklijke Luchtmacht*

Inleiding

Op 30 mei 1989 onderschreef de Noord-Atlantische Raad het voorstel van de Amerikaanse president Bush om tot een zogenaamd 'Open Skies' (OS) regime te komen tussen de landen van de NAVO en het Warschaupact. Dit voorstel was een afgeleide van een in 1955 ondernomen poging van de toenmalige Amerikaanse president Eisenhower om bilateraal blauwdrukken uit te wisselen van belangrijke militaire faciliteiten tussen de Sovjet-Unie en de VS. Het Bush-voorstel had echter een bredere strekking en beoogde het vertrouwen tussen de staten te vergroten en bij te dragen aan transparantie van militaire activiteiten en aldus tot verregaande wapenbeheersing. Het voorstel verkreeg hiermee de status van een geheel eigensoortige vertrouwenwekkende en dus ook veiligheidsbevorderende maatregel.

Door regelmatig inspectievluchten over elkaars territorium met ongewapende waarnemingsvliegtuigen uit te

voeren, zouden de landen meer openheid geven over het eigen defensieapparaat en meer vertrouwen krijgen in elkaars militaire capaciteiten. Vanuit het voormalige Oostblok werd positief gereageerd op de voorstellen en zo werd de aanzet gegeven tot een concept 'Open Skies'-verdrag, dat uiteindelijk in maart 1992 werd getekend door 25 landen, waaronder Nederland. Omdat de parlementen van drie landen (Rusland, Oekraïne en Wit-Rusland) het verdrag nog niet hebben geratificeerd, heeft het nog geen werkingskracht. Wel hebben alle verdragslanden verregaande voorbereidingen getroffen om OS-activiteiten te ondernemen, waarbij diverse landen beschikken over eigen waarnemingssystemen.

Dit artikel behandelt de Nederlandse betrokkenheid bij de implementatie en de uitvoering van het 'Open Skies'-verdrag. Na een korte introductie van het verdrag behandel ik de Nederlandse betrokkenheid. Daarna volgt een beknopte beschrijving van het systeem en informatie omtrent de operationele inzet. Besloten wordt met een overzicht van de huidige mogelijkheden van het systeem en die van de nabije toekomst.

Het verdrag

Opzet

Het OS-verdrag¹ is één van de wapenbeheersingsverdragen die zijn bedoeld om vertrouwen tussen de verdragspartners te bevorderen door transparantie te creëren en het bevoor-

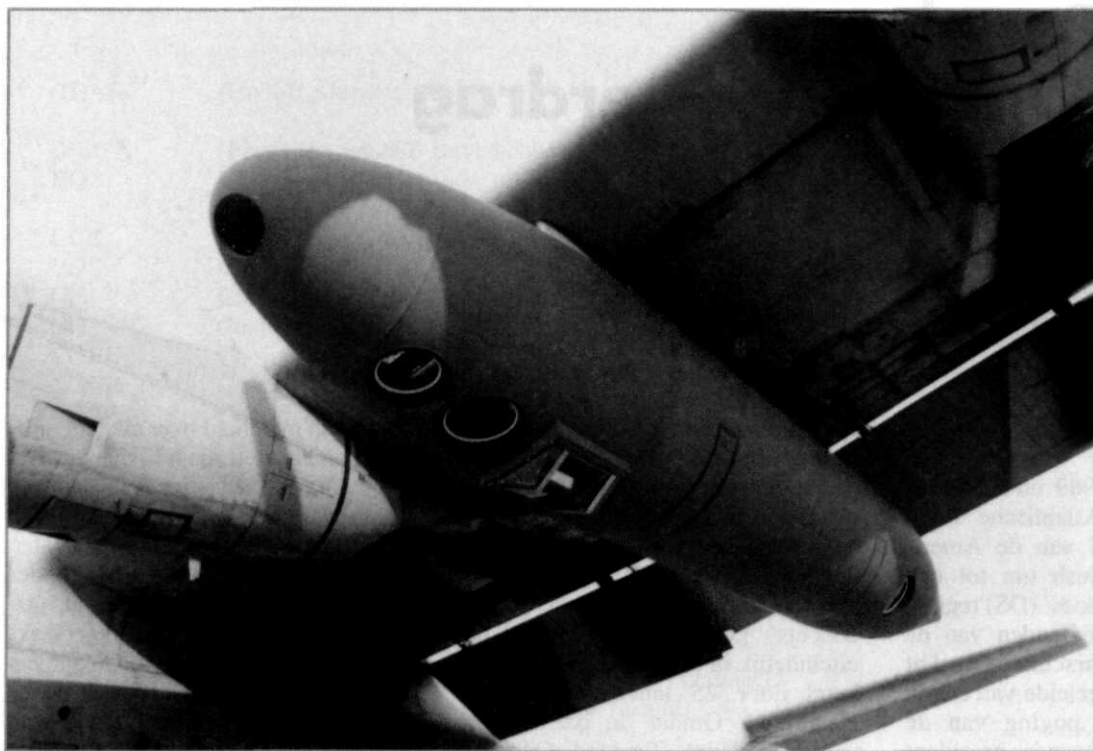
deren van openheid over elkaars militaire intenties en mogelijkheden. Het houdt in: het uitvoeren van controle op wapenbeheersingsovereenkomsten door middel van observatievluchten boven elkaars grondgebied zonder belemmeringen. Daarbij staat uitdrukkelijk het verifiëren van gemaakte afspraken c.q. gedane opgaven van wapensystemen centraal; het is per se niet bedoeld als mogelijkheid van inlichtingen-verzameling (*intelligence gathering*). Om deze mogelijkheid uit te sluiten, zijn gedetailleerde afspraken en besluiten gemaakt waardoor de te gebruiken observatiesystemen in hun mogelijkheden worden beperkt.

Ook is uitvoerig vastgelegd hoe de opgenomen beeldinformatie moet worden verwerkt, geanalyseerd en eventueel gedistribueerd tussen de verdragstaten. De procedures bij OS-observatievluchten, de wijze van opereren en de missie-afhandeling zijn nauwkeurig omschreven en vertonen gelijkenis met de procedures bij inspecties zoals die zijn vastgelegd in het *Conventional Forces Europe* (CFE) verdrag. Er is gestreefd naar uniformiteit bij het gebruik van de diverse observatiesystemen en naar grote openheid en uitwisseling van de bij elke vlucht verkregen informatie. Niet het OSv zelf maakt de inzet van een observatiesysteem een gecompliceerde operatie, maar juist de tot in details omschreven behandeling van film, ontwikkelprocedure en analyse, zoals vastgelegd in het *Sensor Guidance Document*.² Ook de berekening van de toegestane minimale vlieg-

* De auteur is hoofd van de Sectie Wapenbeheersing binnen de Afdeling Integraal Beleid en Plannen van de Luchtmachtstaf, tevens Projectofficier voor het 'Open Skies'-verdrag.

¹ *Treaty On Open Skies*.

² *Guidance for certification of Open Skies sensors installed on observation aircraft and their associated processing, duplicating and analyses equipment and the conduct of demonstration flights*, vastgelegd door de *Open Skies Consultative Commission*, op 26 mei 1997. Dit document geeft gedetailleerde informatie over de sensoren en het filmontwikkelprocédé.

Afb. 1
Het Samson
C-130 Open
Skies Pod
Systeem (COPS)
is bevestigd
onder de rechter-
vleugel (front-
aanzicht) tussen
de beide motor-
gondels van een
C-130 Hercules
transport-
vliegtuig

hoogte van het observatiesysteem vereist specifieke kennis van operators. Hierdoor is voor elke operationele inzet een gedegen voorbereiding vereist, alsmede een voortdurende training van operators. Daarbij is gekozen voor het systeem van 'kruisbestuiving': bij elke OS-vlucht worden specialisten van andere OS-verdragstaten uitgenodigd opdat wederzijds ervaring kan worden uitgewisseld en men tot enige standaardisatie van procedures komt.

Procedures

Het maximaal aantal toegestane vluchten boven het grondgebied van een verdragstaat (het actieve quotum) is in het verdrag vastgelegd; dit aantal is gerelateerd aan de oppervlakte van het betreffende land alsmede het aantal opgegeven *Objects of Verification*. Ook is nauwkeurig omschreven met welke sensoren het observatievliegtuig mag worden uitgerust. Dit kunnen optische camera's zijn met gebruik van 'natte film', videocamera's, infrarood *line-scanning* systemen en ten slotte de zogenaamde *sideways-looking synthetic aperture radar*.

De laatste twee systemen zijn momenteel uitsluitend in gebruik bij het door de VS gebruikte OC-135B 'Open Skies'-vliegtuig. Voor de fotografische systemen geldt dat de resolutie van de gemaakte opnamen niet beter mag zijn dan dertig centimeter. In de praktijk betekent dit het nauwkeurig berekenen en vervolgens gebruiken van de vlieghoogte die deze resolutie zo dicht mogelijk benadert, maar uitdrukkelijk niet overschrijdt. Hierbij wordt gebruik gemaakt van een calibratie-target: een veld met afwisselend witte en zwarte lijnen aan de hand waarvan de instellingen van de sensoren kunnen worden getest en de berekeningen worden uitgevoerd.

Certificatie

Op het moment dat het OSv in werking treedt (dus na ratificatie door Rusland, Oekraïne en Wit-Rusland) en na een geslaagde certificatie (dat wil zeggen dat het systeem aan de eisen voldoet) is het gebruik van een observatievliegtuig toegestaan. Een geslaagde certificering is dus een voorwaarde voor operationele inzet.

De methode van certificering is nauwkeurig vastgelegd in aan het OSv gekoppelde documenten en houdt onder meer in: een uitvoerige, zeer gedetailleerde beschrijving van de mogelijkheden van het observatiesysteem. Tevens moeten alle verdragstaten in de gelegenheid zijn gesteld om tijdens de officiële certificering vast te stellen dat het observatiesysteem geheel voldoet aan de geleverde beschrijving. Ook de wijze van ontwikkeling van de film, alsmede het gebruik van gecertificeerde testapparatuur voor het berekenen van de minimale vlieghoogte is onderdeel van het certificeringsprogramma. Ten slotte is elk land waarboven een observatievlucht zal worden uitgevoerd, gerechtigd een demonstratievlucht te laten uitvoeren, opdat het zich, opnieuw, kan vergewissen van de correctheid van de geleverde systeembeschrijving.

Vliegroutes

In het OSv zijn geen beperkingen toegestaan omtrent de vliegroute die het observerende land voornemens is te vliegen. Wel moet de vliegroute wor-

den overeengekomen met het geobserveerde land en daarbij kunnen wijzigingen worden voorgesteld om redenen van vliegveiligheid. Een 'Open Skies'-missie heeft daarbij binnen de regelgeving van het luchtverkeer een hogere prioriteit dan het normale militaire en civiele vliegverkeer. Wel is er een limiet per land vastgesteld van de totale afstand die het observatiesysteem boven het geobserveerde land mag afleggen.

Het gebruik van de gecertificeerde sensoren tijdens de missie is geheel ter beoordeling van het observerende land. Als beperking geldt slechts dat niet mag worden afgeweken van de vooraf overeengekomen vliegroute. Indien dat wordt vereist door externe factoren als weersgesteldheid, vliegveiligheid et cetera, dan is het niet toegestaan de sensoren te gebruiken tijdens het vliegen van de afwijkende route. Bij het overvliegen van landen die niet worden geobserveerd, *transit-flights*, moet worden gegarandeerd dat de sensoren zijn afgedekt. De controle hierop vindt plaats na landing op de plaats van bestemming.

Passieve observatievluchten

Ook deze transit-flights dienen afzonderlijk te worden aangemeld bij de luchtverkeersautoriteiten en worden gevlogen onder specifieke *call-signs*. In het OSv wordt geëist dat elk land dat van plan is een observatievlucht uit te voeren, deze vlucht meldt aan alle overige verdragspartners. Hiervoor is een 'Open Skies'-notificatiesysteem³ ontwikkeld, met daarin opgenomen alle essentialia voor een uit te voeren missie.

Ten slotte voorziet het OSv in de mogelijkheid een *group of States Parties* te vormen, die vervolgens in het OSv worden beschouwd als één verdragstaat.

³ Dit notificatiesysteem omvat alle bijzonderheden omtrent het berichtenverkeer dat met een vlucht samenhangt.

⁴ Deze overeenkomst is afgesloten te Travemünde (BRD), op 20 oktober 1993.

In artikel 14 van het OSv is vastgelegd dat België, Luxemburg en Nederland gezamenlijk één State Party vormen, in het OSv genoemd onder de naam Benelux. Deze State Party heeft een actief quorum toegevoegd gekregen van zes Open Skies-observatievluchten per jaar, die in onderling overleg maar geheel onafhankelijk van de overige verdragspartners worden uitgevoerd. Dit houdt tevens in dat boven het grondgebied van de Benelux maximaal zes observatievluchten kunnen worden uitgevoerd, de zogenaamde passieve OS-observatievluchten.

De Benelux

Hoewel de Nederlandse regering het OSv heeft ondertekend en het parlement deze vervolgens heeft geratificeerd, was het vanaf het begin duidelijk dat Nederland zich geen eigen OS-observatiesysteem kon veroorloven, juist vanwege het geringe quo-

tum dat ons land in het verdrag zou worden toegekend. Dit geldt in gelijke mate voor verdragstaten die qua grootte met Nederland vergelijkbaar zijn. Met de mogelijkheid van groepsvorming binnen het OSv lag het dus voor de hand om met andere landen een dergelijke groepsbinding aan te gaan; dit heeft geresulteerd in voor het OSv één verdragstaat, de Benelux.

Samenwerking

De grondslag voor het vormen van één verdragstaat is de 'Overeenkomst tussen het Koninkrijk der Nederlanden, het Koninkrijk België en het Groothertogdom Luxemburg inzake de uitvoering van het Verdrag inzake het open luchtruim'.⁴ In deze overeenkomst wordt de mate van samenwerking tussen de drie landen nauwkeurig vastgelegd. Elk land wijst een coördinator aan ter uitvoering van de OSv-bepaling, die daarbij optreedt als vertegenwoordiger van het ministerie van Defensie.

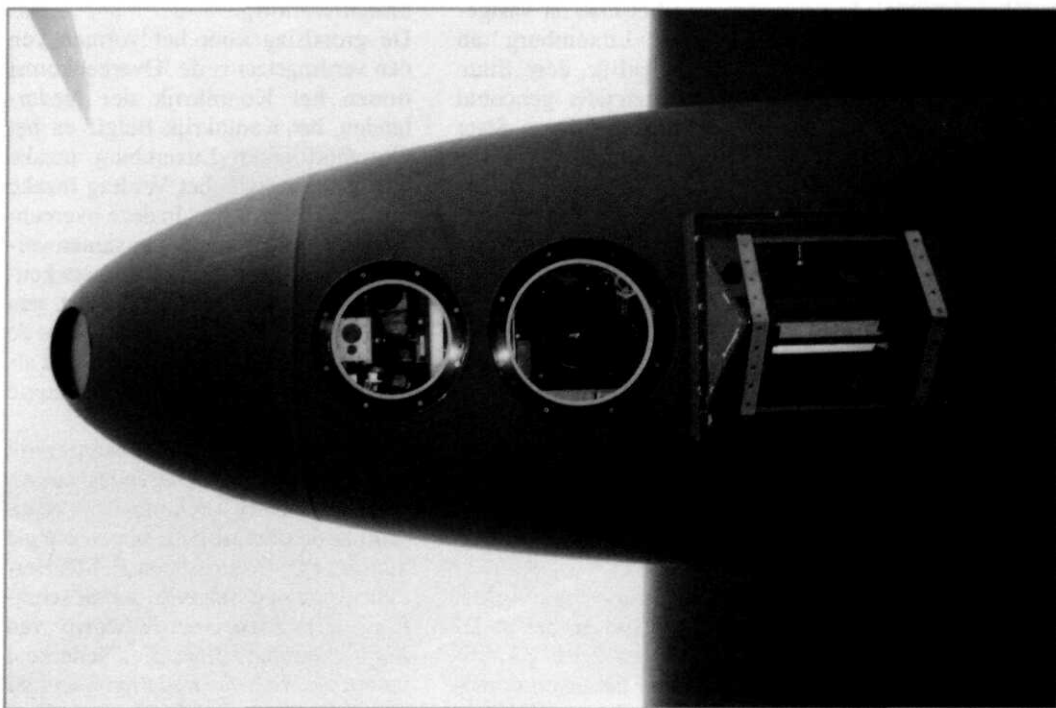
Uitgangspunt is een gezamenlijk gebruik van het observatiesysteem, met alle daarbij behorende apparatuur. In de overeenkomst heeft België zich bereid verklaard een C-130 Hercules-transportvliegtuig ter beschikking te stellen, met inbegrip van de vliegtuigbemanning. „Nederland neemt de verantwoordelijkheid voor het verwerken van de door de sensoren verzamelde gegevens op zich”, zo luidt artikel 5. Voor elke missie wordt een teamleider benoemd, die afwisselend door België en Nederland zal worden geleverd.

Het Belgische vliegveld Zaventem/Melsbroek is het *point of entry* (POE) voor de Benelux. Hoewel Nederland zich in artikel 11, paragraaf 2 bereid heeft verklaard ook een C-130-Hercules ter beschikking te stellen voor OS-vluchten, zal dit in de praktijk nauwelijks voorkomen. Reden hiervoor zijn de uitgebreide technische aanpassingen die moeten plaatsvinden vanwege het verschil in elektronica van de KLu-versie van de C-130-vliegtuigen ten opzichte van de wat oudere Belgische types.

Ten slotte is de overeenkomst voorzien van een bijlage over de verdeling van de kosten inzake de uitvoering van het OSv. Voor de kostenverdeling geldt een verdeelsleutel van 48,5 procent voor respectievelijk Nederland en België, en de resterende 3 procent voor Luxemburg. Deze kosten gelden zowel investeringen als exploitatie.

Toezeggingen

Nederland heeft de „verwerking van de door de sensoren verzamelde gege-

Afb. 2
De frontsectie van het COPS met achtereenvolgens de lensopeningen van de 'forward looking' videocamera en de verticaal opgestelde videocamera (inclusief de laserhoogtemeter), de verticaal gerichte KS-87B fotocamera; daarachter de lensopening van de panoramische camera KS-116A

vens" toegezegd en daarmee hebben wij ons verplicht het meest gecompliceerde deel van een OS-observatievlucht uit te voeren. Hoewel de KLu reeds beschikt over geavanceerde technieken om foto's te ontwikkelen, alsmede over experts om deze luchtfoto's te interpreteren, vereisen de gedetailleerde procesbeschrijvingen in het Sensor Guidance Document specifieke kennis en ervaring. Deze moet afzonderlijk worden verkregen, waarbij een voortdurend beroep wordt gedaan op landen die reeds de nodige expertise hebben opgebouwd, waaronder Duitsland, Canada, Frankrijk en Noorwegen.

Dankzij zelfstudie, cursussen, workshops en het deelnemen aan *trial flights*, waarbij alle handelingen en bewerkingen in de vorm van een leerproces worden uitgevoerd, is thans binnen de KLu een aantal specialisten toegerust voor deze taken. Plaats van handeling voor het uitwerken van observatiegegevens is het Open Skies-centrum op de vliegbasis Volkel, waar men beschikt over de vereiste ontwikkel- en testapparatuur en waar ook de uitwerking en evaluatie van een OS-missie kan plaatsvinden.

De West-Europese Unie

Initieel leek verregaande samenwerking tot stand te komen tussen de landen die deel uitmaken van de West-Europese Unie (WEU); zij besloten eveneens als 'groep' binnen het OSv te opereren. Wel behoudt elk deelnemend land zijn eigen quotum, maar het streven is gericht op verregaande coördinatie en het opstellen van regels, vooral bij de uitvoering van passieve vluchten (boven WEU-grondgebied) waaronder diverse *Standing Operating Procedures* (SOPs). Daartoe werd de WEU *Open Skies Experts Group* opgericht, die leiding zou moeten geven aan verdere voorbereiding en uitvoering van het OSv. Men dacht daarbij aan het oprichten van een WEU-pool met een door de WEU te beheren observatiesysteem.

Hoewel aanvankelijk door meerdere landen niet onwelwillend begroet, is dit idee *overruled* door een Benelux-initiatief om te komen tot de exploitatie van een observatiegondel, die kan worden meegenomen onder de vleugel van een C-130Hercules-transportvliegtuig. Deze oplossing betekende

een belangrijke kostenbesparing omdat slechts van één type pod sprake is. De rol van de WEU ten aanzien van het OSv beperkt zich op dit moment tot enige coördinatie van nu nog voornamelijk trial flights en, na het in werking treden van het verdrag, tot de onderlinge afstemming van activiteiten.

Een gezamenlijke sensorengondel

Het was op initiatief van de Benelux dat medio 1993 een groep van dertien landen in Den Haag bijeen kwam om te overleggen over de gezamenlijke aanschaf van een zogenaamde sensorengondel voor de uitvoering van Open Skies-missies. Het bleek dat de Amerikaanse fabrikant Lockheed een gondel (Samsonpod) had ontwikkeld die kan worden voorzien van diverse door het OSv toegestane sensoren. Deze Samsonpod kan snel en eenvoudig worden gemonteerd onder één van de vleugels van een C-130H Hercules. Dit initiatief kreeg veel steun van niet alleen de WEU-landen, maar tevens van Canada en Noorwegen. Alleen het Verenigd Koninkrijk gaf

de voorkeur aan het opereren met een eigen observatievliegtuig (Andover).

Uiteindelijk ontstond een groep van acht verdragstaten (tien landen), die gezamenlijk de aanschaf bekostigden van de door Lockheed ontworpen Samsonpod voor de somma van \$ 2.3 miljoen; hierin waren de kosten van de nog aan te schaffen sensoren niet opgenomen. De landen die uiteindelijk de Samsonpod gingen beheren, zijn de Benelux, Canada, Frankrijk, Griekenland, Italië, Noorwegen, Portugal en Spanje, binnen het verdragsjargon beter bekend als de 'Pod-Group' landen (PGL).

Onderlinge afstemming

Het gebruik van de (enige) Samsonpod door elk van de landen vereist een nauwkeurige onderlinge afstemming. Ook zijn duidelijke instructies vereist hoe met de pod te handelen en afspraken omtrent het vergoeden van aangebrachte schade door bijvoorbeeld onoordeelkundig gebruik. Al spoedig bleek het noodzakelijk dat zich één land opwierp als beheerder van de

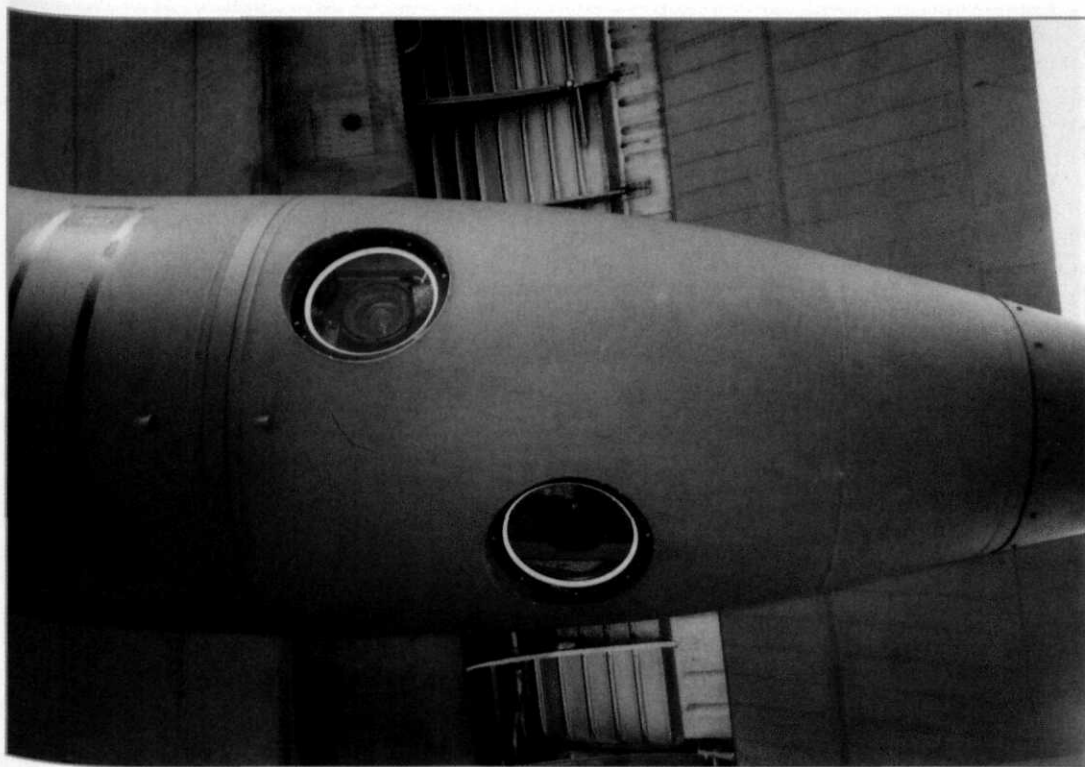
pod, en tevens verantwoordelijk is voor periodiek onderhoud. België heeft deze taak op zich genomen. Als thuisbasis voor de pod fungeert de basis Melsbroek; hier bevinden zich de Belgische technici, die in staat zijn tot zowel preventief, periodiek alsmede correctief onderhoud aan de pod. Tevens fungeert België als toezichthouder op een juist gebruik van de pod, en als intermediair tussen de PGL en de industrie in geval van uit te besteden reparaties en/of modificaties. Wanneer één van de landen de pod voor een bepaalde periode (meestal een week) heeft 'geboekt', is dit land zelf verantwoordelijk voor het ophalen en terugbrengen.

In de praktijk betekent dit het monteren van de pod onder een C-130H van de gebruiker op de basis Melsbroek door Belgische technici en het vervolgens demonteren na gebruik op dezelfde locatie. De wijze van uitvoering van een observatievlucht is een louter nationale aangelegenheid, waarbij het overigens gebruikelijk is enkele vertegenwoordigers van andere PGL uit te nodigen.

Minimaal tweemaal per kalenderjaar komen afgevaardigden van elk van de PGL bijeen om diverse zaken over het gebruik, beheer, reparatie en innovatie van de pod te bespreken. De bijeenkomst van deze landelijke coördinatoren, het *Coordination Forum* (CF) is het besluitvormende orgaan binnen de PGL. Hier wordt de begroting opgesteld, beslist over uitvoering van modificaties, aanschaf van apparatuur en wordt regelgeving opgesteld omtrent training en opleiding.

Camera's

Met de aanschaf van de Samsonpod werd slechts beschikt over een draaggondel voor sensoren; deze moesten afzonderlijk worden verkregen. Binnen de PGL was een aantal landen reeds actief op het gebied van luchtfotografie. Zo opereerde Spanje met fotoverkenningsvliegtuigen, uitgerust met de KS-87B *framing camera*, en ook Griekenland en Nederland beschikken over deze camera. Om te voorzien in de behoefte aan sensoren bood Spanje een viertal KS-87B camera's op leenbasis aan de PGL aan;

Afb. 3
De eindsectie van het COPS met achtereenvolgens de lensopeningen van de 'left-oblique' KS-87B fotocamera en de 'right-oblique' KS-87B fotocamera

Canada deed hetzelfde met een panoramische camera, de KS-116A. Door Lockheed was de pod reeds voorzien van een tweetal videocamera's (Vekai). De recentelijk door alle PGL ondertekende leenovereenkomsten voor een viertal KS-87B camera's en een KS-116A panoramische camera betekenen dat de PGL thans beschikken over een observatiesysteem dat, na een geslaagde certificatie, kan worden ingezet voor het uitvoeren van OS-missies.

De Samsonpod

De door Lockheed ontwikkelde Samsonpod (*Special Avionics Missions Strap-on-Now*) is een speciaal geprepareerde *external fuel tank*, die wordt opgehangen onder de rechtervleugel (frontaanzicht) van een C-130H, tussen de beide motorgondels. Voorin de neus bevindt zich een schuin naar voren gerichte videocamera (oblique geplaatst), direct daarachter een verticaal gemonteerde videocamera en vervolgens een verticaal geplaatste

fotocamera (KS-87B). Dan volgt de ophanging voor de panoramische camera, de van Canada geleende KS-116A. In het achterste compartiment van de pod bevinden zich de twee oblique opgestelde framing camera's KS-87B. Het middelste compartiment is niet gevuld, maar is reeds geprepareerd voor plaatsing van een infraroodsysteem en eventueel een side-looking radarsysteem.

In de pod bevinden zich verder nog een *Global Positioning System* (GPS), een zender/ontvanger en een *Data Acquisition and Annotation Unit* (DAU), die alle gemaakte foto-opnames voorziet van informatie omtrent positie en snelheid van het vliegtuig en tijdstip van opname. Ten slotte is de pod uitgerust met een laserhoogtemeter.

Een tweede belangrijke component van het systeem is een operators console, dat op een verplaatsbaar pallet is gemonteerd en is uitgerust met het bedieningspaneel voor de sensoren. Hierin bevindt zich tevens de monitor van de video-oblique camera, die tij-

dens de vlucht voortdurend beeld produceert, om daarmee de juiste koersen opzichte van het te overvliegen object te behouden. Deze camera legt, overigens als enige sensor, haar beeld niet vast op een videoband. Het totale systeem, bekend als het C-130 Open Skies Pod Systeem (COPS) is voorzien van *quick-wiring*.

Software

Het COPS wordt gecontroleerd en bediend door gebruik te maken van een zogenaamde *Data Acquisition, Annotation, Recording and Mission Management System* (DAAR), ontwikkeld door de Amerikaanse fabrikant Miletus. Dit systeem bevat alle software die benodigd is voor een efficiënt gebruik en voortdurende controle van het systeem tijdens de vlucht. Een aan het COPS gekoppeld intercomsysteem voorziet in een continue verbinding tussen de vlieger(s) en de team-chef en zijn operators.

In het verdrag is voorgeschreven dat alle gebruikte apparatuur, systemen en software commercieel te verkrijgen is, *off the shelf*.

Afb. 4
Lay-out van het calibratie-target voor het testen van de sensoren van het COPS en het nauwkeurig bepalen van de filmgevoeligheid; tevens voor het berekenen van de te vliegen hoogte voor het verkrijgen van een minimale resolutie van dertig centimeter, conform het 'Open Skies'-verdrag

Vlieghoogte en -snelheid

Het COPS kan het gehele jaar worden ingezet onder diverse weerscondities; voor het uitvoeren van luchtfotografie is de hoogte van de wolkenbasis slechts bepalend. De gebruikelijke vlieghoogte ligt tussen de 1000 en 30.000 voet. De vliegsnelheid kan variëren tot een maximum van 325 knopen, de camera's zelf functioneren zelfs bij hogere snelheden. De framing camera's kunnen worden uitgerust met filmmateriaal, tot een lengte van 1000 voet.

Het voordeel van het observatiesysteem dat in een externe gondel is aangebracht, is de snelle (de)montage, waardoor meerdere landen het met hun eigen draagvliegtuig kunnen gebruiken. Een nadeel is de onmogelijkheid om tijdens de vlucht eenmaal ingestelde camera-instellingen te wijzigen of kleine correcties bij c.q. op de sensoren uit te voeren. Ook kunnen tijdens de vlucht de cassettes die het filmmateriaal bevatten, niet worden gewisseld. Eenmaal vliegend is elke correctie op het sensorsysteem, anders dan de normale bediening, niet meer mogelijk alvorens er weer is geland.

De vlucht

Tijdens de vlucht beschikt de vlieger over een gedetailleerd vluchtplan, dat hij nauwgezet moet volgen. De oblique videomonitor controleert de correctheid van de gevlogen koers. Bij benadering van vooraf vastgestelde te fotograferen objecten worden alle sensoren op ongeveer dertig seconden voor het daadwerkelijk overvliegen aangezet door de zogenaamde sensoroperator, die heeft plaatsgenomen achter het bedieningsconsole, nadat hij daartoe opdracht heeft gekregen van de teamchef. Deze geeft ook het commando *sensor out!*

Tijdens de opnamefase kan niet nauwkeurig worden vastgesteld of het vliegtuig op de juiste wijze het te fotograferen object overvliegt. In de praktijk is dit geen groot probleem omdat de reikwijdte van de camera

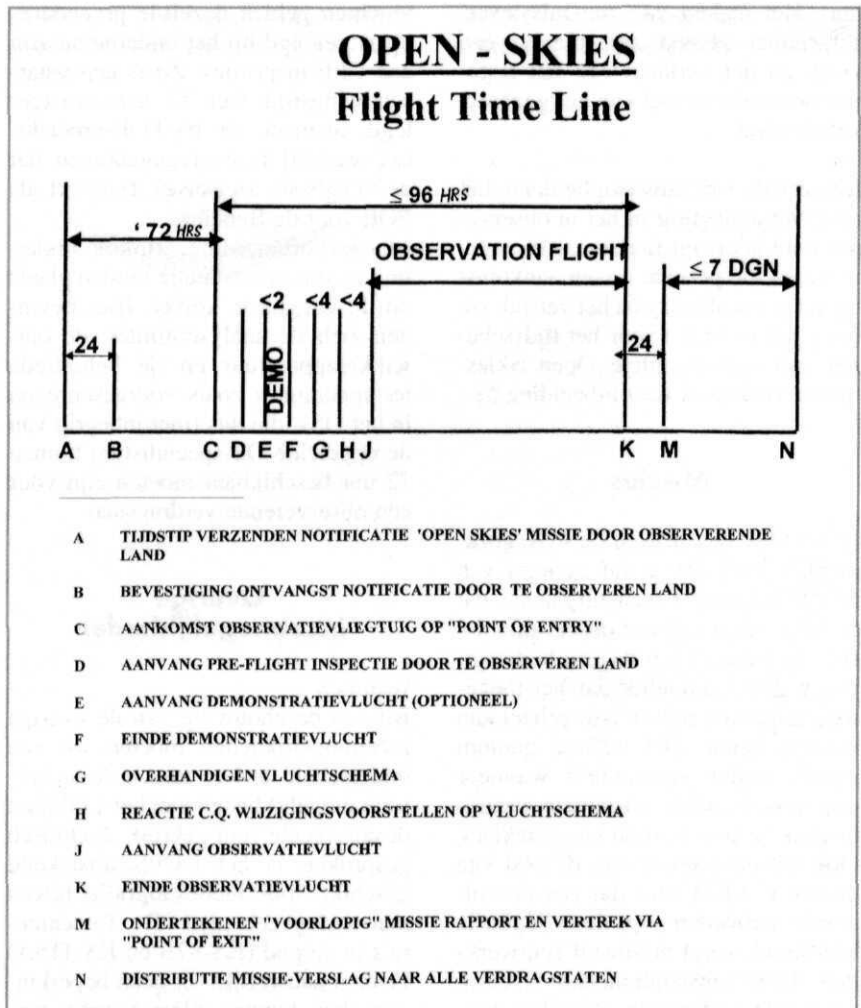
(het gebied dat elke camera afzonderlijk opneemt) voldoende groot is. Bovendien is het negatiefformaat voldoende groot om het object te kunnen bevatten. Hoewel de vlieger verantwoordelijk blijft voor *flight-safety*, dient hij de aanwijzingen van de teamchef die direct verband houden met het resultaat van de missie, strikt op te volgen.

Naast de sensoroperator heeft een sensorassistent plaatsgenomen, die alle gegevens over de vlucht noteert. Hoewel het systeem zelf over een annotatiemogelijkheid beschikt (DAU), blijft dit gewenst om na ontwikkeling van het filmmateriaal snel bepaalde opnames uit de vele meters film terug te vinden. De te evalueren opnames

moeten namelijk voldoen aan nauwkeurig omschreven criteria, waaronder de locatie van militaire materieel op het negatief.

Het ontwikkelen van de film

Na beëindiging van de vlucht volgt de ontwikkeling van de film. Het ontwikkelprocedé is nauwkeurig vastgelegd; gevoeligheid van het filmmateriaal, soort ontwikkelmachine en te gebruiken chemicaliën spelen hierbij een belangrijke rol. Voor aanvang van de ontwikkeling van de belichte film moet eerst een belichte proefstrook worden ontwikkeld, om nauwkeurig de zogenaamde sensitometrische curve van het filmmateriaal te bepalen. Nadat is vastgesteld dat het ont-

Afb. 5
Tijdschema observatievlucht

wikkelp proces zich zal voltrekken binnen de gestelde limieten, kan men beginnen met het ontwikkelen van de belichte meters film. Wanneer dit proces is voltooid, volgt het maken van een kopie van de ontwikkelde film, die wordt overhandigd aan het geobserveerde land.

Het missieverlag

Het origineel wordt door het observerende land meegenomen om nauwkeurig te worden geëvalueerd en bestudeerd. De resultaten van deze evaluatie worden vastgelegd in een missieverlag, dat vervolgens wordt gestuurd naar alle verdragstaten. Deze zijn eveneens gerechtigd een kopie van de gemaakte film te ontvangen (weliswaar voor eigen kosten). Het maken van een missieverlag moet gereed zijn binnen een week na het verlaten van het zogenaamde *point of exit* van het geobserveerde land.

De periode van aanwezigheid van het observatievliegtuig in het te observeren land bedraagt maximaal 96 uren, te weten: de periode tussen aankomst op het point of entry en het vertrek via het point of exit. (Voor het tijdschema van een complete Open Skies-missie verwijs ik naar afbeelding 5).

Missies

In het OSv beschikken de PGL gezamenlijk over een actief quotum van 56 OS-missies. Ervan uitgaande dat de missieduur van een observatiemissie een week (5 à 6 dagen) bedraagt, wordt direct duidelijk dat het toegevoegde quotum niet in zijn geheel kan worden benut. Het actieve quotum wordt verder verminderd wanneer ook onderhoud en eventuele reparaties aan de pod worden meegerekend. Ook het ombouwen van de pod van de ene C-130H naar die van de volgende gebruiker op de vliegbasis Melsbroek vergt minimaal één werkdag. Deze omstandigheden vereisen stringente onderlinge afspraken binnen de PGL omtrent periodes van gebruik. Deze eis wordt nog versterkt

door ieders wens om de gebruikspe-riode te laten vallen in het voorjaar of de zomer, vanwege de weers-, of beter, de lichtsituatie, die direct van invloed is op de fotografische mogelijkheden van het systeem.

Passieve observatievluchten

Hoewel de Benelux beschikt over een actief quotum van zes observatievluchten per kalenderjaar is duidelijk dat dit quotum niet volledig kan worden benut. Rekening houdend met de reeds genoemde omstandigheden wordt thans uitgegaan van een tweetal observatievluchten per jaar. Daarnaast moet de Benelux zes 'passieve' observatievluchten per jaar binnen het eigen territorium kunnen afhandelen. Voor deze passieve observatievluchten gelden dezelfde procedures zoals gevolgd bij het onderhevig zijn aan CFE-inspecties. Zo is een waarschuwingstijd van 72 uren vastgelegd, alsmede de try-POE-procedures, waarbij is overeengekomen dat de vliegbasis Melsbroek fungeert als POE voor de Benelux.

Missievoorbereiding, filmontwikkeling en missie-evaluatie vinden plaats op de vliegbasis Volkel. Hier bevinden zich de analyseruimtes, de ontwikkelapparatuur en de benodigde testapparatuur zoals voorgeschreven in het OSv, die dus (met inbegrip van de opgeleide OS-specialisten) binnen 72 uur beschikbaar moeten zijn voor een observerende verdragstaat.

Overige inzetmogelijkheden

Techniek

Bij een beschouwing van de overige inzetmogelijkheden moeten we een onderscheid maken tussen de technische mogelijkheden van het COPS en de autorisatie voor gebruik. Technisch gesproken is het COPS uitstekend geschikt voor luchtfotografie boven niet-oorlogsgebieden. De fotocamera's in de pod (KS-87B en KS-116A) kennen nauwelijks tot geen beperkingen; deze kunnen alleen worden toegeschreven aan de vliegmogelijkheden en beperkingen van de C-130H.

Belangrijk gegeven is dat hier sprake is van een geheel onbewapend vliegtuig, waarbij op geen enkele wijze sprake kan zijn van een 'agressieve' of anderszins bedreigende vliegbeweging. De lange vliegduur van de C-130H maakt het mogelijk een optimaal beeld te verkrijgen van de situatie op de grond.

Van nog groter belang is de mogelijkheid tot het meenemen van observators, afkomstig van het te observeren gebied. Ook kunnen nog tijdens de observatievlucht geringe afwijkingen worden overeengekomen van de vooraf vastgelegde vliegroute. Het systeem is zeer transparant en de bediening van de sensoren geschiedt vanuit de cargo-ruimte van de C-130H en is door observators waarneembaar. Ook de noodzakelijke ontwikkelapparatuur kan betrekkelijk eenvoudig worden *gedeployed* naar een locatie in de directe nabijheid van c.q. binnen het te observeren gebied. Ontwikkelmachine en filmanalyse-apparatuur zijn *air-transportable*.

Het COPS maakt het mogelijk om gemaakte ontwapeningsafspraken te verifiëren, waaronder het terugtrekken van militaire eenheden, vastleggen van aantallen militair materiaal op locaties, analyseren van vluchtingenstromen et cetera.

Autorisatie

Omdat het COPS gezamenlijk bezit is van de tien PGL is autorisatie voor gebruik, anders dan voorzien in het OSv, moeilijk te verkrijgen. Tevens geldt dat de gebruikperiode voor elk van de PGL reeds voor lange termijnen is vastgelegd en elke gebruiker daarbij op nationaal niveau de nodige regelingen en afspraken heeft gemaakt. Dit geldt met name bij trial flights, oefenvluchten met een andere verdragstaat (meestal uit het voormalig Oostblok), waarbij alle procedures voor een OS-observatievlucht als leerproces worden beoefend. Onder de huidige regeling houd ik het voor onmogelijk om het binnen de PGL in gebruik zijnde COPS voor andere doeleinden in te zetten dan bedoeld in het kader van het OSv.

Overigens valt de eigen aanschaf van een pod-systeem, zoals hiervoor besproken, te overwegen. De aanschaf van de pod zelf zou kunnen geschieden als een gezamenlijke aankoop van België, Luxemburg en Nederland. De Koninklijke Luchtmacht beschikt reeds over een aantal KS-87 camera's, die te zijner tijd door andere zouden kunnen worden vervangen. Ook beschikt zij thans over (toenemende) expertise op het gebied van de afwikkeling van door de sensoren geproduceerd beeldmateriaal.

Op de vliegbasis Volkel bevindt zich voldoende ontwikkelcapaciteit, die kan worden vervoerd naar elke gewenst operatiegebied. Omdat de binnen de KLu in gebruik zijnde C-130 Hercules van een andere (nieuwe) versie is dan de bij de Bel-

gische Luchtmacht in gebruik zijnde C-130H, zou op dezelfde wijze als reeds overeengekomen in de Benelux-overeenkomst kunnen worden geopereerd. (Aanpassing van de KLu C-130 vergt aanzienlijke modificaties met navenante kosten.)

Conclusie

Met het technisch en operationeel gereedkomen van het COPS beschikt een tiental verdragstaten, de Pod Group landen, over een observatiesysteem waarmee elk van hen in staat is een deel van het toegewezen actieve quotum voor het uitvoeren van OS-missies te benutten. Ondanks het gezamenlijk exploiteren van een COPS wordt op geen enkele wijze afbreuk gedaan aan de op nationaal

niveau wenselijk geachte operationele inzet. Wel moeten periodes voor operationeel gebruik worden overeengekomen en vervolgens vastgelegd, waardoor het ad hoc kunnen inspelen op actuele ontwikkelingen op het gebied van vredesbevorderende maatregelen niet mogelijk is.

Hier staat echter tegenover dat deze wijze van gezamenlijke exploitatie tot een niet te onderschatten kostenbesparing leidt bij de PGL alsmede binnen de Benelux bij het deelnemen aan OS-activiteiten. Open Skies is hét voorbeeld van het realiseren van een vredesbevorderende activiteit die met geringe kosten leidt tot een systeem van transparantie en het opbouwen van wederzijds vertrouwen. Daarmee levert het een fundamentele bijdrage aan wapenbeheersing. ■

Britse en Duitse krijgsgevangenen in Nederland

Uitwisseling en internering tijdens de Eerste Wereldoorlog

drs. E. de Roodt*

Inleiding

Op 2 juli 1917 kwam een verdrag tot stand waarin Duitsland en Groot-Brittannië de uitwisseling van hun krijgsgevangenen regelden. Nederland verklaarde zich bereid om de organisatie op zich te nemen en bovendien 16.000 krijgsgevangenen op zijn grondgebied te interneren. Tijdens de slotceremonie van de Duits-Britse conferentie in Den Haag werd het protocol mede ondertekend door de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken jhr. J. Loudon, die zich daarmee garant stelde voor het stipt nakomen van de Nederlandse verplichtingen in de gesloten overeenkomst. Hij feliciteerde in een korte rede de gedelegeerden en zei dat de oorlogvoerende partijen altijd op de bijstand van Nederland konden rekenen om hen voor soortgelijke doeleinden tot elkaar te brengen. Het doel van dit artikel is na te gaan of Nederland erin geslaagd is de toezegging van de minister na te komen. Hierbij zal niet zozeer worden gekeken of het verdrag naar de letter is uitgevoerd, maar veel meer of de verantwoordelijke autoriteiten én de bevolking inhoud konden geven aan de bedoeling van de hele operatie: verbetering van het lot van duizenden krijgsgevangenen.

* Mevrouw De Roodt studeerde sociale wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam. Sinds enkele jaren houdt zij zich bezig met historisch onderzoek. Zij verzorgde de bijdrage 'Vluchtelingen in Rotterdam tijdens de Eerste Wereldoorlog' in de bundel *Vier eeuwen migratie, bestemming Rotterdam*.

Onderhandelingen

Begin 1915 wist de Noorse bankier F. E. Steen de Duitse en Britse regeringen te winnen voor zijn idee om krijgsgevangenen uit te wisselen die door hun lichamelijke toestand niet meer geschikt waren voor dienst aan het front. Hij had het initiatief genomen tot deze humanitaire maatregel na zijn bezoeken als onafhankelijk waarnemer aan diverse krijgsgevangenkampen, waar hij was geconfronteerd met de uitzichtloze ellende van zovele jonge mannen. Na de eerste principiële toezegging van de beide strijdende mogendheden, leidde hij persoonlijk de moeizame onderhandelingen om tot een uitgewerkt verdrag te komen. Hierbij werden de Rode-Kruisorganisaties van beide landen nauw betrokken.

Nederland was door zijn geografische ligging en neutrale status bij uitstek geschikt om de uitwisselingen te organiseren en in september 1915 verklaarde het zich desgevraagd daartoe bereid. Maar besprekingen in Berlijn, Den Haag en Londen leidden nog niet tot een definitieve overeenkomst. Daarop vooruitlopend vonden al, zij het mondjesmaat, uitwisselingen plaats: eerst in Vlissingen en daarna in Hoek van Holland. De regeling van transporten en verpleging was hierbij in handen van het Nederlandse Rode Kruis. Pas op 2 juli 1917 kwam in Den Haag (onder leiding van de Nederlandse diplomaat Van Vredenburg) een definitieve overeenkomst tot stand tussen de Britse en de Duitse regering. De inmiddels gestaakte uitwisselingen zouden wor-

den hervat, maar bovendien zou een aantal van 16.000 militaire krijgsgevangenen en burgers in Nederland worden geïnterneerd. De bedoeling van deze regeling was het lot te verbeteren van krijgsgevangenen die niet ernstig genoeg gewond waren om naar huis te mogen.

Schaarste

Ten tijde van de overeenkomst leed Nederland, hoewel neutraal, sterk onder de oorlog. De levering van voedsel en brandstof stagneerde door handelsblokkades van de belligerente naties. Veel artikelen waren op de bon (zoals brood, aardappelen en varkensvlees) en de rantsoenen werden steeds krappere, terwijl ook de kwaliteit verminderde. Veel arbeidersgezinnen in de grote steden waren voor een warme maaltijd afhankelijk van de centrale keukens. Daarbij heersten woningnood en werkloosheid, terwijl in andere sectoren juist een tekort aan arbeidskrachten ontstond als gevolg van de mobilisatie.

Ook aan veel dagelijkse dingen was te merken dat het leven veranderd was: straten werden onvoldoende verlicht, scholen moesten op koude dagen gesloten blijven en de trams reden minder frequent.

Vluchtelingen

En dan hadden ook nog grote aantallen vluchtelingen hun toevlucht tot Nederland genomen. Van de één miljoen Belgen die na de Duitse inval naar Nederland waren gevlucht, verbleven er in mei 1915 nog ruim 100.000 in ons land, een aantal dat tot aan het einde van de oorlog stabiel

zou blijven. Bovendien waren in 1914 tijdens de gevechten in België 30.000 Belgische militairen, 1500 Britse en 200 Duitse onze grens overgekomen en vervolgens geïnterneerd. En naarmate de oorlog langer ging duren, vonden duizenden deserteurs en ontsnapte krijgsgevangenen uit de Duitse kampen hun weg naar Nederland.

Een belangrijk verschil met de eerdere instroom van vluchtelingen was dat de Nederlandse regering bewust voor de opvang van de krijgsgevangenen koos, terwijl het draagvlak van de bevolking voor zo'n operatie door jarenlange tekorten sterk verminderd was. De motieven van de regering waren waarschijnlijk niet geheel altruïstisch, omdat alle inspanningen ten behoeve van die twee strijdende partijen de neutrale status van Nederland verder zouden versterken. En wellicht hoopte de regering op die manier ook buitenlandse kolenleveranties veilig te stellen, want door de oorlog was een groot gebrek ontstaan aan steenkool.

Uitwisseling te Vlissingen

De eerste uitwisseling vond – al vóór de officiële overeenkomst – plaats in Vlissingen, op de kade bij het spoorwegstation. Op 16 februari 1915 arriveerden daar per trein uit Duitsland circa 220 gewonde Britse krijgsgevangenen, en later die dag kwam de Mecklenburg (van de maatschappij Zeeland) binnen uit Tilbury Docks (halverwege de Thames) met aan boord ruim honderd gewonde Duitsers. Die werden overgebracht naar de ambulancetrein en reden vrijwel onmiddellijk door naar hun vaderland. De Britten – alvast aan boord gebracht van de Mecklenburg – moesten voor hun vertrek wachten tot de volgende dag.

In de jaren 1915 en 1916 vonden dergelijke uitwisselingen ongeveer eenmaal per twee maanden plaats, waarbij de organisatie vaak te wensen overliet, vooral als zich onverwachte gebeurtenissen voordeden en er geïm-

proviseerd moest worden. Zo was het elke keer weer een probleem om de gewonden zorgvuldig over te brengen van het ene vervoermiddel naar het andere.

In het voorjaar van 1916 waren de verliezen van de maatschappij Zeeland als gevolg van de duikboot-oorlog zo ernstig dat de maatschappij het te riskant achtte om de uitwisselingen nog langer voort te zetten. Maar overleg tussen de drie betrokken landen leidde tot een nieuwe organisatie. Het vervoer over zee van de gewonden zou voortaan gebeuren met een Brits schip, de tot hospitaalschip omgebouwde St. Denis van de Great Eastern (Harwich-lijn). En voor het eerst zouden Britten en Duitsers nu vóór hun vertrek worden opgevangen in de grote loods – vlak bij de aanlegsteiger en het station – die voorheen dienst had gedaan voor de opvang van Belgische vluchtelingen. De uitwisseling-nieuwe-stijl vond echter maar één keer plaats in Vlissingen en bij die gelegenheid viel de toch al zwakke organisatie volledig door de mand. Het was pijnlijk dat men er bij de voorbereiding niet aan had gedacht dat de Britten en Duitsers elkaars vijanden waren en dat men er beter aan deed hen gescheiden te houden.

De directe confrontatie tussen beide groepen krijgsgevangenen leidde tot onaangename situaties en zelfs tot een vechtpartij. Maar het *Rotterdamsch Nieuwsblad* publiceerde ter compensatie een citaat uit de *Berliner Lokal-anzeiger*:

„Wat Nederland in dezen oorlog aan de vluchtelingen van alle naties, aan de geslagenen en gebrokenen, aan de gewonden en verminkten heeft gedaan, dat is op een gouden blad in zijn geschiedenis opgeteekend en alle volken zullen daarvan met geroerdheid spreken, als het laatste schot gevallen is”.

De buitenlandse onderhandelaars waren intussen tot de conclusie gekomen dat Vlissingen uit militair-strategisch oogpunt toch minder geschikt was voor de uitwisselingen en voortaan zouden die in Hoek van Holland plaatsvinden.

Uitwisseling te Hoek van Holland

In Hoek van Holland kwam de eindverantwoordelijkheid van de uitwisselingsoperatie, net als in Vlissingen, in handen van de officier van gezondheid F. Hijmans, lid van het hoofdcomité van het Nederlandse Rode Kruis. Voor de transporten over zee werd opnieuw de St. Denis ingezet. Plaats van uitwisseling was de kade bij het havenstation, waar normaal de Harwich-boot aanlegde. Daar was de grote loods van de Holland-Amerika-Lijn in gereedheid gebracht om de gewonden te verzorgen voordat ze werden overgebracht naar trein of schip. Wijzer geworden door de slechte ervaringen in Vlissingen, had men de loods verdeeld in een Brits en een Duits gedeelte.

De uitwisselingen in Hoek van Holland vonden plaats op 7 augustus, 7 oktober, en 7 en 8 december 1916. Het haventerrein was door militairen afgezet en men kon alleen naar binnen met een speciaal toegangsbewijs van de Nederlandse militaire opperbevelhebber. Zelfs journalisten werden zoveel mogelijk op afstand gehouden en alleen fraaie geschenken voor de ongelukkigen konden de militairen vermurwen om een onbevoegd persoon toe te laten. Het toegestroomde publiek probeerde met verrekijkers toch een glimp op te vangen van een stukje oorlogsellende op eigen neutrale bodem, maar meestal tevergeefs.

De weinige journalisten die getuige mochten zijn van een uitwisseling beschreven geschokt de resultaten van de Europese beschaving anno 1916: jonge mannen, met de vreselijkste verwondingen, ijlend van de koofts, kreupel en blind. Een journalist van het *Rotterdamsch Nieuwsblad* kwam met een uitgebreide rapportage in de krant van 9 oktober 1916, waarbij hij geen navrante details schuwde. Zo vertelde hij hoe een Engelse officier zonder benen en met nog maar één arm, waardig in uniform op bed lag, mét pet en de resterende hand keurig gehandschoend. En hoe een

jonge Duitser hem vroeg om een zojuist cadeau gekregen sigaret aan te steken en die in zijn mond te doen, omdat hij geen armen meer had.

Definitieve overeenkomst

Toen Duitsland begin 1917 de onbeperkte duikbootoorlog afkondigde, konden ook hospitaalschepen niet meer veilig de Noordzee oversteken. De uitwisseling kwam lange tijd stil te liggen, terwijl de aantallen krijgsgevangenen Duitsers en Britten alleen maar toenamen. Dit leidde ertoe dat de onderhandelingen intensiever werden gevoerd en op 2 juli 1917 eindelijk het definitieve verdrag tot stand kwam. Hierin werden de uitwisseling van krijgsgevangenen en de internering in het neutrale Nederland geregeld. De uitwisseling van zwaargewonde Britse en Duitse krijgsgevangenen die naar hun vaderland mochten terugkeren, zou worden voortgezet, maar volgens mildere criteria.

Voorwaarde was wel dat ze niet meer aan krijgshandelingen mochten deelnemen en ook geen toestemming kregen om in bezette gebieden arbeid te verrichten. Verder mocht ook het hos-

pitaalpersoneel dat zich nog in krijgsgevangenschap bevond, naar huis. Het vervoer over zee zou opnieuw met Nederlandse schepen gebeuren, maar de Duitse regering verlangde nu dat elk convooi uit minstens twee raderboten zou bestaan. De gedachte was dat duikboten het geluid van die schepen herkenden en het convooi zo zouden kunnen ontzien.

Categorieën krijgsgevangenen

Naast de zwaargewonde militairen die direct naar hun vaderland mochten doorreizen, kwamen de volgende categorieën krijgsgevangenen in aanmerking om in Nederland te worden geïnterneerd:

- zieke en gewonde militairen die er niet ernstig genoeg aan toe waren om naar huis te mogen (men vreesde dat ze daar weer in actieve krijgsdienst zouden kunnen);
- officieren en onderofficieren die minstens achttien maanden in gevangenschap hadden doorgebracht;
- zieke 'burgerkrijgsgevangenen': burgers die zich bij het uitbreken van de oorlog in het land van de tegenpartij bevonden en daar waren geïnterneerd (onder deze categorie

vielen ook zeelui die gevangen genomen waren bij inbeslagname of torpedering van hun schepen).

De verdeling was als volgt: 7.500 zieke en gewonde militaire krijgsgevangenen, 6.500 officieren en onderofficieren die langer dan achttien maanden gevangen hadden gezeten en 2.000 zieke burgerkrijgsgevangenen (in de praktijk kwam het voor dat ook gezonde burgerkrijgsgevangenen in Nederland werden geïnterneerd). Groot-Brittannië en Duitsland zouden zelf de kosten dragen voor huisvesting, kleding en voeding van de in Nederland geïnterneerde krijgsgevangenen. Alleen als het nodig was zou Nederland geld voorschieten, maar over zo'n lening moesten de vreemde mogendheden wel jaarlijks 4,5 procent rente betalen. Op de begroting voor Buitenlandse Zaken voor 1918 werd voor dit doel een post van 21 miljoen gulden opgevoerd.

Als plaats van uitwisseling was de Rotterdamse Lloydkade aangewezen. Daar konden de treinen uit Duitsland vlakbij de drie ingezette hospitaalschepen komen: de Sindoro van de Rotterdamse Lloyd en de Zeeland en de Koningin Regentes van de maatschappij Zeeland. Het Rode Kruis wilde liever met één grotere stomer heen en weer varen, maar een groot schip kon de haven van het Britse Boston niet in. Boston, een kleine en nogal gebrekkige zeehaven (150 kilometer ten noorden van Londen), met tal van zandplaten voor de kust, was om strategische redenen de keuze geworden van de Duitse regering.

Zowel gearriveerde Britten als Duitsers konden, indien nodig, een tijdje worden verpleegd in de grote loods aan de Lloydkade, voordat ze verder reisden naar hun vaderland of hun Nederlandse interneringsadres. De Britten die per trein uit Duitsland kwamen om in Nederland geïnterneerd te worden, zouden in de regel via Rotterdam doorrijden naar Den Haag (voor registratie), om dan eventueel verder te reizen naar hun interneringsplaats elders in Nederland.

Afb. 1 Britse krijgsgevangene gaat te Rotterdam scheep op Nederlands schip (Bron: Algemeen Rijksarchief)

De Nederlandse bevolking reageerde niet enthousiast op het humanitaire gebaar van de eigen regering. „Zestienduizend nieuwe gasten, dat betekent zestenduizend broodkaarten minder voor onze langzamerhand ondervoed rakende, hard werkende arbeiders”, schreef het *Nieuws van de Dag*.

En „als men dan bedenkt dat het de landgenoten van dezelfde beklagenswaardige stummers zijn, die door machtsmisbruik aan het Nederlandse volk een deel van zijn levensonderhoud en noodige grondstoffen onthouden, en zich tegelijkertijd voor hun onderdanen de gastvrijheid en barmhartigheid van dat in-de-enge gedreven Nederland laten aanleunen, dan begrijpt men toch niet dat de regeeringen van deze groote mogendheden niet in de grond zinken van schaamte.”

Ook het Rotterdamse Nieuwsblad vroeg zich verbijsterd af wat de Nederlandse regering bezielde om zo hulpvaardig te zijn voor landen die de schuld waren van onze ellende. Uitwisseling, prima, was de boodschap, maar alsjeblieft geen internering van nog eens duizenden mee-eters!

De burgemeester van Arnhem schreef een brief op poten aan de minister van Buitenlandse Zaken, toen hij hoorde dat ook zijn stad was uitgekozen om Duitse militairen op te nemen. Hij wees op de deprivatie van de lagere klassen, die ook nog anti-Duits gezind waren, en de grote aantallen Belgische en Franse vluchtelingen in zijn stad. Ordeverstoringen kon hij zeker niet uitsluiten. De minister gaf te kennen rekening te zullen houden met de bezwaren van de burgemeester, maar dat was een te voorbarige toezegging, die later niet kon worden nagekomen.

Vorbereidingen

In september 1917 werd de voorbereiding concreet ter hand genomen. Buitenlandse Zaken verzocht het Rode Kruis om ook de nieuwe uitwisselingen te organiseren. Het ging vooral om de geneeskundige verzor-

ging en verpleging van de krijgsgevangenen, vanaf het tijdstip van overname tot aan het moment van overdracht aan de autoriteiten van hun land. De ervaren dokter Hijmans kreeg opnieuw de leiding.

De organisatie van de hele interneringsoperatie werd in handen gelegd van generaal-majoor M. Onnen. Hij was al hoofd van de afdeling Internering van het Algemeen Hoofdkwartier van de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht, een bureau dat zich bezighield met de internering van buitenlandse militairen die noodgedwongen de Nederlandse grens hadden overschreden. Nu kwam hij ook aan het hoofd te staan van de Dienst der Geïnterneerde Krijgsgevangenen, die weer ressorteerde onder het ministerie van Buitenlandse Zaken. Zijn hoofdbureau was gevestigd in Den Haag. De krijgsgevangenen zouden in een aantal ‘gebieden’ worden ondergebracht. Aan het hoofd van zo’n gebied kwam een gebiedscommandant te staan, meestal een gepensioneerde Nederlandse officier. Officieren en onderofficieren werden in principe ondergebracht in hotels en pensions, militairen met een lagere rang en burgerkrijgsgevangenen in barakkenkampen.

Een hectische tijd brak aan voor Onnen en de gemeentebesturen die waren aangewezen om Duitse of Britse krijgsgevangenen onder te brengen. Een Nederlandse Gezondheidscommissie reisde naar Duitsland om Britse krijgsgevangenen medisch te keuren (de Duitse krijgsgevangenen waren al door een Zwitserse commissie gekeurd). Huurcontracten moesten worden gesloten, barakken opgezet en personeel geworven. Via advertenties in de kranten van 4 en 5 augustus 1917 werd ook gezocht naar particuliere adressen om de nieuwe gasten te huisvesten. Maar het Rotterdamse Nieuwsblad waarschuwde om niet te veel te investeren in meubilair; het zou immers allemaal wel eens niet door kunnen gaan!

De medewerking verliep niet van alle kanten even soepel. Bij gemeentebesturen, logementhouders en particu-

liere verhuurders bestond onduidelijkheid over de voedsel- en kolenvoorziening voor de krijgsgevangenen – geen onbelangrijke zaak in tijden van grote schaarste. De Britse en Duitse regeeringen hadden weliswaar toezeggingen gedaan, maar men voorzag dat leveringen problematisch zouden worden en dat Nederland uit eigen voorraden zou moeten voorschieten.

Uitwisseling te Rotterdam

Na een half jaar touwtrekken tussen Duitsland en Groot-Brittannië over de uitwerking van het akkoord kwam op woensdag 2 januari 1918 dan eindelijk de eerste *Vereinslazarettzug* aan op de Lloydkade in Rotterdam. Aan boord bevonden zich 28 Britse officieren en 207 onderofficieren en militairen met een lagere rang, van wie velen zwaar verminkt. Het was een koude winteravond. Gestaa vallende sneeuw en mistflarden onttrokken de trein gedeeltelijk aan het oog toen deze het haventerrein in Rotterdam-West opreed en stilhield langs de wachtende schepen aan de kade.

Veel journalisten, fotografen en nieuwsgierige Rotterdammers hadden het slechte weer getrotseerd en stonden dicht opeengepakt op de kade om getuige te zijn van een gebeurtenis die kenmerken van een horrorfilm zou gaan vertonen. En de autoriteiten hadden nog wel zo hun best gedaan om goed voorbereid aan hun grootse taak te beginnen. De drie schepen waren zo goed mogelijk aangepast, en op de Rotterdamse Lloydkade waren kosten nog moeite gespaard om de grote, kille loods te verwarmen met ontelbare kachels en te voorzien van rijen scheepsbedden. Verder waren er badkamers, toiletten, een eetzaal, een ontsmettingsoven voor kleding en zelfs een operatiekamer. En overal kranten, tijdschriften en bloemen. Men had er zelfs aan gedacht om alle opschriften zowel in de Duitse als in de Engelse taal te stellen.

Om toegelaten te worden tot het terrein van de Rotterdamse Lloyd, de

schepen en de trein had men een pasje nodig, maar het bleek al spoedig dat massa's mensen om onnavolgbare redenen in het bezit van zo'n toegangsbewijs waren gekomen, zodat iedereen elkaar voor de voeten liep.

Een tweede probleem was dat men had verzuimd van tevoren contact te leggen met de spoorwegautoriteiten. Door de ligging van de Lloydkade en het toegangsspoor moest de lange trein van veertig wagons in drie delen de kade opgeduwd worden, wat bij het rangeren de nodige problemen gaf: veel oponthoud en een onhandige plaatsing van de wagons ten opzichte van het schip.

Verder was het bij de organisatoren niet opgekomen dat het natuurverschijnsel van eb en vloed ook langs de Rotterdamse Lloydkade zou optreden. Nu de trein met zoveel vertraging was gearriveerd, was het water inmiddels flink gestegen en had de Sindoro een stuk boven de kade uit getild, zodat de loopplank naar het schip zeer steil omhoog liep. Brancards waren onbruikbaar geworden en de Rode-Kruisdragers moesten de gewonden, die soms beide benen misten, op hun rug over de loopplank sjouwen, waarbij de ongelukkigen soms hard hun hoofd stootten bij het passeren van de lage deuren aan dek. Eenmaal aan boord, kregen de dragers geen instructies waar ze naar toe moesten met hun lading – het bedachte systeem van nummers en bijbehorende bedden bleek ontregeld – en uit wanhoop deponeerden ze de slachtoffers maar op het dek, naast de valreep.

Chaotische toestanden

Voor de ogen van een verbijsterde generaal-majoor Onnen en een diep gechoqueerde vertegenwoordiger van de Britse regering, generaal Sir John Hanbury Williams, ontwikkelde zich een drama dat zou uitgroeien tot een nationale rel en tot ruzie met de Britse autoriteiten. Overal op de schaars verlichte kade werden gewonde Britten geparkeerd. Staande op krukken, zittend of liggend wachtten ze bibberend van kou in de sneeuwstormen op hun beurt om aan boord te worden

gesjord, getrokken of gedragen. Overal krioelden mensen door elkaar, waaronder autoriteiten van het Rode Kruis die van alles wilden regelen, maar hun bevelen waren tegenstrijdig en bovendien luisterde toch niemand. Tot overmaat van ramp ging generaal-majoor Onnen, die het niet meer kon aanzien, zich zelf met de organisatie bemoeien, waardoor het personeel van het Rode Kruis niet meer wist wiens orders moesten worden opgevolgd.

Niemand had overzicht. Krankzinnigen konden uit de trein ontsnappen en doolden zonder begeleiding door de menigte, tot ze na lange tijd werden opgepakt. Fotografen drongen zich schaamteloos op en brachten vooral de halfblinde gewonden tot wanhoop met hun geflits. Pas toen alle fotografen en de dertig helpsters van het Rotterdamse Rode Kruis het terrein hadden moeten verlaten, ging het inschepen wat vlotter.

Gelukkig was wel alles in orde aan boord van de schepen zelf, waar men het zo gezellig mogelijk had gemaakt. Het wachten was op het tweede transport, dat vrijdagmorgen zou arriveren uit het Duitse Ruhleben. Gelukkig liepen de zaken toen beter en tot opluchting van alle betrokkenen konden de drie schepen om één uur die vrijdagmiddag vertrekken. Vooral op het schip vol menselijke wrakken, de Sindoro, werd de vreugde uitbundig geuit. Over alle dekken klonk luid het *'It's a long way to Tipparary'*.

Over de toestanden aan de Rotterdamse kade ontstond in Groot-Brittannië grote beroering. Het drama was daar in alle kranten uitvoerig beschreven en toen de schepen aankwamen in Boston, had zich daar een mensenmassa verzameld om met eigen ogen te zien hoe de dappere jongens eraan toe waren na dat hartverscheurend gesol in Rotterdam.

Maatregelen

De daaropvolgende dagen spraken de Nederlandse kranten hun afschuw uit over het gebeurde. Nederland had zich voor de ogen van de hele wereld geblameerd. Dat vond ook de Britse

regering, die een officieel protest indiende, waarop de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken om een rapportage verzocht van het Rode Kruis. Het hoofdbureau van die organisatie belegde op 4 januari een spoedvergadering. Aanwezig waren de nationale voorzitter Prins Hendrik en het Rotterdamse comité. De Britten hadden nog wat klachten toegevoegd aan de toch al lange lijst: hulpbehoevenden waren in de onderste ruimten van de schepen ondergebracht, zodat zij bij een ramp moeilijk gered hadden kunnen worden, en sanitaire voorzieningen en voedselvoorziening waren onvoldoende geweest.

Het Rode Kruis stelde spoedig orde op zaken. De oorzaak van het drama lag duidelijk in onvoldoende voorbereiding en een slechte coördinatie tussen de betrokken diensten: de afdeling Interneering en het Rode Kruis. Hun bevoegdheden werden nu scherp afgebakend. Verder besloot men om de voorbereidingen van de in- en ontscheping al in de treinen en schepen te laten plaatsvinden. De grote knelpunten waren nu opgelost, maar Williams liet in een onderhoud met de vice-voorzitter van het Rode Kruis, oud-minister Colijn, weten dat de Britten weigerden om nog langer met dokter Hijmans samen te werken. De autoritaire opstelling van Hijmans, die de Britten voortdurend zou hebben afgeblaft met de woorden: *That is not your business, but mine*, had zijn zaak bepaald geen goed gedaan. Het Rode Kruis zag zich gedwongen hem te vervangen door dokter Bosmans, maar weigerde toe te geven dat Hijmans ontslag het gevolg was van diens persoonlijk falen.

Aankomst van de Duitsers

Het eerste transport Duitsers uit Groot-Brittannië arriveerde in een snerpand koude sneeuwjacht op zaterdagavond 12 januari in Rotterdam. Het waren vooral marineofficieren (gewonde en niet-gewonde) en burgerkrijgsgevangenen. De minister van Buitenlandse Zaken was speciaal samen met Onnen naar de Lloydkade

getogen om erop toe te zien dat alles nu op rolletjes liep.

Op maandagochtend begon de ont-schepping van de burgerkrijgsgevangenen. Na een goed maal in de loods stapten zij in een personentrein naar hun vaderland. Daarna werden de te interneren Duitsers ontscheept. Op de kade was het al spoedig een gekrioel van in kleurige uniformen gestoken officieren, onderofficieren en manschappen. Een deel van hen moest per trein doorreizen naar plaatsen elders in Nederland, de rest werd met extra trams naar interneringsadressen in Rotterdam vervoerd. Al gauw gingen ze in groepjes de stad verkennen en genoten zichtbaar van hun pas verworven vrijheid, vaak met een dikke Hollandse sigaar in de mond.

's Avonds, tijdens een officiële ontvangst in de Doele, werd het gastvrije Nederland door de Duitsers zeer geprezen. Een zojuist geïnterneerde krijgsgevangene hield een toespraak namens al zijn collega's. Hij roemde het Nederlandse volk en merkte op dat dit zich altijd had onderscheiden door degelijkheid, vlijt en zeemanschap. De Duitse geïnterneerden zouden, eenmaal terug in de *Heimat*, Nederland altijd in dankbaarheid gedenken! Die woorden vielen natuurlijk in goede aarde bij de Nederlandse autoriteiten, die hun blaazen graag zagen opgepoetst na de jammerlijke afgang van 2 januari.

Vervolg van de uitwisselingen

Hoewel de organisatie van de uitwisselingen was verbeterd, verlieten deze toch niet probleemloos. Dat was voor een belangrijk deel te wijten aan gebrekkig organisatorisch talent van het Rode Kruis. Zo duurde het maanden voordat er kappen op de brand-cards werden bevestigd, om de gewonden te beschermen tegen het slechte weer. Verder kwam het regelmatig voor dat Britse en Duitse gewonden in de loods door elkaars slaapzalen moesten lopen, hetgeen van beide kanten vijandige reacties opriep.

Op 21 januari vond weer een vergadering plaats met alle betrokkenen om

Afb. 2 Duitse geïnterneerde onderofficieren aan de maaltijd, Rotterdam 1918 (Bron: Zur Erinnerung an die Internierung der Deutschen Gefangenen in Niederland. Sonderausgabe der Deutschen Wochenzeitung für die Niederlande und Belgien, Amsterdam, 1918)

tot een betere coördinatie te komen tussen de vier betrokken instanties: Buitenlandse Zaken, de afdeling Interneering, het Rode Kruis en de Rotterdamsche Lloyd. Dat leidde opnieuw tot verbeteringen, maar incidenten bleven zich voordoen. Zoals op 22 augustus 1918. De hospitaalschepen brachten een transport van 250 Duitse vrouwen naar Rotterdam. Hun mannen waren reeds in Nederland geïnterneerd en voor de hereniging naar de Lloydkade gekomen, maar werden niet op het terrein toegelaten, zodat ze de aankomst van hun vrouwen van veraf, achter hekken, moesten gadeslaan. Toen de schepen aanlegden, waren ze niet meer te houden en wilden door de hekken breken. IJzige schildwachten met vervaarlijk uitzierende bajonetten belemmerden de mannen, die compleet overstuur waren, de doortocht. De vrouwen, veelal ziekelijk en hypernerveus, stonden aan dek en zagen hoe op de schaarsverlichte kade de militairen met bajonetten hun mannen leken aan te vallen. Grote paniek brak uit. Veel vrouwen kregen hysterische aanvallen en vielen flauw. De vertegenwoordiger van de Duitse regering, kapitein Von Scheven, liet het incident niet zomaar passeren en drong er bij Onnen op aan om de schildwachten hun taak te laten uitoefenen zon-

der die angstaanjagende bajonet op het geweer. Zijn verzoek werd gehonoreerd en bovendien werd de loods Java in het vervolg gebruikt voor een meer ontspannen weerzien tussen mannen en vrouwen.

Maar niet alle problemen waren te wijten aan de Nederlandse organisatie. De betrokken mogendheden gaven voortdurend foutieve aantallen door van te transporteren krijgsgevangenen, of wijzigden volkomen onverwacht de data van vertrek. Daarbij kostte het de Duitsers nogal wat moeite om de benodigde treinen met het bijbehorende personeel in te zetten, omdat die voor het westelijk front nodig waren. En dan werkte het weer op de Noordzee niet altijd mee: reeds ingeschepte Duitsers, onder wie veel ernstig gewonden, moesten soms dagen voor anker blijven liggen in de haven van Boston voor ze konden vertrekken. Verschrikkelijke zeeziekte putte de toch al zwakke mensen dan nog meer uit.

Een ernstige tegenslag voor het uitwisselingsproces was de scheepsramp met de Koningin Regentes. Die werd – onderweg van Boston naar Rotterdam – op 7 juni 1918 (waarschijnlijk per abuis) door een Duitse onderzeeboot getorpedeerd. Gelukkig waren er alleen bemanningsleden aan boord,

van wie er wel zeven verdronken. Mede om die reden lagen de transporten geruime tijd stil, maar tijdens een nieuwe conferentie in Den Haag werd gepraat over hervatting. Dat gebeurde op 22 augustus 1918, met de twee overgebleven hospitaalschepen.

Vanaf 2 januari 1918 vonden 27 uitwisselingstransporten plaats, het laatste op 6 november 1918. In totaal werden overgebracht naar Rotterdam: 12.587 Duitsers en 4745 Engelsen. Het aantal Duitsers lag zoveel hoger omdat de Britten die in Nederland moesten worden geïnterneerd niet in Rotterdam werden geregistreerd, maar per trein verder reisden naar hun interneringsplaats.

Internering

Ondanks de aanvankelijke weerstand van gemeentebesturen werden de te interneren krijgsgevangenen doorgaans hartelijk ontvangen in hun tijdelijke woonplaats. Bij aankomst van hun trein stond de burgemeester klaar voor een persoonlijk welkomstwoord, dat werd beantwoord met veel dankbetuigingen en hoeraatjes voor de Duitse keizer of de Britse koning. Vlaggen en muziekkorpsen gaven de gebeurtenis een extra feestelijk tintje. Liefdadigheidscomité's zagen weer nieuwe uitdagingen – op de Belgische vluchtelingen was menigeen wat uitgekeken – en zamelden driftig geld in voor extra voorzieningen of boeken voor een Engels- of Duitstalige bibliotheek.

Het bleek een zeer heterogeen gezelschap aan buitenlanders dat in Nederland neerstreek. Metselaars, timmerlieden, maar ook hereboeren en bankiers. En hoge officieren, onder wie commandanten van oorlogsschepen en luchtschepen. Maar het meest opmerkelijk waren Duitse burgers die al zeer lang in Groot-Brittannië woonden en nauwelijks een woord Duits spraken, terwijl hun kinderen die taal niet eens verstonden. Zij waren tot hun verbazing in het begin van de oorlog door de Britten geïnterneerd en voelden zich duidelijk ongemakkelijk als 'Duitser'.

Hereniging

In de overeenkomst van juli 1917 was opgenomen dat de geïnterneerde krijgsgevangenen zo spoedig mogelijk met hun gezinnen herenigd zouden worden in Nederland. Maar deze afspraak werd slechts gedeeltelijk nagekomen. Officieren hadden het relatief gemakkelijk om vrouw en kinderen te laten overkomen uit hun vaderland, maar voor militairen met een lagere rang en burgers lag dit moeilijker. De Nederlandse regering voelde niet veel voor de overkomst van hun familieleden, gezien de woningnood in eigen land en de toenemende voedselschaarste. Op de Britse en Duitse regeringen werd druk uitgeoefend deze overkomsten af te remmen en, in geval van ernstige ziekte, in tijd te beperken.

Pas in augustus 1918 ging de Nederlandse regering overstap en werd het mogelijk dat burgerkrijgsgevangenen hun gezinnen (die meestal nog in het land van hun gevangenschap verbleven) lieten overkomen. Ze mochten zich dan met vrouw en kinderen buiten het kamp vestigen.

De afgesproken levering van graan, brandstoffen en andere benodigdheden uit de twee betrokken landen stagneerde voortdurend, zodat Nederland uit de eigen voorraden moest putten, wat gezien de toenemende schaarste niet eenvoudig was. Het leidde op 22 maart 1918 tot kamerfragen van de heer R. van Veen. Hij deed het voorstel om de toelating van de krijgsgevangenen op te schorten tot de vreemde mogendheden behoorlijk aan hun verplichtingen voldeden, maar hiermee ging de minister niet akkoord. De problemen leidden overigens niet tot verslechtering van de relatie tussen generaal-majoor Onnen en de beide vertegenwoordigers voor krijgsgevangenen van de Britse en Duitse regering in Nederland: generaal Thomson (de opvolger van Williams) en kapitein Von Scheven. De drie heren konden het betrekkelijk goed met elkaar vinden en hun contacten verliepen zelfs in moeilijke perioden zeer vruchtbaar.

Wonen in 'gebieden'

Nadat de Duitsers in Rotterdam waren geregistreerd en voorzien van een nummer, en de Britten in Den Haag, werden ze overgebracht naar hun interneringsverblijf in een bepaald 'gebied'. De gebiedscommandanten hadden voor elke gemeente of kamp een commandant benoemd, meestal de oudste of hoogste in rang van de geïnterneerde krijgsgevangenen: een 'eigen' commandant dus. Voor elk door krijgsgevangenen bewoond gebouw werd een chef aangesteld (de oudste of hoogste in rang) en voor elke verdieping of kamer een verdiepings- of kamerchef. De Duitsers werden geïnterneerd in de volgende gebieden:

- *Het gebied Rotterdam*, waartoe ook Schiedam en Dordrecht behoorden. Hier werd het grootste aantal Duitse militairen geïnterneerd, gemiddeld zo'n 1200, voornamelijk officieren en onderofficieren. Ze woonden in hotels en pensions verspreid over de stad.
- *Het gebied Dieren-Brummen*, waartoe ook Zutphen en Deventer behoorden. In oktober 1918 waren daar bijna 500 Duitse militairen en burgers geïnterneerd.
- *Het gebied Wolfheze*, waartoe ook Arnhem en Oosterbeek behoorden. Hier werd een groot kamp gebouwd voor de lagere militairen (ruim 700 personen in oktober 1918).
- *Het gebied Hattem*. Hier werden burgerkrijgsgevangenen vooral in barakken ondergebracht. Het drukst was het daar in juni 1918, toen er ruim 1000 geïnterneerden in en buiten het kamp woonden.
- *Het gebied Beneden Lent* (langs de Waal bij Nijmegen). Dit betrof een oud fort dat als een soort gevangenis dienst deed voor Duitse geïnterneerde krijgsgevangenen.
- *Het gebied Noordwijk* nam een speciale plaats in. Het was oorspronkelijk bedoeld voor Duitse krijgsgevangenen die zeelucht nodig hadden, maar later werden er ook Britse 'bleekneusjes' ondergebracht (in oktober 1918 woonden er ruim 500 Duitsers en een kleine 100 Britten).

De Britten werden geïnterneerd in de volgende gebieden.

- *Het gebied 's Gravenhage* moest de meeste Britse militaire en burgerkrijgsgevangenen onderbrengen. Hiervoor werden hotels, pensions en veel statige huizen en villa's in Scheveningen gebruikt. Het aantal Britten in Den Haag schommelde in de periode juni tot oktober 1918 rond de 4800. Ongeveer 1200 manschappen woonden in een grote barak in de Bachmanstraat.
- *Het gebied Leeuwarden* werd ingesteld om Den Haag te ontlasten. Het aantal groeide tussen september en oktober 1918 van 50 naar 330 Britse geïnterneerden.
- *Het gebied Nijmegen*. Daar verbleven nooit meer dan 50 Britten.
- *De gebieden Wierickerschans en Urk* namen een bijzondere plaats in. Lastige Britse officieren konden een tijdje naar Wierickerschans (een fort bij Bodegraven) verbannen worden, onaangepaste militairen met een lagere rang naar Urk, dat (toen nog) als eiland gemakkelijk te bewaken viel.

Ook buiten de officiële gebieden werden – verspreid over heel Nederland – kleine aantallen krijgsgevangenen ondergebracht. Wanneer een krijgsgevangene iets meer toezicht nodig had, kon hij ook naar een gewoon militair interneringskamp gestuurd worden: de Duitsers naar Bergen en de Britten naar Vlissingen of Groningen (deze kampen waren opgericht toen tijdens de Duitse opmars in België vreemde militairen de Nederlandse grens noodgedwongen overschreden en geïnterneerd moesten worden). Dit 'gemengd' wonen gaf flink wat organisatorische problemen, omdat de twee categorieën een verschillende status hadden en bijvoorbeeld de verrekening van de kosten op een andere wijze gebeurde.

Statusverschillen werkten ook door tijdens de internering. Algemene regel was dat burgerkrijgsgevangenen en ongegradueerde militairen in barakkenkampen moesten wonen. Officieren en onderofficieren werden daartoe

gen ondergebracht in hotels en pensions, waarbij officieren recht hadden op een eigen kamer, terwijl onderofficieren hun verblijfsruimte moesten delen met collega's. Ook de maaltijden waren niet voor iedereen gelijk: officieren kregen 300 gram vlees bij de warme maaltijd; onderofficieren moesten het doen met 250 gram.

Arbeid, studie en ontspanning

Officieren en onderofficieren waren niet verplicht arbeid te verrichten, en de ongegradueerde militairen alleen als hun gezondheid dat toeliet. Op grond van die fysieke status werden ze ingedeeld in categorieën: helemaal of gedeeltelijk geschikt om te werken, alleen binnen of ook buiten de inrichting, individueel of in ploegen. Wie een volledige baan had, verdiende het in Nederland gebruikelijke salaris, waarvan een vijfde deel werd afgetrokken ten behoeve van een spaarfonds dat na de oorlog aan de rechtzittenden zou uitkeren. Onderhoudskosten moesten uit eigen zak worden betaald en kwamen voor deze categorie dus niet ten laste van de Britse en Duitse regeringen. Voor de overige tewerkgestelden werden salaris en (gedeeltelijke) onderhoudskosten voor rekening van de betrokken mogelijkheden op een ingewikkelde manier berekend.

Burgerkrijgsgevangenen mochten alleen worden tewerkgesteld in de eigen inrichtingen voor geïnterneerden, bijvoorbeeld als schrijver of keukenhulp. De kampen waren voor een deel self-supporting, zodat de krijgsgevangenen daar ook konden werken als timmerman, kok, of als boer of tuinder op de land- of tuinbouwgronden rondom het kamp.

Geïnterneerde krijgsgevangenen kregen ook gelegenheid om te studeren, maar dan moesten ze wel de al eerder behaalde resultaten in eigen land kunnen aantonen. Sommigen maakten dankbaar gebruik van de unieke mogelijkheid hun studie aan een Nederlandse universiteit voort te zetten.

Ook op een lager niveau werden genoeg onderwijsmogelijkheden gebo-

den. In Rotterdam konden de geïnterneerde Duitsers hun *Abitur* (eindexamen) halen of voor onderwijzer studeren. Docenten voor deze studies werden geworven in de eigen kring van krijgsgevangenen. En voor de marinemensen – talrijk in Rotterdam – waren er speciale marinecursussen om hogerop te komen. In Den Haag werden zelfs zo'n dertig verschillende vakopleidingen aangeboden (voor schoenmakers, horlogemakers, enzovoort) en in mei 1918 maakten zo'n 500 van de 4.830 geïnterneerde Britten daar gebruik van.

In de kampen kon men lessen Nederlands volgen en soms ook een beroepsopleiding. Studieboeken waren te krijgen in de doorgevoerde redelijk gesorteerde kampbibliotheken. En verder organiseerde men in de kampen lezingen over de meest uiteenlopende onderwerpen. Nederlanders die in normale omstandigheden niet gauw de kans kregen om voor een volle zaal te oreren, konden nu in gebrekkig Engels of Duits hun ei kwijt. En redenaars uit eigen kring probeerden hun landgenoten enthousiast te krijgen voor onderwerpen als 'hoe treffen wij bij terugkeer ons eigen land aan?'

Leefomstandigheden in de kampen

Het dagelijks leven in een Nederlandse interneringskamp was hard, maar minder ellendig dan in de krijgsgevangenkampen van de oorlogvoerende naties. De voorzieningen waren doorgaans primitief, het eten meer dan sober en de verhoudingen tussen de nerveuze bewoners vaak gespannen. Ook al organiseerde de kampleiding sportactiviteiten en toneel- en zangvoorstellingen, de krijgsgevangenen verlangden maar naar één ding: naar huis. Voor buitenstaanders leek zo'n kamp wel wat en journalisten kwamen soms tot lyrische ontboezemingen. Zo raakte een verslaggever van het *NRC Handelsblad* bij de opening van het kamp voor Britse krijgsgevangenen te Leeuwarden in verwoording bij de aanblik van al dat schoons: „Het draagt met zijn sprekenden aanleg, de witte kampgebou-

wen en het grootsch voorpark, ongetwijfeld bij tot vermeerdering van de schoonheid van dat weggedeelte". En in een ander artikel van die krant roemde de verslaggever het kamp Wolfheze: „Een weldaad voor de zinnen moet deze rust in zoo schone omgeving op een mooie dag als deze toch wel zijn na de neerdrukkende gevangenschap in vijandelijk land gevolgd op het krijgsgeweld”.

Een goed inzicht in het wel en wee van het kampleven, vanuit het perspectief van de Nederlandse leiding, biedt het consequent bijgehouden dagboek van de Nederlandse gebiedscommandant van Hattem, kolonel F.A. Hoefer. Het kamp daar was hoofdzakelijk bedoeld voor Duitse burgers, maar er verbleven toch ook flink wat militairen. In juni 1918 woonden 650 mensen in het kamp en 550 erbuiten. Hoefer vermeldde dat hij voortdurend moest improviseren als gevolg van de rommelige bureaucratie in Den Haag en de onbetrouwbare meldingen uit Duitsland en Groot-Brittannië. Het kamp kwam om te beginnen veel te laat klaar, zodat eerst een beroep moest worden gedaan op kleine, ongeschikte hotelletjes. En toen de krijgsgevangenen eenmaal hun intrek hadden genomen in het kamp, bleef het modderen met

onvoltooide voorzieningen en haperende technische installaties. Maar het grootste probleem was om aan betaalbaar voedsel en brandstof te komen. Het verbouwen van aardappelen en groenten bood wel enig soelaas, maar vooral vlees was bijna niet meer te krijgen.

Soms zagen de in Engeland achtergebleven Duitse vrouwen kans om voor een gezamenlijke vakantie met hun man naar Hattem over te komen. Ze mochten dan twee weken blijven, maar het gebeurde regelmatig dat vrouwen zich zonder papieren in het kamp meldden, waarmee ze de autoriteiten voor een voldongen feit plaatsten: ze konden niet meer terug en mochten dan in Nederland blijven. Naarmate zich meer vrouwen met kinderen buiten het kamp vestigden, ontstond de behoefte aan speciale scholen. Het werden er in het gebied Hattem twee: één voor Duitstalige kinderen en een Engelstalige voor de Duitse kinderen uit Groot-Brittannië die geen Duits beheersten. De Duitse autoriteiten stimuleerden overigens de vestiging van krijgsgevangenen buiten het dorp. Voorwaarde was dat men in het eigen levensonderhoud kon voorzien, waarbij men als extra prikkel een toelage kreeg van twee gulden per persoon per dag. Voor

beide partijen een voordelige maatregel, die leidde tot een gestage leegloop uit het kamp.

Discipline

De Nederlandse autoriteiten waren zeer beducht om de gefrustreerde en veelal getraumatiseerde krijgsgevangenen in het gareel te houden. „Er moet een voorbeeldige discipline heersen. Deze moet met een vaste hand en eene gestrengheid, die met de omstandigheden overeenkomt, worden gehandhaafd. Steeds moet met takt en energie het gezag over de geïnterneerden, hetzij militairen of burgers worden gehandhaafd”, luidde de instructie voor het Nederlandse toezien personeel. In de praktijk werd geen kadaverdiscipline uitgeoefend, maar hield men tot op zekere hoogte rekening met de moeilijke omstandigheden van de geïnterneerden.

Bij het handhaven van de orde was de hoogste in rang verantwoordelijk voor het gedrag van zijn kameraden. De geïnterneerde krijgsgevangenen waren weliswaar onderworpen aan de Nederlandse wetten, maar hadden het recht eigen interne regels te volgen met betrekking tot de militaire groet en dergelijke. Elke militaire geïnterneerde behoorde een Nederlandse militair, hoger in rang, de militaire

Afb. 3
Strafkamp Urk
(Foto: A. van Urk)

groet te brengen en was daartoe verplicht de Nederlandse onderscheidingstekens te kennen.

In Den Haag mocht een eigen Britse *Military Police* opereren om toezicht te houden op de duizenden Britten in de stad en om ordeverstoringen te voorkomen. De leiding was in handen van officieren, terwijl onderofficieren op straat als politiemann optraden. Ze waren herkenbaar aan een witte band om de linkerarm, met daarop in rood de letters M.P. Juridisch lagen de bevoegdheden moeilijk, omdat door vreemdelingen geen Nederlands overheidsgezag mocht worden uitgeoefend.

De meeste gedragsproblemen deden zich voor in de barakkenkampen. De mensen leefden dicht op elkaar zonder veel comfort, hadden te lijden onder heimwee en waren vaak niet gezond. In die situatie ontstonden snel conflicten en kwam het voor dat kleine groepjes de overige geïnterneerden terroriseerden. Ook vergripen als alcoholmisbruik, diefstal, late terugkeer van verlof of een verboden oponthoud buiten de gebiedsgrenzen deden zich regelmatig voor. En dan gingen militairen weleens in burgerkleding (verboden) op stap, omdat ze niet wilden opvallen bij bordeelbezoek of omdat ze een vriendin hadden die niet te koop wilde lopen met haar buitenlandse relatie.

In geval van een overtreding werd meestal volstaan met een berisping, waarbij ook naar de oorzaak werd gekeken, zoals overmatig drankgebruik. Bij recidive of bij een ernstig vergrijp kon overplaatsing naar een strafkamp volgen. En zelfs daar werd rekening gehouden met de invloed van de lange gevangenschap, die gemakkelijker kon leiden tot misbruik van deze beperkte vrijheid. „Het doel van de plaatsing is verbetering. Door een doorlopend vaderlijk toezicht moet er naar worden gestreefd de bestaande gebreken, zoals zucht tot drank en spel te beletten”, was de opdracht voor de commandant van Wierickerschans. Aangenomen was dat vaderlijk toezicht

niet, omdat het ook plaatsvond tijdens intieme momenten als de dagelijkse wasbeurt of toiletbezoek.

Dat overplaatsing naar een strafkamp niet vaak werd toegepast, blijkt uit de cijfers. In juni 1918 verbleven 30 Britten in Urk en 1 in Wierickerschans, in oktober 1918 waren dat er inmiddels 37, respectievelijk vier geworden, terwijl er ook nog acht Duitsers vastzaten in Fort Beneden Lent. Als zwaarste straf gold het terugzenden naar het land van de vijand, maar ook deze sanctie werd niet of nauwelijks toegepast.

Bewaking

Het was niet nodig dat Nederlandse militairen de kampen bewaakten omdat Groot-Brittannië en Duitsland zich hadden verplicht om eigen ontvluchte geïnterneerde krijgsgevangenen terug te sturen naar Nederland. Toch kwamen ontvluchtingen voor, en zij namen zelfs toe naarmate het verblijf in de kampen langer duurde, de situatie uitzichtlozer leek en de heimwee ziek maakte. De geringe mogelijkheden voor verlof naar huis, zelfs wanneer een familielid op sterven lag, vergrootten de wanhoop. Tussen 18 april en 17 oktober 1918 vluchtten totaal 81 krijgsgevangenen uit de diverse kampen. Hun vrijheid duurde meestal niet lang en ze werden doorgaans al na een paar dagen opgespoord en teruggestuurd.

Incidenten

Een pijnlijk incident vond plaats in het kamp Hattem, op 26 april 1918. Een niet te achterhalen grapjas (naar verluidt een Nederlander) verspreidde het gerucht dat Nederland aan Duitsland de oorlog had verklaard. De Duitse kampcommandant Bever en een aantal officieren raakten in paniek en meenden dat het hun plicht was om nu het vijandelijke Nederland te verlaten en naar het vaderland te vertrekken. In grote haast gristen ze burgerkleding uit het magazijn, trokken die aan en vluchtten, gevolgd door een aantal militairen en burgers. Het hele kamp was in rep en roer. De achterblijvers waren weliswaar bang, maar ze waren het

over het algemeen niet eens met de handelwijze van hun ontvluchte landgenoten. De marechaussee hield al snel drie officieren aan, onder wie de commandant, en 25 lager geplaatsten. Tien mensen waren nog spoorloos, maar ook de daaropvolgende dagen werden enkele ontvluchte krijgsgevangenen opgepakt. Drie van hen hadden zowaar Duitsland weten te bereiken, waar ze vernamen dat een inval vanuit Nederland op fantasie berustte. Volgens afspraak werden ze teruggestuurd naar Hattem, waar de rust zich langzaam herstelde.

Maar voor de gevluchte officieren had de zaak nog wel een staartje: zij kregen een berisping of werden voor straf overgeplaatst. Vooral commandant Bever werd het gebeurde zwaar aangerekend: hij werd berispt en overgeplaatst naar het kleinere kamp Noordwijk. Kapitein Von Scheven liet weten dat hij de paniekactie betreunde, maar dat hij de straf wel erg fors vond: de mannen hadden immers uit menselijk oogpunt niet zo onbegrijpelijk gehandeld.

Dat misdragingen in de kampen niet alleen waren voorbehouden aan de krijgsgevangenen, bleek tijdens een inspectie van het strafkamp Urk, waar men wantoestanden aantrof. Van de twee barakken werd de hospitaalbarak bewoond door een Nederlandse sergeant met zijn gezin en nam de woonruimte van de commandant het grootste deel van de andere barak in beslag. Het gevolg was dat de gestrafte militairen op de gang moesten slapen! En dan liet ook de hygiëne ernstig te wensen over: vlakbij de keuken waren kuilen voor afval gegraven waarin zelfs uitwerpselen werden gegooid.

Zwakke gezondheid

De Britse en Duitse krijgsgevangenen hadden tijdens hun langdurige gevangenschap in het land van de vijand te lijden gehad onder voedselschaarste en gebrek aan medische zorg. Ze waren geestelijk instabiel en leden aan huidaandoeningen, bloedarmoede, bronchitis, doofheid, en tandheelkundige problemen. Door die zwakke

gezondheid waren ze zeer vatbaar voor allerlei infectieziekten. Maar vooral de oorlogsverwondingen (45 procent van de officieren en 30 procent van de onderofficieren was gewond geraakt) leidden steeds opnieuw tot problemen en complicaties.

In Den Haag werden het landhuis Clingendael en diverse villa's ingericht als noodhospitaal en polikliniek. De Britten waren geen gemakkelijke patiënten. Zo wensten ze geen onbekende Nederlandse medicijnen te slikken en stonden erop dat hun vertrouwde pilletjes uit hun vaderland overgebracht werden. Daarbij eisten ze extra voeding en saboteerden ze de geneeskundige inspecties, vooral als het ging om geslachtsziekten. Over die geslachtsziekten ontstond een conflict tussen Onnen en de Geneeskundige Dienst der Britse Geïnterneerde Krijgsgevangenen. De Britse militairen leden vaak aan dergelijke aandoeningen en Onnen was van mening dat ze die ook naar Nederland hadden geïmporteerd. Hij pleitte daarom voor isolatie van de zieken om verdere verspreiding tegen te gaan. De Britse geneeskundige dienst reageerde geïrriteerd: isolatie zou volstrekt onnodig en lachwekkend zijn, en men wees erop dat op de 5.500 in Den Haag gearriveerde Britten er maar acht syfilis hadden gehad. De besmetting vond overduidelijk plaats op Nederlandse bodem, hoofdzakelijk via prostitueés. De zedenpolitie deed daar weinig tegen: hooguit posteerde men in een enkel geval een agent bij de woning van zo'n besmette publieke vrouw zodat ze geen klanten kon ontvangen, maar de prostitueé verlegde dan haar werkterrein ogenblikkelijk naar een andere stad.

De Nederlandse artsen hadden ook grote problemen met de orthopedische behandeling van de krijgsgevangenen. Ze hadden geen enkele ervaring met de behandeling van oorlogsverwondingen en moesten al doende leren. Bijvoorbeeld in Schiedam, waar voor de Duitse krijgsgevangenen een speciale orthopedische kliniek met hospitaal was opgericht. De

Britten kregen in Den Haag een groot noodhospitaal met een operatiekamer in de barakken. De beide ziekenhuizen zouden een belangrijke leerschool worden voor Nederlandse militaire artsen.

Neutraliteit

Onder de Duitse geïnterneerde krijgsgevangenen bevonden zich ook politieke dissidenten die de Nederlandse regering in een lastig parket konden brengen. Het ging om socialisten en anarchisten, die in Nederland contact zochten met politieke geestverwanten, onder wie de bekende anarchist F. Domela Nieuwenhuis. Die dissidenten wilden niet terug naar Duitsland en sprongen vaak op station Rotterdam Delftsche Poort uit de trein, om daarna oncontroleerbaar in Nederland te verdwijnen. Meestal vestigden zij zich in Rotterdam of Amsterdam. Von Scheven deed soms een beroep op generaal-majoor Onnen om mee te werken aan de opsporing van deze mensen, maar Onnen kreeg de instructie van de minister van Buitenlandse Zaken om overall buiten te blijven. Je wist immers maar niet wat de positie zou worden van die mensen, eenmaal terug in Duitsland.

De Nederlandse regering willigde wel het verzoek in van de Duitse gezant om het revolutionaire blad *Der Kampf* te verbieden in de kampen Hattem en Wolfheze. Het blad, dat de revolutie propageerde in Duitsland, werd geschreven met medewerking van de Franse spionagedienst en gedrukt op het kantoor van *De Tribune*, orgaan van het Nederlandse revolutionaire Comité Wijnkoop.

Het was de geïnterneerde krijgsgevangenen ten strengste verboden in Nederland te publiceren of interviews af te geven over hun eerdere ervaringen in krijgsgevangenschap, maar dit verbod werd niet altijd nageleefd. Zo publiceerde de *Haagsche Courant* een artikel dat was geschreven door een in Nederland geïnterneerde Britse militair. Hij schetste een vreselijk beeld van het Duitse krijgsgevangenkamp Ruhleben. De Duitse vertegen-

woordiger Von Scheven was boos, deed schriftelijk zijn beklag bij Onnen en stelde dat ook hij wel een boekje open kon doen over de Britse kampen. Zo'n propagandaoorlog in de Nederlandse pers zou echter het hele interneringsgebeuren geen goed doen. Onnen was het met hem eens en beloofde maatregelen om herhaling te voorkomen.

In Groot-Brittannië en Duitsland woedde in de pers uiteraard wél een intensieve propagandaoorlog en een enkele keer werden de in Nederland geïnterneerde krijgsgevangenen hierin betrokken. Zo kwam de *Kölnische Zeitung* met de suggestie dat de Duitse krijgsgevangenen in Nederland minder goed behandeld zouden worden dan de Britse. Dit bericht bracht de Duitsers in verlegenheid. Ze wilden niet ondankbaar lijken en protesteerden via een ingezonden brief in de bewuste krant.

Verhouding met de Nederlandse bevolking

De aanwezigheid van de Duitse en Britse krijgsgevangenen wekte gemakkelijk jaloezie op bij de bevolking, die ontberingen leed en al zo vele buitenlandse oorlogsslachtoffers in haar midden had moeten tolereren. Vooral militairen, die gemakkelijk herkenbaar waren, werden niet altijd vriendelijk behandeld. In de pers verschenen regelmatig ingezonden brieven met stekeligheden en het is zeer aannemelijk dat dit nog maar het topje van de ijsberg was, omdat de kranten dit soort brieven veelal weigerden. De hardwerkende, slecht gevoede burger zag gezond ogende officieren in keurige uniformen vrolijk door de steden slenteren en fietsen ('lummelen' volgens een boze Arnhemmer). Nederlandse militairen werden in diverse steden uit hun kamers gezet omdat de hospita's liever verhuurden aan buitenlandse militairen, die door hun royale toelage meer huur op tafel konden leggen. Veel Nederlanders begrepen niet dat de onderdanen van de landen waarvan Nederland zoveel last had, zo gastvrij

werden onthaald en in de schaarse voorraden mochten delen. Zeker toen ook nog vrouwen en kinderen toestemming kregen om over te komen, was de grens voor velen bereikt. De NRC publiceerde een ingezonden brief van een lezer die meldde dat sommige geïnterneerde krijgsgevangenen nu zelfs hun hond lieten overkomen! *En passant* hekelde de schrijver nog even de vermaledijde hulpcomité's. „Waarom een ziekelijke philanthropie van op comité's beluste pro-dit-of-pro-dat-dames toe te laten, waar het eigen volk gebrek lijdt?”

De regering deed moeite om de onrust de kop in te drukken. Zo drong minister van Buitenlandse Zaken Loudon er bij Onnen op aan dat de krijgsgevangenen beslist niet méér distributieartikelen mochten ontvangen dan de Nederlanders. Klagende krijgsgevangenen moesten maar eens duidelijk te horen krijgen dat ook de Nederlanders ontberingen leden. Ook Thomson en Von Scheven waren zich bewust van de hachelijke positie van hun geïnterneerde landgenoten in Nederland en probeerden er alles aan

te doen om de irritaties binnen de perken te houden, zonder overigens het belang van hun landgenoten te schaden. Correct gedrag was het recept. De Britse officieren kregen bij aankomst een lijst met gedragsregels overhandigd, waarvan de belangrijkste luidden: de eer van het vaderland hooghouden, smetteloze uniformen, altijd correct betalen, geen vertoon met hoeren. Ook de Duitse autoriteiten instrueerden met name hun officieren om zich correct te gedragen. Maar toen uit Rotterdam berichten kwamen dat Nederlandse militairen het niet zo nauw namen met het groeten van de Duitsers, merkte Von Scheven op dat dan ook andersom niet het onmogelijke van de Duitsers gevraagd kon worden. Waarop de gebiedscommandant de nodige maatregelen nam.

Een ander punt van zorg voor Von Scheven was het feit dat de Duitse studenten in Delft verplicht in hun studiestad gehuisvest moesten worden. Maar Delft had te kampen met een chronisch kamertekort, zodat veel Nederlandse studenten noodgedwongen in Rotterdam of Den Haag woonden. En nu namen die Duitsers ook

nog eens woningen weg en dreven bovendien de prijzen op. Daarop stelde Von Scheven voor om ook de Duitse studenten toestemming te geven in Rotterdam te wonen. Dat verzoek werd ingewilligd en verder werd ter ontlasting van de Nederlandse Hogescholen een 'Technikum' voor tweehonderd Duitse krijgsgevangenen opgericht, waarvoor het college van B&W van Rotterdam onderwijsruimte ter beschikking stelde.

De Britse krijgsgevangenen werden in Nederland over het algemeen welwillender bejegend dan hun Duitse lotgenoten. Dat was voor een belangrijk deel te wijten aan de vanouds pro-Britse houding van een aanzienlijk deel van de bevolking, een houding die was versterkt door de brute inval van Duitsland in België. En natuurlijk mobiliseerde de aanwezigheid van zoveel Belgische vluchtelingen in Nederland dat anti-Duitse gevoel voortdurend.

Rotterdam

Rotterdam was van oudsher *Deutschfreundlich* en bezat een bloeiende Duitse gemeenschap, die de Duitse

Afb. 4
Engels kamp
te Leeuwarden
(Bron:
Gemeente-archief
Leeuwarden)

krijgsgevangenen in alle opzichten steunde. Bij de overige Rotterdammers waren de meningen verdeeld. In de plaatselijke pers werd druk gediscussieerd over de nieuwe gasten. Het Rotterdamsch Nieuwsblad vond de Duitse militairen weliswaar aanstellers, maar concludeerde: „naarmate de Duitsers hier langer vertoeven zullen zij ook den schijn der Hollandsche beschaving wel overnemen, tot zolang moet men met hen geduld hebben”.

Hoewel de Rotterdammers waren gewend aan merkwaardig uitgedoste vreemdelingen in de stad (zoals de vele landverhuizers uit Oost-Europa), gaapten ze de geüniformeerde Duitse militairen op straat aan, en kinderen maakten er een sport van om ze met de hand aan de pet te groeten. Toch was de houding van de Rotterdammers in het algemeen niet onwelwillend. Vooral de Rotterdamse meisjes vonden zo'n Duitse officier met onberispelijk uniform en goede manieren wel een aantrekkelijke partij.

Dat lag anders bij de talrijke Belgen en Russen in de stad. De Belgen schudden hun vuisten naar de Duitsers en scholden ze uit voor *boche*, en Belgische vrouwen maakten er een gewoonte van hun tong uit te steken wanneer een Duitse militair passeerde. Ook Russische vluchtelingen toonden hun ongenoegen over de nieuwe gasten en gooiden verschillende malen de ruiten in van een verblijf voor Duitse onderofficieren.

Arnhem

In Arnhem, dat zeer anti-Duits was, werden de Duitse militairen met de nek aangekeken door de Nederlanders en de vele Belgische stadgenoten. Uitzondering vormden de Nederlandse officieren, die zeer vriendschappelijk met hun Duitse collega's omgingen. Dit werd met lede ogen aangezien omdat in de veelal uitgelaten stemming gemakkelijk Nederlandse militaire geheimen prijsgegeven zouden kunnen worden. En dan zette het kwaad bloed dat Duitse officieren van de Arnhemse *Kriegschule* in tijden van opgelopen spanning tussen Duitsland en Nederland

een oefening hielden in Oosterbeek, langs de Rijnovers. Na protesten bij de leiding werd de oefening gestaakt en voor volgende oefeningen werd een minder opvallend terrein aangezezen. Ook Duitse burgerkrijgsgevangenen wekten de ergernis op van de Arnhemmers, omdat ze zich naar hun smaak te openlijk met dames van lichte zeden vertoonden.

Den Haag

In Den Haag, en in het bijzonder Scheveningen, was de aanwezigheid van zovele Britten overduidelijk te merken. Er verbleven er soms wel bijna vijfduizend. Hotels, pensions en villa's zaten tjokvol. Liefdadigheidscomité's rezen als paddestoelen uit de grond om de vrijetijdsbesteding van de Britten te reguleren en inzamelingen te houden voor hun families.

De Britten werden gemakkelijker geaccepteerd dan de Duitsers, maar toch werden ook zij als een noodzakelijk kwaad gezien. Men vond dat ze te nadrukkelijk aanwezig waren en te veel eisen gingen stellen over allerlei voorzieningen. Ook tegen bepaalde rituelen van de militairen werd vreemd aangekeken. Zo kon het er bij een gewone Hagenaar maar moeilijk in dat een land dat in een bloedige oorlog verwickeld was, zijn militairen een historische veldslag uit 1400 liet herdenken door rozen op de pet te dragen. Zeer verguld met de komst van de krijgsgevangenen waren de Haagse voetbalclubs Quick en HBS. Die haastten zich om enkele begaafde Britse voetballers in hun eerste elftallen op te nemen, in de verwachting daarmee hun positie in de vaderlandse competitie te verbeteren.

Noordwijk

De situatie in Noordwijk was gecompliceerd. Daar waren Duitsers én Britten ondergebracht en bovendien lag er in de directe omgeving een interneringskamp voor Belgische militairen. Tactvol opereren was hier een vereiste. Het gebied Noordwijk was om die reden uitgerust met twee hoofdbureaus, één voor de Duitsers en één voor de Britten (waar ook enkele Belgen werkten). En om onno-

dige spanningen te vermijden, werd in Noordwijk een uitzondering gemaakt op de regel dat buitenlandse militairen altijd hun uniform moesten dragen.

Terugkeer

Al vóór het sluiten van de wapenstilstand (op 11 november 1918) mochten sommige categorieën in Nederland geïnterneerde krijgsgevangenen naar hun vaderland terugkeren. Vanaf 3 juli 1918 gold dat voor alle burgerkrijgsgevangenen boven de 45 jaar. Verder mochten alle mensen naar huis die aan speciaal omschreven ziekten leden of bepaalde gebreken vertoonden. Een Nederlandse repatriëringscommissie onderzocht elke potentiële thuisganger en nam daarna een beslissing volgens strenge criteria. Bij onduidelijke klachten volgde een langdurige observatie van de patiënt, maar wanneer na verloop van tijd geen objectiveerbare afwijkingen geconstateerd werden, ging het vertrek niet door. De regel was dat een geïnterneerde krijgsgevangene alleen voor de commissie kon verschijnen na een voorkeuring door een arts in zijn eigen gebied. Deze voorselectie ging soms wel en soms niet door, wat leidde tot willekeur bij de beoordeling. De hele procedure was trouwens volstrekt ondoorzichtig en veroorzaakte onzekerheid en opstandigheid bij de geïnterneerden. Zo deed het hardnekkige gerucht de ronde dat Duitsers met een Britse vrouw een voorkeursbehandeling kregen.

Na de wapenstilstand konden de krijgsgevangenen eindelijk allemaal naar huis. Op 15 november begon de repatriëring van de Britten. In vrolijke stemming zag men hen in diverse plaatsen naar de stations marcheren, soms met een groep doedelzakspelers voorop. Op de stations klonken volksliederen en er waren veel autoriteiten en toeschouwers, onder wie vrouwen die met bedroefde gezichten hun Britse vriend uitzwaaiden, onzeker of ze hem ooit zouden weerzien. De Britten hadden eigen vlaggetjes mee-

genomen waarmee de treinen van binnen en buiten waren versierd. Zo reden ze naar Rotterdam, waar schepen klaarlagten voor vertrek naar hun vaderland.

Op 29 en 30 november was een groot deel van de Duitse geïnterneerde krijgsgevangenen aan de beurt. Ze vertrokken per trein uit Rotterdam. Ook bij hún vertrek veel uitzwaaiers, waaronder achterblijvende geliefden. Zingend reden de Duitsers naar huis, waarbij ze op de Nederlandse stations versnaperingen kregen uitgereikt. Maar niet iedereen wilde terug naar huis en zeker de 'Britse' Duitsers niet, die Duitsland nauwelijks kenden en verwachtten vanuit Nederland gemakkelijker naar hun tweede vaderland - Groot-Brittannië - te kunnen terugkeren. Maar de Nederlandse regering gaf geen toestemming om daar via een langer durend verblijf op te wachten.

Een aantal Duitsers en Britten bleef nog geruime tijd in Nederland om de lopende zaken af te handelen en de kampen op te heffen. Van de Britten bleven er enkele honderden in ons land om een repatriëringscommissie te vormen, die de doortocht van de tienduizenden in Duitsland vrijgelaten krijgsgevangenen moest regelen. Tot 30 december werden 145.000 krijgsgevangenen (van vele nationaliteiten) door Nederland vervoerd, waarbij ook de transporten van Duitsers en Britten naar hun vaderland nog maanden zouden doorgaan.

Het afgesproken aantal van 16.000 in Nederland te interneren krijgsgevangenen nooit werd gehaald. De oorzaak lag bij stagnatie van de transporten en het - toch nog onverwacht - tot stand komen van de wapenstilstand in november 1918. Uiteindelijk werden ongeveer 4.800 Duitsers en 6.100 Britten in Nederland geïnterneerd.

Conclusies

Uitwisseling

De uitwisseling van Duitse en Britse krijgsgevangenen in 1918 in Rotter-

dam was aanvankelijk onvoldoende doordacht en slecht georganiseerd, terwijl er toch een half jaar tijd zat tussen de totstandkoming van de internationale overeenkomst en de aankomst van de eerste transporten. De nieuwe transporten waren weliswaar omvangrijker en gecompliceerder, maar toch had men kunnen leren van de ervaringen in Vlissingen en Hoek van Holland.

Na de dramatische gebeurtenissen van 2 januari 1918 verbeterde de organisatie weliswaar, maar er bleven zich incidenten voordoen. Dat lag niet zozeer aan de inzet van de hulpverleners, maar aan het blijvend ontbreken van een strakke leiding die alles overzag en in staat was de betrokken diensten te coördineren. Hierbij moet worden opgemerkt dat de tekortkomingen aan Nederlandse zijde alleen betrekking hadden op de directe opvang ter plekke. De hinderlijke vertraging en stagnatie van de transporten werden veroorzaakt door de Britse en Duitse autoriteiten.

Internering

Het door de eindverantwoordelijke Nederlandse generaal-majoor Onnen gevoerde beleid kenmerkte zich door pragmatisme, geduld en begrip voor de bijzondere omstandigheden van de krijgsgevangenen. Dat bleek bijvoorbeeld uit het milde strafbeleid. Soms prevaleerde echter het Nederlandse eigenbelang, zoals bij de kwestie van de gezinsherenigingen.

De vertegenwoordigers van de Britse en Duitse regeringen in ons land, generaal Thomson en kapitein Von Scheven, leverden een positieve bijdrage aan de internering. Zij lieten zich niet leiden door kortzichtig nationalisme, maar hadden bij conflicterende belangen ook oog voor de Nederlandse kant. Complicerende factoren waren de wisselvallige besluitvorming van de twee vreemde mogendheden en de vaak weinig coöperatieve houding van de lokale overheden. Op lokaal niveau ontbrak het vaak ook aan organisatorisch talent. En bureaucratische procedures en incompetentie van de leidinggevendenden veroorzaakten veel onduidelijk-

heid en irritatie bij de krijgsgevangenen, bijvoorbeeld over verlofregelingen en keuringsprocedures.

Ondanks alle tekortkomingen en de rommelige organisatie verliep de hele interneringsoperatie redelijk naar behoren. Dat was mede te danken aan de Nederlandse bevolking, die - ondanks de schaarste aan voedsel, brandstof en woningen - ook deze tijdelijke gasten, zij het morrend, in haar midden accepteerde. Wellicht heeft de korte duur van de internering - uiteindelijk zo'n maand of tien - ervoor gezorgd dat gevoelens van ongenoegen in de Nederlandse samenleving geen tijd kregen te escaleren.

Samengevat kunnen we concluderen dat de internering van krijgsgevangenen in Nederland een duidelijke verbetering betekende van hun lot: meer bewegingsvrijheid, betere voeding en medische zorg, en ruimere ontplooiingsmogelijkheden. De verschillen in leefomstandigheden tussen officieren en onderofficieren enerzijds en de overige geïnterneerden anderzijds waren weliswaar groot, maar dat was een normaal verschijnsel in de standenmaatschappij van die tijd.

Al met al lijkt het gerechtvaardigd om te stellen dat de toezeggingen van de Nederlandse minister Loudon met betrekking tot uitwisseling en internering in Nederland redelijk zijn nagekomen, zij het dan ook vaak met pijn en moeite.

BOEKEN bespreking

De Nederlandse Cavalerie in de Meidagen van 1940

E.H. Brongers. Stichting Museum Nederlandse Cavalerie (tel.: 033-4606996). Amersfoort, 1998. Pb., 198 blz. geïll. en met index.
f 29,50
ISBN: 90 7642 801 8

Mei 1940 betekende het einde van meer dan honderd jaar waarin Nederland buiten oorlogshandelingen in Europa bleef. Vijf dagen lang bood het overwegend dienstplichtig leger weerstand. Dit boek beschrijft de geschiedenis van de Nederlandse cavalerie in deze bewogen dagen. De zes hoofdstukken volgen daarbij een chronologisch patroon. In het eerste hoofdstuk wordt het bredere kader geschetst: de organisatie van de cavalerie in mei 1940; de Nederlandse verdedigingsvoorbereidingen en het Duitse aanvalsplan. In de vijf volgende hoofdstukken worden de ontwikkelingen van 10 tot en met 14 mei per dag behandeld. De drie foto's die het einde op 14 mei illustreren, spreken voor zich: de foto van school in Rijsoord symboliseert de overgave; de

foto van de *chapelle ardente* in de Oude Kerk te Amsterdam de offers, en die van de op het Malieveld, samen met de standaard, verbrande motorrijwielen, voertuigen, wapens en munitie van het 1e Regiment Huzaren motorrijder symboliseert de onverzettelijkheid. De bijlagen bevatten een lijst van gevallen der cavalerie; een overzicht van dapperheidsonderscheidingen cavalerie; een verantwoording van bronnen en bibliografie; een persoonsregister; een register geografische namen en veertien kaarten.

De Stichting Museum Nederlandse Cavalerie verdient grote waardering voor dit initiatief. De schrijver verdient respect voor de wijze waarop hij aan het aan hem gerichte verzoek inhoud gaf. Hij weet mensen en gebeurtenissen helder voor het voetlicht te brengen. Het moge zo zijn dat een beeld soms duizend woorden overbodig maakt; het woord geeft de mogelijkheid de werkelijkheid als een soort film onder de aandacht te brengen. De lezer kan zich daarbij verplaatsen in de gebeurtenissen die hij óf afstandelijk óf door de ogen van betrokkenen kan beschouwen. Met zijn vaardige pen biedt de schrijver de lezer beide mogelijkheden.

De Nederlandse Cavalerie in de Meidagen van 1940 is in eerste aanleg een eerbetoon aan de cavaleristen die van de ene op de andere dag de vrede zagen vervliegen en met oorlog werden geconfronteerd. Een luchtbombardement op de Nieuwe Alexanderkazerne verraste het Depot Cavalerie. Niet minder dan vijftig cavaleristen werden gedood of overleden nog diezelfde dag aan hun verwondingen. In of door de strijd vielen 91 cavaleristen. Dit boek gaat over mensen, eenheden en gebeurtenissen. De mensen waren soms dapper, soms niet. De eenheden waren soms een voorbeeld, soms niet; de gebeurtenissen waren veelal overweldigend. Dit boek geeft van dit alles een schets. Soms dringt zich de vraag op of de betoonde moed zich dankzij of ondanks de hogere legerleiding manifesteerde.

Zeker achteraf bezien is het onbegrijpelijk dat de cavalerie nog op 1 mei 1940 ingrijpend werd gereorganiseerd. Begreep men niet, of wilde men niet begrijpen, wat dit voor de diverse onderdelen betekende?

Huzaren, trompetters, korporaals, onder-officieren en officieren handelden, deels ondanks de hogere leiding. Driemaal werd de Militaire Willemsorde verleend; aan wachmeester Kenninck, aan reserve tweede-luitenant Maduro en aan dienstplichtig wachmeester Versteegen. In alle gevallen was het een postume hulde. Eenentwintig maal werd de Bronzen Leeuw toegekend; drieënveertig maal het Bronzen Kruis. Dit boek beschrijft waarom deze onderscheidingen werden verleend. Het is meer dan een monument voor hen die het ultieme offer brachten; het is een eerbetoon aan alle cavaleristen van toen die moed, beleid en trouw tot levende begrippen wisten te maken. De schrijver verdient meer dan een compliment voor de wijze waarop hij hieraan inhoud en vorm gaf.

Natuurlijk zijn er kanttekeningen te maken. Allereerste blijft steeds de vraag in hoeverre volledigheid bij 'de' geschiedenis centraal moet staan. Zijn – als voorbeeld – de op blz. 109 genoemde 'slachtoffers van gevechten' – de motorrijders van het detachement van ritmeester Steenkamp die door eigen troepen onder vuur werden genomen (M.R.H. Calmeyer, *Herinneringen*, blz. 308)? Relevanter is mogelijk de bevinding dat niet alle bronnen werden benut. In de inhoudsopgave ontbreekt in ieder geval de brochure 'Het Regiment Huzaren van Boreel van 1813-1963' van kolonel jhr. mr. C.C. van Lidth de Jeude. Hij doet hierin uitgebreid verslag van het 4e Regiment Huzaren bij de mobilisatie en tijdens de gevechten in de meidagen. De hierin opgenomen kaarten geven een goed beeld van de inzet van 1, 4 en 5 R.H. Er is overigens verschil voor wat betreft informatie over gesneuvelde tussen deze brochure en bijlage 1 van het boek. Daarnaast leven er nu nog cavaleristen die kunnen getuigen van de overval die ook hun leven blijvend heeft beïnvloed.

De Nederlandse Cavalerie in de Meidagen van 1940 is een goed boek, niet in de laatste plaats door de wijze van schrijven. Het verdient een verdere completering – juist omdat het nu nog kan – en een volgende druk. Van harte aanbevolen.

prof. J.M.J. BOSCH,
brigade-generaal der cavalerie

Kopstukken uit de krijgsmacht

Nederlandse vlag- en opperofficieren
1815-1955, G. Teitler en W. Klinkert
(red), 360 blz., 20 foto's. De Bataaf-
sche Leeuw, Amsterdam, 1997.
f52,00
ISBN: 90 6707 438 1

Er zijn in de loop van de tijd veel studies over de geschiedenis van de Nederlandse krijgsmacht geschreven. Maar elk van deze studies bestrijkt slechts een beperkte periode. Een overzichtswerk omtrent de gehele geschiedenis ontbreekt nog, ondanks de stijgende belangstelling voor dit onderwerp in de Nederlandse universitaire wereld. Hoewel uit het noemen van de periode 1814-1955 het idee kan postvatten dat de onderhavige bundel de leemte vult, blijkt dit niet het geval te zijn. Wel schetst de bundel een levendig beeld van de onderwerpen en problemen waarmee de krijgsmacht in de loop der tijd te maken kreeg.

De keuze voor het tijdvak 1815-1955 vloeit uit de volgende overwegingen voort. In 1815 ontving Nederland een nieuw politiek bestel en een nieuwe bestuurlijke organisatie. Kort daarop kon het zich ook in Indië weer doen gelden.

Voor wie kennis wil nemen van de moderne militaire geschiedenis van Nederland ligt 1815 als begin dus voor de hand. Voor 1955 geldt dat Nederland zich toen, in het koudst van de Koude Oorlog, vast in de NAVO had genesteld. Van een West-Europese aanvulling op die organisatie zou, met de teloorgang van de Europese Defensie Gemeenschap, voorlopig geen sprake zijn. Bovendien had Indonesië enkele jaren eerder zijn onafhankelijkheid verworven. Tegen 1955 was duidelijk dat voor een politiek-militaire unie met dat land geen basis bestond. De Nederlandse krijgsmacht moest zo, zonder het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger, maar met de Koninklijke Luchtmacht, een nieuwe veiligheidssituatie onder ogen zien.

In twintig beschrijvingen van vijftien tot twintig bladzijden worden evenzoveel topmilitairen beschreven. De beschrijvingen bevatten veelal een korte opsomming van de bijdragen van de militair, zonder daar diep op in te gaan. Degenen die op grond van de beschrijvingen inzicht willen verkrijgen in de persoonlijkheid van deze topmilitairen of in hun bijdragen aan belangwekkende militaire operaties, zullen veelal weinig van hun gading vinden. Wel zijn de beschrijvingen toegespitst op de belangrijke bijdragen die de kopstukken hadden in de kleine kring waar de hoogste politieke en militaire beslissingen in het 'land' werden genomen en waar het lot van anderen werd bepaald. Helaas zijn het veelal droge opsommingen van hoe militaire en/of politieke problemen werden aangepakt.

Het heeft daarbij niet in de bedoeling gelegen alle oorlogen waarin Nederland en/of Indië een actieve rol hebben gespeeld, aan de orde te laten komen. Een dergelijke opzet zou tot een geheel andere keuze van kopstukken hebben geleid. De hier aangehouden spreiding in de tijd betekent wel dat een langdurige oorlog, als die in Atjeh, in meer dan één hoofdstuk aandacht krijgt.

Over de keuze van de kopstukken is inmiddels al veel geschreven. Historische figuren als Winkelman, Doorman en Spoor zijn weggelaten, terwijl Van Heutsz, Chassé en Kruls even gemakke-

lijk daaraan zijn toe te voegen.

In de bundel zijn de beschreven militairen naar krijgsmachtdeel ingedeeld. Begonnen wordt met de kopstukken uit de marine, gevolgd door die uit het Koninklijke Nederlands-Indisch Leger, de landmacht en de luchtmacht.

In het ten geleide geven de redacteurs zelf al een aantal beperkingen aan.

„De medewerkers aan deze bundel is een grote mate van vrijheid gelaten hun onderwerp te behandelen. Men een al te strak keurslijf aanleggen, was wenselijk noch mogelijk. Daarvoor verschilden de krijgsmachtdelen, waartoe de behandelde officieren behoorden, te veel van elkaar. Aan de andere kant viel binnen één zo'n organisatie een geringe overlap een enkele keer niet te vermijden. Bepaalde problemen speelden de betreffende organisatie in dat geval langer dan één generatie parten.”

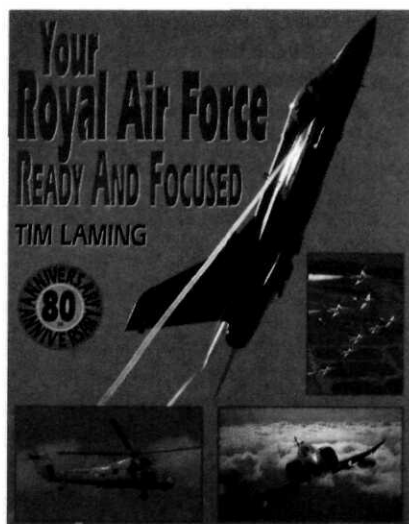
Deze beperkingen vormen echter geen excuus voor de vele kleine onzorgvuldigheden, die zeker van geschiedkundigen niet worden verwacht. Zonder uitputtend te zijn vermelden wij:

- de jaartallen bij A.F. Gooszen (1824-1955), terwijl de betrokkene 85 jaar is geworden;
- het ontbreken van jaartallen bij J.A. Vetter en M. Raaijmakers;
- de vermelding van dienstvak (in plaats van wapen) der genie op blz. 319;
- de vermelding van de bladzijden 241 en 244 achter Eisenhouwer in het personenregister terwijl dit 341 en 344 moet zijn.

Daarnaast worden node overzichtskaartjes gemist, met name voor de naoorlogse generatie lezers die geografisch niet meer zo vertrouwd zijn met Nederlands-Indië.

Deze kanttekeningen laten overlet dat *Kopstukken uit de krijgsmacht* veel wetenswaardige informatie bevat voor geschiedkundigen en zij die in de militaire geschiedenis zijn geïnteresseerd. Te meer omdat voor de beschrijving van de kopstukken een diversiteit aan bronnen is gebruikt die aan het eind van elke beschrijving zijn vermeld.

drs. J. TERPSTRA, kol mpsd

Your Royal Air Force Ready And Focused

door Tim Laming, Arms and Armour Press, London, 1988.

£ 14.99

ISBN: 18 5409 440 8

Op 1 april 1988 vierde de oudste zelfstandige luchtmacht, de Royal Air Force, haar tachtigjarig jubileum. Met een prachtige alliteratie als titel heeft de uitgever Arms and Armour Press een betaalbaar plaatjesboek, verlicht met tekst, het licht doen zien. Het accent ligt niet op de tachtig jaren geschiedenis, maar op de operaties van de recente jaren. In een land met een benijdenswaardig historisch besef is het trouwens vandaag de dag mogelijk foto's te maken van gevechtstoestellen als de Hurricane, de Spitfire en de Lancaster, die deel uitmaken van de Battle of Britain Memorial Flight. Het is overigens opvallend hoe lang bij de RAF nog types rondvliegen als de Chipmunk, de Dakota, de Meteor, de Canberra en de Andover en tot voor kort de Hunter, de Shackleton, de Lightning, de Vulcan en de Buccaneer.

De RAF is in het Verenigd Koninkrijk waanzinnig populair en talrijke *airshows* staan in voor een hechte band met het publiek. Hoewel de RAF geen met de KMA vergelijkbaar instituut kent (RAF College Cranwell is eerder vergelijkbaar met de EMVO), zorgen University Air Squadrons voor het kweken van een band met goed opgeleide jongeren, die heel

vaak voor vliegen in de RAF opteren. De RAF kent van oudsher een complete vliegeropleiding op alle types, met dien verstande dat waar mogelijk de opleidingen tegenwoordig in *joint service commando's* zijn ondergebracht. Voor de voortgezette opleidingen wordt de Shorts Tucano (een van origine Braziliaans toestel) gebruikt, voor de jet-training en de zogenaamde *lead-in* training de Hawk.

De RAF beschikt voor de *air-to-ground* rol over grote aantallen Jaguars, Harriers en Tornado's GR-1, stuk voor stuk Britse (co-)producten. De Harrier, zonder welke de Falklands-crisis nooit goed had kunnen aflopen, bestaat intussen in de GR-7 versie. Naar verluidt laat deze versie qua *payload* en bereik de Jaguar ver achter zich en is vergelijkbaar met de Tornado GR-1. Sinds de ontwerp technisch minder gelukkige Britse versie van de Phantom buiten dienst is gesteld en de Eurofighter nog heel wat jaren op zich laat wachten, is de enige fighter in de *air-to-air* rol de Tornado F3, de Air Defence Variant. Een vlieger:

„The Tornado is much better suited to my job than an F-16, for example. I really would not want to be maybe 150 miles out over the North Sea completely on my own in an F-16. It has a radar with a very limited range, unlike the F-3's. I have flown the F/A-18 Hornet and, OK, it is very nice, but to go the same distance and to do the same sort of things that we do with a completely clean aircraft it would have to carry a belly-mounted fuel tank which would degrade its performance quite significantly. The Tornado F3 is the fastest aeroplane around; there is absolutely nothing that could run away from us.”

Of hiermee ook een vergelijking is gemaakt over de effectiviteit van de wapensystemen zullen we maar in het midden laten.

Typische *force multipliers* zijn de Boeing E-3, die de RAF heeft aangekocht na het ontwerp technische echech met de Nimrod, en de tankers. Van de laatste categorie opereren de VC-10 en de Tristar in de strategische rol. De Victor is intussen met pensioen, evenals de Vulcan, waarvan een aantal in diens nadagen, als gevolg van

nieuwe inzichten die volgden op de Falklands-crisis, in deze rol werd ingezet. Dat geldt ook voor de Hercules C-130C-1 die de tactische tankerrol vervulde. De grote Hercules-vloot die al sinds de jaren zestig vliegt, is langzamerhand aan vervanging toe. Enerzijds stromen de oudste toestellen uit, anderzijds stroomt de nieuwste versie, de C-130J, in.

De maritieme luchtvloot Nimrods is eveneens aan het einde van de levensduur. Opties als de Breguet Atlantique en de Lockheed Orion zijn terzijde gezet. De RAF kiest voor een totale vernieuwing van de huidige vloot, wat voor de nationale industrie een groots perspectief moet zijn. De Nimrod zal dan door het nieuwe leven gaan als de MR-4.

Momenteel heeft de RAF drie types transporthelikopters in gebruik: de Wessex, de Puma en de Chinook. De Wessex, die ook actief was in de SAR-rol, verdwijnt naar de achtergrond, te weten Noord-Ierland en Cyprus. Alleen de Sea King blijft dan over voor SAR-taken. De Puma en de Chinook worden in hoofdzaak gebruikt in de ondersteuning van de landmacht. Het derde toestel in deze rol is het Westland-product Merlin HC-3, een land-versie van de maritieme helikopter EH-101. De Merlin zal een *inflight-refuelling capability* krijgen.

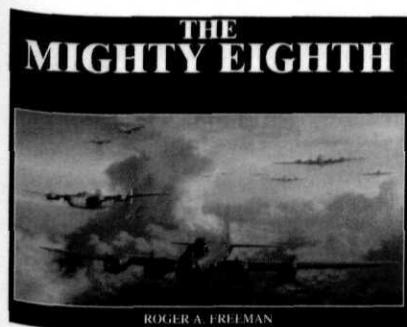
De helikopter-opleidingen in het Verenigd Koninkrijk zijn al joint en wel als de Defence Helicopter Flying School in Shawbury. Men gebruikt de Eurocopter Squirrel (Ecureuil) en de vertrouwde tweemotorige Bell Griffin, de hedendaagse versie van de Huey. De Gazelle wordt niet langer voor opleidingen gebruikt.

Als samenvattend oordeel: *Your Royal Air Force Ready And Focused* is een aardig jubileumboek met een hoog 'De Vliegende Hollander'-gehalte. Verder bevat het veel tekst over fighters en relatief weinig over de andere rollen van de RAF, om maar niet te spreken over een bespreking van de rollen in een wijder, militair perspectief.

Zoals gezegd, ligt het accent op de hedendaagse force, met een nostalgische terugblik naar het recente verleden. Het boek is noch geschikt voor wie iets van de tach-

tigjarige geschiedenis van de RAF wil weten, noch voor wie zit te wachten op een gebalanceerd overzicht van dit boeiende krijgsmachtdeel. Aanbevolen voor fighter-enthousiasten die van plaatjes houden.

A.C. TJEPKEMA, kol KLu

The Mighty Eight in Art

door Roger A. Freedman, Arms and Armour Press, Londen, 1996.

£ 19.99

ISBN: 18 5409 473 4

Het onderwerp 'oorlog' heeft als extreme vorm van menselijk handelen altijd al tot de verbeelding van de mens en in het bijzonder de kunstenaar gesproken. Zoals in vroegere tijden in maritieme landen zeeslagen sterk de aandacht van de kunstschilders trokken, zo voelen tekenaars en schilders zich in moderne tijden vaak tot luchtslagen aangetrokken. Vooral als de mens in het conflict kan worden uitgebeeld, krijgt de kunst een extra dimensie. Kon de schilder in de tijd van de zeeslagen nog zijn fantasie laten werken, bij het afbeelden van vliegtuigen is de kunstenaar gebonden aan de resultaten van de fotografie, die bij het grote publiek maar al te bekend zijn. Dit leidt ertoe dat vliegtuigen vaak tot in detail nauwkeurig moeten zijn afgebeeld.

Ten tijde van de Tweede Wereldoorlog was dat vreemd genoeg veel minder het geval. Impressies werden zeer acceptabel geacht. Ook expressionistische (de opvatting dat de directe expressie van de gevoelens van de kunstenaar belangrijker is dan andere overwegingen) schilderijen waren zeer populair.

De huidige trend in de 'luchtvaartkunst' is volgens Roger A. Freedman, de samen-

steller van dit unieke boek met afdrucken van schilderijen van de Achtste (Amerikaanse) Luchtmacht, realisme. Hij licht in zijn voorwoord toe dat er weliswaar legio foto's zijn van vliegtuigen, maar dat er slechts weinig goede foto's zijn van het luchtgevecht en dan nog zijn die meestal onduidelijk en geven een beperkt beeld. Het luchtgevecht op grote snelheid was een kwestie van snel opeenvolgende gebeurtenissen. De kracht van de schilder schuilt hierin dat hij die gebeurtenissen in een panorama kan afbeelden, buiten het vermogen tot weergave van de camera's van die tijd.

De samensteller heeft een brede, goed gevarieerde selectie gemaakt van schilderijen over de operaties vanuit Engeland in de periode 1942 tot 1945. Zo veel mogelijk stijlen zijn vertegenwoordigd in de 74 afdrucken, die in het algemeen chronologisch zijn geordend. Een enkele concessie heeft Freeman gedaan bij het groeperen van gelijksoortige taferelen of hetzelfde type vliegtuig. Wat het aantal types betreft komt de toeschouwer goed aan zijn trekken. Natuurlijk is de B-17 Fortress dominant aanwezig, maar ook zien we de B-24 Liberator, de B-26 Marauder, de P-38 Lightning, de P-47 Thunderbolt en de P-51 Mustang. Zelfs vlogen de Amerikanen een tijd lang met Spitfires en Mosquito's. Ook de Duitse tegenstanders ontbreken niet.

Vermeldenswaard is dat het niet alleen om vliegtuigen en interieurs gaat, maar ook om portretten van bekende oorlogsvliegers en landelijke tafereeltjes, zoals een gesprek bij een pub tussen twee Amerikaanse monteurs en twee typische East Anglia locals. De lay-out in het boek is telkens een schilderij op de rechterpagina en de bijbehorende tekst links.

Een respectabel aantal schilders is uitverkoren om in dit boek te portretteren. De officiële Amerikaanse oorlogsschilders van die jaren waren Peter Hurd en Tom Lea. De meest productieve kunstenaar was evenwel een Brit, namelijk Frank E. Beresford, die de status van Amerikaans oorlogscorrespondent genoot. Beresford wordt geacht te zijn beïnvloed door de Hollandse Meesters en bij die karakterisering kan ik mij wel iets voorstellen als ik kijk naar bijvoorbeeld de afbeelding

van de knielende luchtmachter voor het *memorial window* van een veel gefrequenteerde kerk bij een vliegbasis.

Mijn favoriet is de contemporaine schilder Gil Cohen, die een soort Norman Rockwell-stijl hanteert. Mijn favoriete schilderij: diens aankomst van kolonel Don Blakeslee met vier squadrons Mustangs op de vliegbasis Piratyn in de Oekraïne, op 21 juni 1944. De bedoeling van de missie was dat de B-17 vloot, voor wie de Mustangs de escorte vormden, na een aanval op een olie-installatie bij Berlijn, van daaruit doelen in Italië onder vuur zouden nemen om vervolgens naar Engeland terug te keren. Het getoonde moment is de verwelcoming van de elegante Blakeslee door Sovjet-officieren, terwijl een meisje in uniform een boeket bloemen gereed houdt, een Sovjet-technicus zijn kist inspecteert en een politieke officier een collega bijzonderheden toevertrouwt.

Men kan zich afvragen of alle schilderijen kunst vertegenwoordigen. De samensteller staat daar niet voor in, wel is de collectie zeer representatief voor meer dan vijftig jaar herinneringen aan het wel en wee van de Mighty Eight. Als het al niet zo is dat kunst op zich ontroert, dan toch zeker ontroeren vele van de in beeld gebrachte situaties. Al met al is *The Mighty Eight in Art* een prachtig en betaalbaar boek, dat op stijlvolle wijze een bijzonder tijdperk in de geschiedenis van de militaire luchtvaart neerzet. Aanbevolen voor iedereen die zijn kennis van die geschiedenis wil completeren met gevoel voor het menselijk handelen in het strategisch luchtoffensief.

A.C. TJEPKEMA, kol KLu

Samenvattingen

O.P. van Wiggen. Offensieve inzet van speciale eenheden

De gewijzigde veiligheidssituatie na het ineenstorten van het Warschaupact heeft tot een prominenter rol van speciale eenheden geleid. Er zal meer nadruk komen te liggen op offensieve speciale operaties. Omdat dergelijke operaties aanzienlijke politieke gevolgen kunnen hebben, is het van het hoogste belang dat de kans op mislukken tot een minimum wordt beperkt. Speciale Operaties vereisen een grondig besef van de specifieke grondbeginselen die van doorslaggevend belang zijn. De geschiedenis heeft dat aangetoond. Speciale Operaties kunnen er dan ook niet 'even worden bijgedaan', maar vereisen een speciaal daarvoor uitgeruste, georganiseerde en getrainde eenheid.

F. Heisbourg. Oil and international tension in the 21-st century

Olie, aldus F. Heisbourg, blijft ook in de 21-ste eeuw een essentieel goed. De wereld van de olie wordt gedomineerd door een relatief beperkt aantal spelers dat een bepalende rol speelt bij de winning, het transport, de raffinatie en de distributie. Heisbourg analyseert de geopolitieke werkelijkheid. In zijn visie op morgen richt hij zich op vier geografische gebieden: de Golf, de omgeving van de Kaspische Zee, Rusland en Azië. De conclusie is dat olie en politiek ook 'morgen' een min of meer explosieve rol blijven spelen.

B.J. Baars. De Landmachtstaf: oude wijn in nieuwe zakken?

De veranderingen in de defensieorganisatie zijn ook zichtbaar in de belangrijkste beleidsstaf van de landmacht. De reorganisatie in 1996 werd in 1997 geëvalueerd en leidde tot vervolgonderzoek. Dit artikel schetst deze ontwikkeling en de uitkomsten, en verduidelijkt de huidige structuur en werkwijze.

G.W. Koster. De Benelux en het 'Open Skies'-verdrag

De auteur geeft aan op welke wijze 'Open Skies' bijdraagt aan het bevorderen van transparantie en vertrouwen tussen de landen in het kader van wapenbeheersing. Hij behandelt het ontstaan van het 'Treaty on Open Skies' (1992) en gaat in op de bepalingen van dit verdrag en het 'Sensor Guidance Document'. Afzonderlijke thema's vormen het optreden van de Benelux als één verdragstaat; de rol van de West-Europese Unie en de zogenaamde 'Pod-Group-Landen': de landen die samen een sensorengondel (de 'Samsonpod') beheren. Tevens komen de technische aspecten van de pod aan de orde; de procedures bij een inspectievlucht en de alternatieve gebruiksmogelijkheden van dit observatiesysteem.

E. de Roodt. Britse en Duitse krijgsgevangenen in Nederland. Uitwisseling en internering tijdens de Eerste Wereldoorlog

Tijdens de Eerste Wereldoorlog sloten Duitsland en Groot-Brittannië een verdrag voor de uitwisseling van krijgsgevangenen die lichamelijke of psychisch niet meer geschikt waren voor frontdienst. Het neutrale Nederland belaste zich met de organisatie en was bovendien bereid een aantal gezonde krijgsgevangenen (militairen en burgers) op zijn grondgebied te interneren. De uitwisselingen vonden eerst plaats in Vlissingen en Hoek van Holland en vanaf januari 1918 in Rotterdam, soms onder erbarmelijke omstandigheden. In totaal werden zo'n 25.000 krijgsgevangenen naar Nederland overgebracht, waarvan 6.100 Britten en 4.800 Duitsers in ons land werden geïnterneerd. Officieren kregen onderdak bij particulieren en in hotels, lagere militairen en burgergevangenen in speciale kampen. Belangrijke aspecten als huisvesting, voeding en gezondheid, werk en ontspanning, discipline en contacten met de bevolking komen aan de orde.

Summaries

O.P. van Wigen. The offensive use of special forces

A changed security-situation after the collapse of the Warsaw Pact brought a more prominent role of Special Forces. Offensive Special Operations will gain in importance. Because failures might implicate serious political implications, it most important to minimise risks. Special Operations demand thorough knowledge of specific principles, as history has demonstrated. Special Operations cannot be side-line activities. They can only be effectuated by a unit equipped organised and trained to do so.

F. Heisbourg. Oil and international tension in the 21-ste century

Oil will remain an essential commodity. The world of oil is dominated by a relatively small number of major players. They decide on extraction, refinement and distribution. Heisbourg analyses the geopolitical realities. In his vision on tomorrow he focuses on four areas: the Gulf, the Caspian basin, Russia and Asia. His conclusion: oil and politics will not cease to mix, more or less explosively.

B.J. Baars. Army staff: old wine in new bottles?

Changes within the defense-organisation are also visible in the Army Staff. Its reorganisation in 1996 was evaluated in 1997. This evaluation resulted in additional investigation. The author sketches this development and its results. He clarifies the present structure and working method.

G.W. Koster. The Benelux and the Open-Skies-Treaty

The author indicates the meaning of the 'Treaty of Open Skies' (1992) for reaching transparency and trust between countries within the framework of arms control. He deals with the origin of the treaty and its regulations as well as those of the 'Sensor Guidance Document'. Separate themes are the role of Benelux as a single and undivided signatory; the role of the Western European Union and the so-called 'Pod-Group-Countries': those countries that administer the so called Samson-sensorpod. The author also touches on the technical aspects of the pod, the procedures during an inspection flight and alternative usage of this observation system.

E. de Roodt. British and German POW's in the Netherlands. The exchange and internment during WWI

During WWI Germany and Great-Brittain agreed to exchange POW's who were – physically or psychologically – unfit for service at the front. The Netherlands, as a neutral country, agreed to organise these exchanges and to hospitalise a number of healthy POW's on its territory. In total approximately 25.000 POW's were transferred to the Netherlands. Some 6.100 British and 4.800 Germans were interned. The author touches relevant aspects like lodging, feeding and health care, work and relaxation, discipline and contacts with the local population.